

ΓΑΜΗΛΙΑ ΣΥΜΒΟΛΑ *

Παρατηρήθη πολλάκις ὅτι παρὰ λαοῖς προηγμένοις εἰς τὸν πολιτισμὸν διατηροῦνται ἔθιμα καὶ ἐπικρατοῦσι δοξασίαι δυσαρμοστοῦσαι πρὸς τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν καὶ τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τῶν λαῶν ἐκείνων, φαινόμενα δ' ἐκτροποι καὶ παράδοξοι, διότι καὶ ὁ σκοπὸς αὐτῶν ἐλησμονήθη καὶ ἡ ἐννοιά των εἶναι δυσδιάγνωστος. Τοῦτο δέ, διότι οὐδένα ἄλλον λόγον ἔχουσιν ὑπάρξεως ἐν τῷ παρόντι εἰμὴ ὅτι προὔπῃρξαν ἐν τῷ παρελθόντι, ἀπορρέουσai ἐκ κοινωνικῆς καταστάσεως διαφόρου τῆς ἐνεστώσης καὶ ἐξ ἰδεῶν ἐκλιπουσῶν, διατηρούμεναι δὲ διότι βαθέως ἐρριζωμέναι δὲν ἀπεσπάρσθησαν ὑπὸ τοῦ ρεύματος τῶν μεταβολῶν. Οἱ ἐθνολόγοι ἐξηγοῦσι τὸ φαινόμενον διὰ τοῦ λεγομένου νόμου τῆς ἐπιβιώσεως, θεωροῦντες τὰ τοιαῦτα ἔθιμα καὶ τὰς δοξασίας, ὡς περιλείμματα (survivants) παρωχημένων χρόνων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Ἐθν. Πανεπιστημίου Β', 1905-06, σ. 111-187.

Περὶ τῶν κατὰ τὸν γάμον ἔθιμων προτίθεμαι νὰ πραγματευθῶ ἐκτενῶς ἐν τῷ Α' τόμῳ τῆς συλλογῆς μου τῶν δημοτικῶν ἀρχαίων, ὅστις θὰ περιέχῃ τὰ γαμήλια ἄσματα. Ἡ συλλογὴ δ' αὕτη θὰ ἐκδοθῇ, ἂν δώσῃ ὁ Θεός, ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Μελετῶν μου περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐκδόσεως τῆς συλλογῆς τῶν παροιμιῶν. Τὸ δ' ἀνὰ χεῖρας εἶναι προσωρινὴ ἐκθεσις τῶν πορισμάτων τῆς μελέτης τινῶν τῶν εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ γάμου ἀναφερομένων ζητημάτων, ἀνακοινωθεῖσα εἰς τὸ φιλολογικὸν καὶ ἀρχαιολογικὸν τμήμα τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ. Εἰς τὰ ἀνακοινωθέντα εἰς τὸ τμήμα προσθέτω μόνον ὀλίγας λεπτομερείας περὶ τῶν κατὰ τόπους ἐθίμων καὶ τὰς ἀναγκαίας παραπομπάς· τὰ δὲ συγγράμματα, εἰς ᾧ συχνότερον παραπέμπω, δηλῶ βραχυγραφικῶς ὡς ἐξῆς:

Abb.=Abbott, Macedonian Folklore. Cambridge 1903.

Ἀρχελ.=Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου, Ἡ Συνασός. Ἀθ. 1889.

Βλαστ.=Π. Γ. Βλαστοῦ, Ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ. Ἀθ. 1893.

ΔΙΕ=Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος. Ἀθ.

Douglas=Douglas, An Essay on certain points of resemblance between the ancien and modern Greeks, 3d ed. Lond. 1813.

ΕΦ.=Ἐφημερίς τῶν φιλομαθῶν (περιοδ. Ἀθηνῶν).

Γουσ.=Ἀστερίου Γουσίου, Ἡ κατὰ τὸ Πάργαιον χώρα, Λακκοβοηκίων τοπογραφία, ἤθη, ἔθιμα καὶ γλῶσσα. Ἐν Λευσίᾳ (;) 1894.

ΖΑ=Ζωγράφειος ἀγών, ἤτοι μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ζῶντα ἐν τῷ νῦν ἑλληνικῷ λαῷ. Τόμ. Α', ἐν Κων)πόλει 1881.

ΚΠ.=Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος, σύγγραμμα περιοδικόν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Τοιαῦτα περιλείμματα εὐνόητον εἶναι ὅτι πολυπληθέστερα παρατηροῦνται κατὰ τὰ γινόμενα εἰς τὰς σπουδαιοτάτας περιστάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὴν γέννησιν, τὸν γάμον, τὰς ἀσθενείας καὶ κατὰ τὰ πένθη. Διότι δυσκόλως ἀπεφάσιζον οἱ ἄνθρωποι ἐν τοιαύταις στιγμαῖς νὰ παραλίπωσιν τι τῶν ἐκπαλαι συνηθιζομένων νομίμων, ἐκ φόβου μὴ προκαλέσωσιν ἀπροσδόκητα κακά, οὐδ' ἀπέβαλλον πατροπαραδότους ιδέας, συναπτομένας πρὸς τὰς περιστάσεις ἐκεῖνας. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ ἐν τοῖς γάμοις εὐλαβῶς τηροῦνται μέχρι τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν ἔθιμα, ἀναγόμενα εἰς διαφόρους περιόδους τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν καὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ συνδεόμενα πρὸς τοὺς τύπους τοὺς ἐθιζομένους κατὰ καιροὺς πρὸς κύρωσιν τοῦ γάμου. Διότι μετὰ τὴν ἀντικατάστασιν τύπου τινὸς ὑπὸ ἄλλου διετηρήθησαν ἢ μέρος τῶν ἀποτελούντων τὸν πρότερον τύπον νομίμων ἢ ἀπεικάσματα καὶ μιμήσεις αὐτῶν, ὡς πάρεργα ἔθιμα, ἐκ φόβου μὴ ἐκ τῆς παραλείψεως αὐτῶν σαλευθῇ τὸ κῦρος, ὅπερ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐπιστεύετο ὅτι προσέδιδον εἰς τὸν γάμον τὰ νόμιμα ἐκεῖνα. Καὶ ἡ μακρὰ συνήθεια ἀφωμοίωσε καὶ συνεχώνευσε τοῦ παλαιότερου τύπου τὰ περιλείμματα πρὸς τὰ κατὰ τὸν νεώτερον τύπον νόμιμα. Οὕτως δέ, ὡς ὁ γεωλόγος ἀναγνωρίζει ἐκ τῶν διαφόρων στρωμάτων τοῦ φλοιοῦ τῆς γῆς καὶ περιόδους τῆς διαμορφώσεως αὐτοῦ, θυνάμεθα καὶ ἡμεῖς διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν γαμηλίων ἔθιμων νὰ διακρίνωμεν τὴν ἐπαλληλίαν τῶν διαφόρων τύπων πρὸς συναψιν γάμου, ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν δι' ἀρπαγῆς ἢ δι' ἀγορᾶς τῆς γυναικὸς μέχρι τοῦ χριστιανικοῦ διὰ τῆς εὐλογίας τῆς ἐκκλησίας.

Σκοπὸς τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης εἶναι ἡ ὑπόδειξις τῶν συμβόλων, ἅτινα εἰς παλαιότερους τύπους πρὸς κύρωσιν τοῦ γάμου ἀνήκοντα, ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ παραλάβῃ ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἐν τῇ εὐλογίᾳ τοῦ γάμου. Ἀλλὰ πρὸ τούτου εἶναι χρεία νὰ ἐξετασθῇ πότε ἐκανονίσθησαν ὁριστικῶς τὰ τῆς

Λουκ.=Γ. Λουκά, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν ἀρχαίων. 'Αθ. 1874.

Μανωλ.=Εμμ. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά. 'Αθ. 1896.

ΝΑ.=Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα περιοδικῶς ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ φιλολογ. συλλόγου Παρναξσοῦ. 'Αθ. 1870-1882.

Πανδ.=Πανδώρα, σύγγραμμα περιοδικόν. 'Αθ. 1850-1873.

Ππζ.=Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγὴ γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἰδίᾳ δὲ τοῦ τῆς Πελοποννήσου. 'Εν Πάτραις 1887.

Roszbach=A. Roszbach, Untersuchungen über die römische Ehe. Stuttgart 1853.

Σακ.=Αθ. Α. Σακελλαρίου, Τὰ Κυπριακά. 'Αθ. 1890, τ. Α'.

W.=C. Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. Bonn 1864.

Τὰ δὲ ὀνόματα τῶν ἀνακοινωσάντων μοι περιγραφὰς τῶν κατὰ τόπους γαμηλίων ἐθίμων ἀναγράφω ἐν παρεκβολικῇ σημειώσει Α.

ἀκολουθίας τοῦ γάμου καὶ πότε συνετάχθησαν αἱ ἐν χρήσει ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ ἀκολουθίαι τοῦ ἀρραβῶνος καὶ τοῦ στεφανώματος. Δυστυχῶς ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία δὲν ἐμερίμνησε περὶ κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν ἀκολουθιῶν τούτων, ἐπιτρέψασα νὰ γίνεταί ἡ ἱεροτελεστία κατὰ τὰς ἀνεξελέγκτους ἐκδόσεις ἐν παλαιότεροις μὲν χρόνοις τῶν ἐν Βενετίᾳ τυπογράφων, ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς δὲ τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Κωνσταντινουπόλει. Πρόδηλος εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς μελέτης τῶν πολυπληθεστάτων ἀντιγράφων τῶν ἀκολουθιῶν, τῶν ἀποκειμένων ἐν δημοσίαις βιβλιοθήκαις καὶ ἐν μοναῖς καὶ ἐκκλησίαις, πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου καὶ ἐπίσημον ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐκδοσιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ μελέτη αὕτη δὲν εἶναι βεβαίως ἔργον ἐνὸς ἀνδρός, καὶ μέχρις ὅτου συντελεσθῇ, ἂν ποτε ἐπιχειρηθῇ, ἀδύνατον εἶναι νὰ ὀρισθῇ εἰς τὸ ἀκριβέστατον ὁ χρόνος τῆς συντάξεως τῶν ἀκολουθιῶν. Ἐξ ὅσων δὲ χειρογράφων ἐμελέτησα τῇ συνεργασίᾳ τῶν κ.κ. Σωκράτους Κουγέα καὶ Ἀδαμαντίου Ἀδαμαντίου πείθομαι ὅτι αἱ ἀκολουθίαι εἶναι ὑστέρων χρόνων. Τὰ παλαιότερα εἰς ἐμὲ γνωστά ἀντίγραφα αὐτῶν εἶναι τοῦ IB' αἰῶνος, τὸ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἀθωνικῆς Λαύρας B, 7 καὶ τὰ τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκῃς Ἀθηνῶν ἀρ. 662.670.

ΙΕΡΟΤΕΛΕΣΤΙΑ

Οἱ περὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου πραγματευόμενοι ἡμετέροι νομοδιδάκται, οἱ συμφωνοῦσι πάντες, ὅτι πρώτη νομοθετικὴ διάταξις περὶ τῆς ἀνάγκης ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς καὶ ἱερατικῆς εὐλογίας πρὸς σύναψιν ἐγκύρου γάμου εἶναι ἡ τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ, ὁριστικὰ διὰ τῆς 89 νεαρᾶς αὐτοῦ περὶ τὸ 893: «τὰ συνοικέσια τῇ μαρτυρίᾳ τῆς ἱερᾶς εὐλογίας ἐρρῶσθαι», διότι ἡ ἄνευ ταύτης συμβίωσις «οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ῥηθήσεται συνοικέσιον, οὐδ' ἐπιτεύξεται τῶν τούτου δικαίων». Καὶ ὅτι συνεπλήρωσε τὴν διάταξιν ταύτην ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ἐν ἔτει 1095 κελεύσας καὶ τῶν δούλων ὁ γάμος νὰ ἱερολογῇται ἀπαραιτήτως, ἀπελευθερουμένων, ἂν ὁ κύριος ἦναντιοῦτο εἰς τὴν ἱερολογίαν. Ταῦτα διδάσκουσιν ὁμοφώνως ὁ Καλλιγᾶς¹ καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος². Προμαχῶν δὲ περαιτέρω ὁ Κρασσᾶς διδάσκει, ὅτι πρῶτοι οἱ Φράγκοι βασιλεῖς ἐνομοθέτησαν ἱερολογίαν γάμου ἀρχομένου τοῦ Θ' αἰῶνος, ὀλίγον δ' ὕστερον ὁ Λέων³. Ἐνῶ πρὸς τὴν ὀριστικὴν διὰ τῆς διατάξεως τοῦ Λέοντος ἐπι-

1. Καλλιγᾶ, Σύστημα τοῦ Ρωμαϊκοῦ δικαίου 1881, τ. Δ', σ. 70 § 53.

2. Παπαρρηγοπούλου, Οἰκογενειακὸν δίκαιον, 2ας ἐκδ. σ. 74 § 52.

3. Ἀλκ. Κρασσᾶ, Σύστημα ἀστικοῦ δικαίου, 3ης ἐκδ. τ. Δ', σ. 87 § 50. Τὰ οὕτως ἀορίστως ὑπὸ τοῦ κ. Κρασσᾶ λεγόμενα περὶ ἱερολογίας ἐν τῷ φραγκικῷ κράτει ὑποθέτω ὅτι ἀναφέρονται εἰς διάταξιν τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου τοῦ 802 (Pertz, Monumenta hist. german. Leges, τ. I, σ. 95)· διότι ἄλλην διάταξιν σχετικὴν δὲν ἀνεῦρον ἐν τοῖς νόμοις τοῦ Καρόλου ἢ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λουδοβίκου, τῶν μόνων Φράγκων βασιλέων τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἡ διάταξις ἐκείνη τοῦ Καρόλου ἐσκόπει τὴν παρακώλυσιν ἀθέσμων γάμων στενῶν συγ-

βολήν τῆς ἱεροτελεστίας ὡς ἀπαραιτήτου πρὸς σύναψιν ἐγκύρου γάμου ἀντιστοιχεῖ παρὰ τοῖς δυτικοῖς μᾶλλον ὁ κανὼν τῆς ἐν Τριδέντῳ συνόδου τοῦ 1563 περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου¹.

Ἡ γνώμη, ὅτι πρῶτος ὁ Λέων ἐνομοθέτησε τὸ ἀπαραίτητον τῆς ἱερολογίας καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός, ἐπεκτείνας τὴν διάταξιν καὶ εἰς τοὺς γάμους τῶν δούλων, ἐξηνέχθη ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ Θεοδώρου τοῦ Ἑρμουπολίτου, μνημονευομένη καὶ ἐν τοῖς Βασιλικοῖς, παραθετομένη δὲ πλήρης ἐν σχολίῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου (Δ', 4, 19): «καὶ τοῦτο διετυπώσατο διὰ νεαρᾶς νομοθεσίας αὐτοῦ ὁ ἐν βασιλεῦσιν ἀοίδιμος κύρις Λέων ὁ φιλόσοφος καὶ ὁ τρισμακάριστος βασιλεὺς κύρις Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός».

Ἀλλὰ σφόδρα ἄπορον φαίνεται τοῦτο, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀπὸ πολλοῦ κατεδίκαζεν ὡς ἁμαρτωλὴν πᾶσαν συμβίωσιν μὴ εὐλογηθεῖσαν ὑπ' αὐτῆς καὶ ἱερώτατον ἀνέκαθεν ἐθεώρει τὸν γάμον, στηριζομένη καὶ εἰς τὴν ρῆσιν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου: «τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν». Γνωστὸν δ' εἶναι ὅτι οἱ γάμοι ἡὐλογοῦντο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ Ἰγνάτιος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς Πολύκαρπον 5 διδάσκει «μετὰ γνώμης τοῦ ἐπισκόπου τὴν εὐλογίαν ποιεῖσθαι, ἵνα ὁ γάμος ᾗ κατὰ θεὸν καὶ μὴ κατ' ἐπιθυμίαν». Οἱ δὲ μὴ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας εὐλογοῦμενοι στιγματίζονται ὡς *occultae conjunctiones* ὑπὸ τοῦ Τετρούλλανου (*De pudicitia* 4).

Ὅθεν κατὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ δυνάμεθα ὡς βέβαιον νὰ θεωρήσωμεν ὅτι οἱ γάμοι τῶν χριστιανῶν ἡὐλογοῦντο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἡ πολιτεία δὲν ἀνεγνώριζε τὴν εὐλογίαν ὡς ἀποδείξιν τοῦ κύρους τοῦ γάμου, ἐθεώρει δ' ὡς κυρίους καὶ τοὺς μόνον διὰ ψιλῆς συναινέσεως συναπτομένους κατὰ τὸν τύπον τοῦ ρωμαϊκοῦ *usus*. Ἡ παλαιοτάτη νομοθετικὴ διάταξις, ἡ

γενῶν, ὀρίζουσα ὅπως μὴ συνομολογῶνται γάμοι λαϊκῶν, ἂν μὴ ἐξετάσῃσι πρότερον ἐπιμελῶς τὴν συγγένειαν αὐτῶν ἐπίσκοποι ἢ πρεσβύτεροι μετὰ γερόντων ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τότε μόνον μετ' εὐλογίας (*cum benedictione*) νὰ γίνεται ἡ σύζευξις. Ὅθεν τοῦτο προπάντων ἡ διάταξις ἐσκόπει, νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εὐλογίαν τοῦ γάμου ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἂν ὑπῆρχε κώλυμα ἐκ συγγενείας. Ἄλλως δ' ἡ διάταξις αὕτη δὲν ἐφηρμόσθη καθ' ἅπαν τὸ φραγκικὸν κράτος. Τούλάχιστον ἐν Γερμανίᾳ καὶ αὕτη ἡ εὐλογία ἡ παρελείπετο ἢ δὲν ἐθεωρεῖτο οὐσιῶδες στοιχεῖον τοῦ γάμου. Μόνον δὲ ἀπὸ τοῦ ΙΔ' καὶ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος φαίνεται ἀπαιτούμενη πρὸς σύναψιν ἐγκύρου γάμου. (Βλ. *Grimm*, *Deutsche Rechtsalterthümer*, 3ης ἐκδ. σ. 434-5). Ὅθεν δὲν εἶναι ἀκριβές, ὅτι πρῶτον νομοθέτημα περὶ ἱερολογίας τοῦ γάμου εἶναι ἡ διάταξις τοῦ Καρόλου, ἀφοῦ μάλιστα δὲν εἶχε γενικὸν τύπον οὐδὲ καθολικὴν ἐφαρμογὴν, πάντως δὲ πρῶτον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ νόμος τοῦ Ἀναστασίου περὶ οὗ ἀμέσως κατωτέρω.

1. Consil. Trident. Sess. XXIV, Decret. c. 1 de reform. matr.—Τὸν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐλεγχον τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου ἐκανόνισε καὶ ὁ Πάπας Ἰννοκέντιος ὁ Ι' τῷ 1215 ἐν τῇ Δ' ἐν Λατερανῷ συνόδῳ διὰ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ νόμου (c. 3 X de last. desponsat).

ἐπιβάλλουσα τὴν ἱεροτελεστίαν ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον ἐγκύρου γάμου, μνημονεύεται ὡς ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἀναστασίου τοῦ Α' (493-518): «Ὁ δὲ αὐτὸς βασιλεὺς ἕτερον ἐξέθετο θεῖον τύπον, ὥστε μηδὲνα δίχα σάκρας τινὰ τεκνοποιεῖσθαι, μήτε ἄρρεν, μήτε θῆλυ, ἀλλ' ὑπὸ θείας σάκρας, διὰ τὸ καὶ τὸ τεκνοποιούμενον ἔχειν δίκαιον υἱοῦ νομίμου κλπ.»¹.

Ἀλλ' ἡ διάταξις δὲν ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν κατάχρησιν τοῦ *usus*, φαίνεται δὲ ὅτι περιῆλθεν εἰς ἀχρηστίαν διὰ τῆς νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οὗτος προσέδωκε μὲν κῦρος εἰς τὸν διὰ ψιλῆς συναινέσεως γάμον (*solus consensus facit nuptias*), ἀλλ' εἰς τοὺς ἀνώτερα ἔχοντας ἀξιώματα μέχρις Ἰλουστρίων ὥρισε καὶ τὰ προικῶα (*dotalia instrumenta*). Ὅμως ἐν ἔτει 538 διὰ τῆς 74 (94) νεαρᾶς ὡμολόγησεν ὅτι εἰς πολλὴν ἀτοπίαν ἔφερον αἱ διατάξεις αὐτοῦ «ὥστε τοὺς γάμους καὶ γαμικῶν συμβολαίων χωρὶς ἐκ μόνης ἐρρῶσθαι διαθέσεως καὶ κυρίους εἶναι». Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τῶν καταχρήσεων, ὧν σπουδαιοτάτη ἦτο ἡ διὰ ψευδομαρτύρων ἀπόδειξις γάμων ἀνυπάρκτων, διὰ μὲν τοὺς συγκλητικούς καὶ τοὺς ἀνώτερα ἔχοντας ἀξιώματα ἀπαραίτητον ἐθεώρησε προῖκα καὶ προγαμιαίαν δωρεάν (*propter sponsalia* συμβόλαια), διὰ δὲ τοὺς στρατευομένους καὶ τοὺς ἐμπορευομένους τὴν πρόσδοκον πρὸς τινὰ τῶν εὐκτηρίων οἰκῶν καὶ τὴν ἀνακοίνωσιν εἰς τὸν ἐκκλησιαστικόν (*defensor ecclesiae*), ὅστις συνέτασσε ληξιαρχικὴν προᾶξιν, ἐπιμαρτυρουμένων τριῶν ἢ πλείονων κληρικῶν· αἱ δὲ τοὺς εὐταλαιτέρους ἔδωκε τὴν ἀδείαν (καὶ ἀγράφως συνομκεῖν ἐκκληλοῖς). Ἐκ τοῦ 5 κεφαλαίου τῆς νεαρᾶς τούτης συνάγεται ὅτι πρότερον συνωμολογοῦντο γάμοι, ὁμνυόντων ἀνδρῶν ἐκκλησίου οἰκοῖς, ὅτι θὰ ἔχωσι τὴν γυναῖκα νόμιμον γαμετήν. Καὶ ἡ 117 (141) νεαρὰ τοῦ 542 ἐπαναλαμβάνει ὁμοίως διατάξεις πρὸς τὰς τῆς 74, μεταρρυθμίζουσα ἐπὶ τὸ ἐλευθεριώτερον ταύτας.

Ἀλλ' αἱ διατάξεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀντέκειντο πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῆς Ἐκκλησίας. Ἀναμφισβήτητον δὲ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι καὶ μετὰ τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον, ὡς καὶ πρὸ αὐτοῦ, πάντες οἱ χριστιανοὶ ἐνόμιζον ἀτελῇ καὶ ἀνίερῳ τὸν μὴ εὐλογηθέντα ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας γάμον, καίπερ ἀναγνωρίζομενον ὡς ἐγκυρον ὑπὸ τῶν νόμων. Εὐρίσκομεν εἰς κείμενον τοῦ 7 αἰῶνος τὸ ρῆμα εὐλογοῦμαι ὡς συνώνυμον τοῦ νυμφεύομαι², ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ὅτι καὶ πολὺν πρότερον χρόνον ἡ εὐλογία θὰ ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητον στοιχεῖον τοῦ γάμου, ὅπως προσλάβῃ ἡ λέξις καὶ τὴν σημασίαν ταύτην· συνήθως δὲ καὶ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ εἶναι ἡ χρῆσις τῶν λέξεων ἱερολογέω, ἱερολογία, εὐλογέω, εὐλογοῦμαι καὶ εὐλογία ἀντὶ τοῦ γάμος (ὅθεν καὶ βλόγα ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ³). Ὅπου δὲ συμβαίνει νὰ γίνεταί λεπτομερέστερος λόγος περὶ γάμου ἐπιφανοῦς ἀνδρὸς μνημονεύεται καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐλογία αὐτοῦ.

1. Μαλάλας, σ. 401,14 Bonn.

2. Boissonade, *Anecd. graeca*, τ. IV, σ. 80.

3. Ducangius, *Glossar. ad script. Graecit.*, σ. 446-7, λ. εὐλογεῖν (εὐλογητικός).

Οὕτως ἱστορεῖται, ὅτι δι' ἱεροτελεστίας ἡλολογήθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ὁ γάμος τοῦ Μαυρικίου μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Τιβερίου κατὰ τὰ τέλη τοῦ 5' αἰῶνος¹. ἐπίσης περὶ τοῦ Ἡρακλείου (610) καὶ περὶ τοῦ Λέοντος τοῦ Δ' κατὰ τὸν 6' αἰῶνα². Ἐν τοῖς ἔπειτα δὲ χρόνοις καὶ περὶ ἰδιωτῶν τοῦ λόγου ὄντος μνημονεύεται ἱεροτελεστία· ἐν τῷ ἐπυλλίῳ Βελθάνδρῳ καὶ Χρυσάντζῳ ὁ πατριάρχης εὐλογεῖ τοὺς γάμους³. ὁ Ψελλὸς δ' ἀναφέρει καὶ τῶν ἀρραβῶνων συγγενεοῦς τοῦ τὴν τέλεσιν δι' ἐκκλησιαστικῆς εὐλογίας καὶ πομπῆς καὶ ἁσμάτων⁴.

Ἡ πολιτεία ὥφειλε προπάντων νὰ μεριμνήσῃ περὶ ἀσφαλοῦς ἀποδείξεως τῆς τελέσεως τῶν γάμων. Καὶ τὴν ἀνάγκην ταύτην ἐπλήρωσεν ἐν μέρει ἡ νομοθεσία τῶν συμβασιλέων Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου (περὶ τὸ 740), ὁρίσασα ὅτι ἐγγραφος μὲν γάμος συνίσταται δι' ἐγγράφου προικῶου συμβολαίου ὑπὸ τριῶν ἀξιοπίστων μαρτύρων, ἄγραφος δὲ συνίσταται ἀδόλῳ συναινέσει τῶν συναλλασσόντων προσώπων... εἴτε ἐν ἐκκλησίᾳ τοῦτο δι' εὐλογίας ἢ καὶ ἐπὶ φίλοις γνωρισθῇ⁵. Ἡ δημοσιότης ἄρα ἐκρίνετο ἐπιτυγχανομένη διὰ τῆς ἐπ' ἐκκλησίᾳ εὐλογίας ἢ διὰ τῆς ἀνακοινώσεώς εἰς φίλους, ἡτις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν *promissum* καὶ *amicorum* *fidem* τοῦ Ἰουστινιανείου νόμου ἢ τὰ ἀνέκαθεν εἰθιζόμενα γαμήλια συμπόσια.

Αἱ διατάξεις αὗται, ἰσχύουσιν ἐπὶ τῶν εἰρηνοτάχων, ἐπανέλαβον ἔτιως ἰσχύον ἐπὶ Μιχαήλ τοῦ Μεθυστοῦ (842), ὅσοι ἀνασκευάσθη ἡ Ἐκκλησία. Ἐπὶ δὲ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα, τοῦ διαδόχου τοῦ Μιχαήλ, ἐξεδόθη διάταξις, ἐμφαίνουσα ὅτι συνήπτοντο μὲν δι' ἐκκλησιαστικῆς εὐλογίας πάντες οἱ γάμοι, ἀλλὰ δὲν παρείχετο εἰς ταύτην ἡ ἀναγκὰς δημοσιότης, διότι ἡ διάταξις ἐπιβάλλει αὐστηρῶς τὴν δημοσιότητα τῶν γάμων⁶. Ἐπηκολούθησαν εἴτα ἡ διάταξις Λέοντος τοῦ σοφοῦ καὶ ἡ συμπληροῦσα ταύτην Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ· ἐπίσης συμπλήρωμα ταύτης εἶναι καὶ ἡ 26 νεαρά τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ γέροντος (τοῦ 1306), ἡ ὁρίζουσα ὅπως μὴ συνιστῶνται συν-

βλογεῖν, βλογητική), σ. 510 λ. ἱερολογεῖν. *Sophocles*, Glossary, λ. εὐλογεῖω, ἱερολογεῖω, ἱερολογία. Κοραῖ, Ἄτακτα, τ. Δ', σ. 144-145. Εὐλογία ὁ γάμος, εὐλογοῦμαι τὸ νυμφεῖομαι, εὐλογητική ἡ νόμφη καὶ ἐν ταῖς Ἀσσιζαῖς τῆς Κύπρου (Σάθα, Μεσαιων. βιβλ., τ. 5', σ. 118. 127. 136. 226), εὐλογητικὸς ὁ νυμφίος ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς νόμοις τῆς Κύπρου (αὐτ., σ. 530). Εὐλόγησις ὁ γάμος ἐν Βελθάνδρῳ καὶ Χρυσάντζῳ, στ. 1036, σ. 159 Legrand. «Εὐλογεῖται καὶ στεφανοῦται» παρὰ Λέοντι τῷ Γραμματ., σ. 301, ὅστις ἐπεράτωσε μὲν τὴν χρονογραφίαν τοῦ τῷ 1013, ἀλλὰ παραλαμβάνει ἐκ παλαιότερων χρονογράφων.

1. Θεοφύλ. Σιμοκάτ. Α' 10, σ. 51 Bonn.

2. Λέων Γραμματικ., σ. 147. 188. 322 Bonn.

3. Βελθάνδρος, στ. 1031, σ. 158 Legr.

4. Ψελλ., Ἐπιστ. 83. 84 (Σάθα, Μεσαιων. βιβλ., τ. Ε', σ. 320-323).

5. Ἐκλογ. Τίτλ. Β', 2 (*Zachariā von Lingenthal*, *Jus Graeco-romanum*, τ. IV, σ. 8. Τοῦ αὐτοῦ, *Collectio librorum Juris Graeco-romani ineditorum*, σ. 19 = Ἐκλογ. Λέοντ. καὶ Κωνστ. Τίτλ. Β', 8).

6. Πρόχειρ. Δ', 27.

οικέσια άνευ τῆς βουλῆς τοῦ ἱερέως, παρ' ᾧ ἐκκλησιάζονται, ἐπιβάλλουσα δὲ ποινὴν αὐστηροτάτην εἰς τοὺς παραβάτας, ἥτοι πρόστιμον ἶσον πρὸς τὸ ποσὸν τῆς προικὸς¹.

Συντετελεσμένην βλέπομεν τὴν ἱεροτελεστείαν ἐν ἀρχῇ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Ἐν συνοδικῷ γράμματι τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ πρὸς τὸν ρῆγα τῆς Ἀρμενίας (Ὁκτωβρ. 1213), ὡς ὅρος ἀναγνωρίσεως τοῦ κύρους τοῦ γάμου τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Ρωμαίων τίθεται ἡ τελείωσις τῶν ἀρχαίων κανονικῶν ἐθίμων καὶ νομίμων καὶ ἡ τελεία ἱερολογία τοῦ γάμου. Τὸ κείμενον τοῦ γράμματος ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς *Βυζαντινοῖς χρονικοῖς* τῆς Πετροπόλεως (τ. IV, σ. 164 - 5): «Εἰ μὴ πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ κανονικὰ ἔθιμά τε καὶ νόμιμα, κατὰ τῆς καθ' ἡμᾶς ἀγιωτάτης μεγάλης ἐκκλησίας ἀρχαίαν ἱερὰν παρατήρησιν καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συναλλάγματος ὑποθέσει καὶ τὸ ἄρτιον τελειωθήσεται».

Κατὰ ταῦτα πιθανὸν νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀκολουθία τοῦ γάμου ἔλαβε τὸν ὀριστικὸν τύπον, ὃν μέχρι τῆς σήμερον διατηρεῖ, μεταξὺ τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ ΙΑ' καὶ τῶν πρώτων τοῦ ΙΒ' αἰῶνος· τὰ δύο ταῦτα χρονικὰ σημεῖα παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς ἡ διάταξις τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς Λαύρας καὶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης.

Κατηρτίσθη δ' ἡ ἀκολουθία δι' ἀπλοῦς τῶν ἐν χρήσει κατὰ τὴν τελετὴν τῶν γάμων συμβόλων, περιλαβούσα ὅσα τούτων ἡ ἐκκλησία ἐκρίνεν ἀναγκαῖα καὶ σπουδαιότατα. Ἐκ τῶν ἐχόντων ὁπωσδήποτε σπουδαιότητα, διότι καταλέγονται εἰς τὰ νόμιμα, ἅτινα καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ρώμῃ προσέδιδον κύρος εἰς τὸν γάμον, παρέλιπε τὰ ἐξῆς: τοὺς ἄνδρας τοὺς ἐμφαίνοντας τὴν ἀγορὰν τῆς γυναικὸς ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς (coemptio)· τοὺς τῆς συζεύξεως διὰ τῆς ὑπὸ ζυγὸν διόδου· τοὺς τῆς καθιερώσεως τῆς οἰκίας διὰ τῆς ἐπαλείψεως τῶν παραστατῶν· τὸν τοῦ νυμφικοῦ πέπλου· τὸν τῆς ἄρσεως τῆς νύμφης ὑπὲρ τὸ κατώφλιον τῆς θύρας καὶ τὸν τῶν καταχυσμάτων. Ἀλλὰ πάντας τούτους, τοὺς μὴ περιληφθέντας ἐν τῇ ἱερᾷ ἀκολουθίᾳ τύπους, διετήρησεν ἡ συνήθεια μέχρι τοῦ νῦν. Εἰς ὅσους δὲ παρέλαβεν ἡ ἐκκλησία προσήρμοσεν εὐχὰς καὶ ὕμνους, προσέθεσε δὲ καὶ τὴν ἀνάγνωσιν περικοπῶν τῆς Καινῆς διαθήκης, ἀναφερομένων εἰς τὸν γάμον. Ἡ συμπλοκὴ τῶν δεξιῶν (dextrarum junctio) γίνεται μὲν νῦν ὑπὸ τοῦ ἱερέως, ἀλλὰ δὲν μνημονεύεται εἰς τὰς ἐκδεδομένας ἀκολουθίας²· εἰς τὰ παλαιότερα ὁμῶς χειρόγραφα ρητῶς ἀναγράφεται. Ἐν τῷ τῆς Λαύ-

1. Νεαπ. 26, 11 (*Zachariā*, *Jus Graeco-rom.*, τ. IV, σ. 632).

2. Νῦν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος συνάπτει ὁ ἱερεὺς τὰς δεξιὰς τῶν εὐλογουμένων, φορούντων ἤδη τοὺς δακτυλίους τοῦ ἀρραβῶνος, ἢ συνάπτει ἀγκιστροειδῶς τοὺς μικροὺς δακτύλους τῶν δεξιῶν αὐτῶν· λύει δὲ τὴν συμπλοκὴν κατὰ τὸ πέρας τῆς ἀκολουθίας, παρεμβάλλων μεταξὺ τῶν δεξιῶν αὐτῶν τὸ Εὐαγγέλιον.—Καὶ ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ οὐσιώδης τύπος εἶναι ἡ συμπλοκὴ τῶν δεξιῶν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπίσης γινόμενη.

ρας Β 7: «καὶ οὕτω κρατήσας τὰς δεξιὰς αὐτῶν ὁ ἱερεὺς συμπλέκει ἀλλήλους καὶ κρατούμενοι ἐξέρχονται» (κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ ἀρραβῶνος). Κατὰ δὲ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ στεφανώματος προστίθεται ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι μετὰ τὴν στέψιν τῶν νυμφίων: «καὶ συμπλέξας ἀλλήλων τὰς δεξιὰς, λέγει...». Ἐν κώδικι τῆς ἀγιορειτικῆς μονῆς τοῦ Φιλοθέου (ἄρ. 164) τοῦ ΙϚ' αἰῶνος: «καὶ κρατῶν (ὁ ἱερεὺς) αὐτὰς τὰς δεξιὰς χειρὰς καὶ συνάπτων παραδίδωσιν ἀλλήλοις». Ἐν κώδικι ἄρ. 217 τῆς αὐτῆς μονῆς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος: «καὶ ἀρμόττει αὐτοῖς τὰς δεξιὰς». Ἐν κώδικι τῆς ἀγιορειτικῆς μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου ὑπ' ἄρ. 491: «ὁ ἀρχιερεὺς συμπλέκει τὰς δεξιὰς ἀλλήλων καὶ κρατοῦντες ἐξέρχονται».

Τῶν γαμηλίων συμβόλων, ὅσα περιελήφθησαν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ, δύο θεωροῦνται τὰ σπουδαιότερα πάντων, ὁ δακτύλιος καὶ τὰ στέφανα, διὸ τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου ἐπιγράφεται ἐν μὲν τοῖς ἐντύποις εὐχολογίοις καὶ ἀγιασματαρίοις «Ἀκολουθία τοῦ ἀρραβῶνος», ἐν δὲ τοῖς χειρογράφοις «Ἀκολουθία εἰς μνηστρα, ἡγουν τοῦ ἀρραβῶνος» ἢ «Περὶ τάξεως γινομένης ἐπὶ μνηστροῖς βασιλέων καὶ λοιπῶν ἀνθρώπων», τὸ δὲ δεύτερον «Ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος».

Ο ΔΑΚΤΥΛΙΟΣ ΤΟΥ ΑΡΡΑΒΩΝΟΣ¹

Ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων συναλλαγμάτων δίδεται συνήθως ἀρραβὼν ὡς ἐγγύησις τῆς ἐκτελέσεως τῶν συμβαλλομένων, πρῶτον καὶ ἐπὶ τοῦ γαμικοῦ. Πολλαχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν συνήθειται ἀρραβὼν εἰς χρήματα ἢ εἰς ἄλλα πράγματα ἀξίας, ἅτινα χάνει ὁ ἀντιπρόσωπος λύσας τὸ συνάλλαγμα².

1. Περὶ τοῦ δακτυλίου τοῦ ἀρραβῶνος ἐπραγματεύθη ἰδιαιτέρως καὶ ἄλλοτε (Ἑστία 1877, τ. Δ', σ. 541-2 = Λαογραφ. Σύμμεικτα Α' 102-4).

2. Ὁ Μελισσηνὸς Χριστοδούλου (Πρόχειρον νομικόν, 1895, τ. Β', σ. 27) βεβαίως ὅτι σπανίως δίδεται νόμισμα ὡς ἀρραβὼν, καὶ ὅτι καὶ αὕτη ἡ ἀξία τῶν δακτυλίων καθωρίσθη ὑπὸ τῆς πατριαρχικῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1827, καὶ ὅτι ἐπίσης συνοδικῶς καθωρίσθη, ὅπως ἡ ἀξία τῶν δακτυλίων εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν περιουσίαν τῶν νυμφευομένων.—Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων ὑπῆρχε καὶ μετὰ ταύτας παρέμεινε πολλαχοῦ ἡ συνήθεια τῆς δόσεως χρημάτων ὡς ἀρραβῶνος γάμων ἢ δώρων ἀξίας· ἐνιαχοῦ τὰ δῶρα ταῦτα εἶναι κεκανονισμένα τὰ αὐτὰ ἐν παντὶ ἀρραβῶνι. Πρέπει δὲ νὰ διακρίνωμεν τ' ἀμοιβαῖα δῶρα τοῦ μνηστῆρος καὶ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν μνηστὴν καὶ ταύτης πρὸς τὸν μνηστῆρα τῶν δώρων ἐκείνων, ἅτινα ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα ἀρραβῶνος, μὴ ἀποδιδόμενα, ἂν λύσῃ ὁ ἕτερος τῶν συμβαλλομένων τὸ συνάλλαγμα. Τοιαῦτα δ' εἶναι προπάντων τὰ χρυσᾶ νομίσματα, εἴτε μόνα εἴτε καὶ μετ' ἄλλων δώρων διδόμενα, ἂν καὶ πολλαχοῦ ἐλησμονήθῃ ὁ ἐν ἀρχῇ σκοπὸς αὐτῶν καὶ ἀποδίδονται μετὰ τῶν ἄλλων δώρων κατὰ τὴν λύσιν τῆς μνηστείας. Σαφέστατα τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀρραβῶνος ἐτήρησεν ἡ συνήθεια ἐν Λιβησίῳ, ὅπου ὁ μελλόνυμφος δίδει εἰς τὸν προξενητὴν τῆς νύμφης χρυσοῦν νόμισμα (φλουρί) πρὸς πίστωσιν τῆς συμφωνίας τοῦ γάμου. Περὶ ἄλλων παρὰ τῶν ἐθίμων βλ. τὴν παρεκβολικὴν σημείωσιν Β, ὅπου γίνεται λόγος καὶ διὰ τὰ ἐν Κυζίκῳ ξενιάσματα, πρὸς ἃ ἀντιστοιχοῦσιν ἴσως τὰ ἐν Λέρῳ συνηθιζόμενα γαμήλια δῶρα τὰ λεγόμενα ξένια (Οἰκονομοπούλου, Λερισκά, σ. 84). Κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσκεψιν τοῦ

Ἄλλὰ τοῦ ἀρραβῶνος οὐδέποτε ἐλλείπει ὁ δακτύλιος, ἀποτελῶν τὸ κύριον αὐτοῦ στοιχεῖον, διὸ καὶ συνεκδοχικῶς ὁ δακτύλιος ἐπεκράτησε νὰ καλῇται ἀρραβὼν¹. Οὗτος δὲ βεβαίως δὲν δίδεται ἐν τοῖς γαμηλίοις συμβολαίοις λόγῳ τῆς μεταλλικῆς ἀξίας αὐτοῦ. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους κατὰ τὴν συνομολόγησιν πολλῶν συναλλαγμάτων ἐδίδετο ἀντὶ ἀρραβῶνος δακτύλιος, διότι ἦτο τὸ προχειρότατον πρᾶγμα ἀξίας, ὅπερ ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν οἱ συναλλασσόμενοι. Ἄλλ' ἀπρόσφορος ἀρραβὼν ἐθεωρεῖτο ὁ δακτύλιος ἐπὶ μεγάλων συναλλαγμάτων, διότι ἡ ἀξία αὐτοῦ δὲν ἦτο ἀνάλογος. Ρητῶς δὲ λέ-

μνηστῆρος εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ὅτε γίνεται τὸ λεγόμενον κέρασμα τῆς νύμφης, πολλαχοῦ ὁ μνηστὴρ πλὴν ἄλλων δώρων προσφέρει καὶ χρυσοῦν νόμισμα, εἰς τινὰς δὲ τόπους καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ μνηστῆρος δίδουσι χρυσᾶ νομίσματα, οἷον ἐν Κυζίκῳ, ἐν Τρικάλαις τῆς Κορινθίας, ἐν Ἀμαλιαπόλει, ἐν Κοζάνῃ, ἐν Ἐδέσῃ τῆς Μακεδονίας καὶ ἐν Βάρνῃ (Ἰω. Νικολάου, Ἡ Ὀδησός, σ. 217). Ἐν Γορτυνίᾳ ὁ πατὴρ τοῦ μνηστῆρος δίδει εἰς τὴν μνηστὴν μετὰ τοῦ δακτυλίου καὶ χρυσοῦν νόμισμα (Ππζ., σ. 29). Ἐν Λακκοβικίῳ τῆς Μακεδονίας ὁ γαμβρὸς πέμπει εἰς τὴν νύμφην δακτύλιον, φλωρία καὶ ἄλλα δῶρα² πέμπει δὲ δῶρα καὶ εἰς πάντα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας αὐτῆς, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ νύμφη ἀντιδίδει ἀντάξια δῶρα εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ (Γουρ., σ. 57). Εἰς τὰ πέριξ τοῦ Μοναστηρίου τῆς Μακεδονίας χωρία, ἅμα συμφωνηθῇ ὁ γάμος, οἰκεῖοι τοῦ μελλονύμφου φέρουσιν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης τὰ λεγόμενα σημάδια (μνηστῆρα), δακτύλιον μετὰ προσδεδεμένων νομισμάτων χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν (Ἀρσένιος φιλόλογος 1888, σ. 791). Ἄλλαχοῦ τῆς Μακεδονίας ὁ μνηστὴρ ἀπεστέλλει διά τινος χρυσᾶ νομίσματα πλείονα τῶν δέκα, ἅτινα ἡ μνηστὴς μέχρι τῆς τελεσεως τοῦ γάμου φέρει διὰ περιδέραιον (Ἰω. Μιχαήλ, Μακεδονικά, Ἑρμούπολ. 1879, σ. 1-2). Ἐν Κατιρλί τῆς Βιθυνίας, συμφωνηθέντος τοῦ γάμου, δίδουσιν ἀρραβῶνα ὁ μὲν γαμβρὸς ἀπὸ δέκα μέχρι χιλίων γροσίων, ἡ δὲ νύμφη μανδήλια ἰσάριθμα πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ (Π. Γ. Μακρῇ, Τὸ Κατιρλί, σ. 93). Ἐν Συλάτοις τῆς Καππαδοκίας ὁ ἀρραβὼν συνίσταται εἰς φλωρία (Φαρασοποῦλου, Τὰ Σύλατα, σ. 34). Ἐν Σινασσῷ τῆς Καππαδοκίας τὰ δῶρα τοῦ ἀρραβῶνος, ἅτινα φέρει εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μνηστῆς παῖς συγγενῆς τοῦ γαμβροῦ ἐπὶ δίσκου, εἶναι χρυσοῦς δακτύλιος, χρυσοῦς σταυρὸς ἢ ἄλλο τι κόσμημα καὶ χρυσᾶ νομίσματα ἀξίας δέκα μέχρις εἴκοσι λιρῶν (Ἀρχέλ., σ. 77). Ἐν Ἀκ-σοῦ παρὰ τὴν Μαλακοπὴν παρὰ τῶν συγγενῶν τοῦ γαμβροῦ δίδονται πρὸ τοῦ γάμου ὡς δῶρα γιασμάκι (κάλυμμα τῆς κεφαλῆς) ὁμοῦ μὲ 5-10 γρόσια, κατὰ τὰς μεγάλας ἐορτάς. Ἐν Ἀνδρονικίῳ τῆς Καππαδοκίας ὁ γαμβρὸς δίδει εἰς τὴν νύμφην φλωρία ἀναλόγως τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεώς του κατὰ τὸν ἀρραβῶνα. Ἐν Ἰκονίῳ, ἂν δεχθῶσι τὴν προξενεῖαν οἱ γονεῖς τῆς νύμφης, ὁ γαμβρὸς στέλλει 2-6 λίρας, ἴσα δὲ χρήματα στέλλονται καὶ ἐκ τῆς νύμφης εἰς τὸν γαμβρὸν. Τ' ἀνταλλασσόμενα δῶρα πολλαχοῦ λέγονται χάρες (χάρη = δῶρον) ἢ χαρίσματα. — Μεταξὺ τῶν τύπων τοῦ γάμου παρὰ τοῖς καθολικοῖς εἶναι καὶ ἡ προσφορὰ ὑπὸ τοῦ μελλονύμφου εἰς τὴν μελλονύμφον νομίσματος, ὅπερ ἐνιαχοῦ εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς. Νόμισμα καὶ παρ' ἡμῖν δίδεται ὑπὸ τοῦ μελλονύμφου κατὰ περίεργον τρόπον ἐν Λευκάδι. Προτοῦ ν' ἀρχίσῃ ἡ τελετὴ τοῦ γάμου διὰ χρυσοῦ ἢ ἀργυροῦ νομίσματος σταυρώνει ὁ γαμβρὸς τὴν νύμφην εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στῆθος· ἔπειτα τὸ θέτει εἰς τὸ στόμα τῆς, ὁπόθεν αὕτη τὸ λαμβάνει καὶ τὸ φυλάττει (ΕΦ., τ. ΙΓ', σ. 1687. ΚΠ., τ. Η', σ. 411). Ὑπενθυμίζει τὸ ἔθιμον τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν τοῦ νὰ φυλάττωσι νομίσματα εἰς τὸ στόμα.

1. Περὶ τῶν ὀνομασιῶν τοῦ ἀρραβῶνος ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Β'. Ἐν Κύπρῳ ὁ ἀρραβὼν λέγεται *χάρτωμαν* = (χαρίτωμα, χάρις), ὁ μνηστὴρ *χαρτωμένος*, τὸ ρῆμα *χαρτώνω* (Σακελλαρίου, Κυπριακά, τ. Α', σ. 719, Β' 858).

γει τοῦτο ὁ Θεόφραστος ἐν τῷ περισωθέντι ἀποσπάσματι τῆς περὶ νόμων συγγραφῆς αὐτοῦ: «τάττουσι δέ τινες καὶ τὸν ἀρραβῶνα πόσον δεῖ διδόναι, πρὸς τὸ πλῆθος τῆς τιμῆς μερίζοντες· ἄτοπον γὰρ ἔαν δακτύλιον δῶ τῶν δέκα τάλαντων»¹. "Οθεν ὁ δακτύλιος διδόμενος ὡς ἀρραβὼν ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τῶν συναλλαγμάτων, τοῦ γαμικοῦ, πάντως ἄλλην ἔχει σημασίαν.

Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἀρραβῶνος τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ἐν εὐχῇ τοῦ ἱερέως, διαφαίνεται προσπάθεια πρὸς ἐξεύρεσιν συμβολικῆς ἐννοίας τῶν δακτυλίων συμφώνως πρὸς τὴν Ἀγίαν Γραφήν. Ἀλλὰ τὰ φερόμενα ἐξ αὐτῆς παραδείγματα εἶναι ἐξεζητημένα καὶ ἄσχετα πρὸς ἄλληλα. Διότι ἐν ἄλλοις μὲν τούτων ὁ δακτύλιος δίδεται ὡς σύμβολον δυνάμεως καὶ ἐξουσίας (Ἰωσήφ, Δανιήλ), ἐν ἄλλῳ ὡς σύμβολον ἀναγνωρίσεως (Θάμαρ) καὶ ἐν ἄλλῳ πρὸς στολισμὸν (ὁ τοῦ ἀσώτου υἱοῦ). Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι τὸ ἔθιμον εἶναι παλαιότερον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, εἰς ἣν ἀνεζητήθη ἡ ἐννοια αὐτοῦ².

Γνωστὸν δὲ καὶ ἄλλως εἶναι, ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦ δακτυλίου δὲν προσιδιάζει εἰς τοὺς χριστιανούς, καὶ ὅτι ὄχι μόνον καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἦτο συνήθες, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς μουσουλμανικοῖς λαοῖς. Ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος καλεῖται ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων διὰ λέξιν δηλωσῶν σύμβολον ἢ σημάδι, ὡς λέγει ὁ ἡμέτερος λαός, καὶ ἡ φράσις ἐπέσται δακτυλίδι εἶναι συνώνυμος τοῦ ἐνυμφεῖσθαι, ὡς ἡ τῆς συνήθειας «ἐβάλε δακτυλίδι»³.

Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἀνεζήτησαν τὴν συμβολικὴν ἐννοίαν, ἣν ὑποκρύπτει ἡ συνήθεια τοῦ φορεῖν τὸν δακτύλιον εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς⁴. Ὁ Πλούταρχος διέλαβε περὶ τοῦ ζητήματος ἐν τῇ κεφαλαίῳ τῶν Συμποσιακῶν προβλημάτων του (Δ', 8) τῷ ἐπιγραφομένῳ «Διὰ τί τῶν δακτύλων μάλιστα τῷ παραμέσῳ σφραγίδας φοροῦσιν;» Ἀλλ' ἡ λύσις τοῦ προβλήματος ἐξέ-

1. Στοβ. ΜΔ', 22, 5.

2. "Οτι ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία μετὰ τινος δυσφορίας ἀπεδέχθη τὸ ἐθνικὸν ἔθιμον τοῦ δακτυλίου ὑπεμφαίνεται ἐξ ὧων λέγει ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (Παιδαγ. Γ', 11, σ. 287-8 Potter), ὅστις θεωρεῖ προσῆκον μόνον ὡς σημαντήρα νὰ φορῶσι δακτύλιον οἱ χριστιανοί. Ἡ δυτικὴ δ' ἐκκλησία ὁψέποτε μόλις ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἱερολογίαν τοῦ γάμου τὸν δακτύλιον, μείζονα δὲ σπουδαιότητα ἀποδίδει εἰς τὸ γαμήλιον σύμβολον τοῦ πέπλου. Βλ. Herzog, Real-Encyclopädie f. protestant. Theologie, τ. II, σ. 347.

3. Reinaud, Description des monuments musulmans du cabinet de M. le duc de Blacas, Par. 1828, τ. I, σ. 31-32.

4. Πλὴν τοῦ Πλούταρχου καὶ τοῦ Γελλίου τὴν συνήθειαν ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ Λουκιανὸς (Πλοῖον 45, σ. 278). Σήμερον παρ' ἡμῖν συνήθως ὁ δακτύλιος φορεῖται εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς, ἀλλ' ὄχι σπανίως καὶ εἰς τὸν τῆς δεξιᾶς. Ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ (Γ' 1467) ὁ μνηστήρ παραγγέλλεται νὰ βάλῃ τὸ δακτυλίδι εἰς τὸ δεξιὸν χέρι. Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ στεφανώματος ἐν τῷ 849 κῶδ. τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ ΙΖ' αἰῶνος: «εἶτα δίδει ὁ ἱερεὺς (οὗτω) τὰ δακτυλίδια εἰς τὰς δεξιὰς αὐτῶν χειρᾶς». Οἱ Πέρσαι πρὸς δῆλωσιν τοῦ παραμέσου μεταχειρίζονται λέξιν σημερινούσαν τὸν δακτύλιον, διότι εἰς τοῦτον φοροῦσι τὸν δακτύλιον τοῦ ἀρραβῶνος, ἐνῶ οἱ Ἰνδοὶ καὶ ἄλλοι Μουσουλμάνοι προτιμῶσι τὸν μικρὸν δάκτυλον (Reinaud, ἐνθ' ἀν., σ. 35-6).

πεσεν ἐκ τῶν χειρογράφων. Πιθανώτατα ὅμως δὲν θὰ ἦτο διάφορος τῆς παρεχομένης ὑπὸ τοῦ Αὐλοῦ Γελλίου (X, 10, 1). Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, κατὰ τὸν Ρωμαῖον συγγραφέα, ἐφόρουσαν δακτύλιον εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς, παρὰ τούτων δὲ παρέλαβον τὸ ἔθος καὶ οἱ Ρωμαῖοι. Ὁ λόγος δὲ τούτου εἶναι, ὡς βεβαιοῖ ὁ Ἀππίων ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς, ὅτι ἐπειδὴ, ὡς παρετήρησαν οἱ Αἰγύπτιοι ταριχευταί, νεῦρον λεπτότατον ἀπὸ τοῦ δακτύλου ἐκείνου φθάνει εἰς τὴν καρδίαν, ἐτιμήθη ὁ δάκτυλος ὡς συναπτόμενος πρὸς τὴν καρδίαν.

Τὴν δὴθεν παρατήρησιν ταύτην ἔχουσιν ὡς ἀφετηρίαν καὶ αἱ ἐρμηνεῖαι τοῦ ἐθίμου ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὡς τοῦ Ἰσιδώρου, ὅτι εἶναι δεῖγμα ἐνώσεως τῶν καρδιῶν ἐν τῇ ἀγάπῃ. Εἰς τὴν ἐξήγησιν δ' ἴσως ταύτην πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν καὶ τὸν λόγον τῶν ἐπιγραφῶν ἀρχαίων δακτυλίων, ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ἐπιφανείᾳ φερόντων κεχαραγμένα τὰ ὀνόματα τῶν συζύγων¹, καὶ βυζαντινῶν ἐχόντων ἔνδον ἐπιγραφὰς εἰς τὸν συζυγικὸν βίον ἀναφερομένας, οἷον Ὁμόνοια².

Εἶναι βεβαίως χαρίσσαι καὶ ποιητικαὶ τοιαῦται ἐρμηνεῖαι, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο φαίνονται ἐξεζητημέναι, ἐπαινέθησαι, ὅτε ὁ λόγος τοῦ ἐθίμου εἶχε λησμονηθῇ. Πρὸς ἀνεύρεσιν δὲ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τούτου πρέπει, νομίζω, νὰ συνεξετάσωμεν καὶ ἀρχαιότερα τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ, ἥτοι πρῶτον τίς ὁ δίδων τὸν δακτύλιον, δεύτερον ἀπὸ ποῦ καὶ ὁ δακτύλιος καὶ τρίτον εἰς ἣν συμβολικὴν σημασίαν τούτου προσοῦ νὰ ἀπεκταθῇ ἡ χρῆσις αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν μνηστείαν.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ρωμαῖοις, οὗτοις εἶχον ἐπίσης τὴν συνήθειαν τοῦ δακτυλίου ὡς μνήστρου (*anulus pronubus*), ἔδιδεν αὐτὸν ὁ μνηστήρ εἰς τὴν μνηστήν³. Τοῦτο δὲ φαίνεται ὅτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον διετήρησε καὶ ἡ ἐκκλησία. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ πάπα Νικολάου τοῦ Α' πρὸς τοὺς Βουλγάρους τοῦ 866 ἀναφέρεται ὅτι ὁ μνηστήρ ὀφείλει νὰ δώσῃ ἀρραβῶνα εἰς τὴν μνηστήν δακτύλιον⁴. Μεταξὺ δὲ τῶν τύπων τοῦ γάμου τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καταλέγεται καὶ ἡ εὐλογία τοῦ δακτυλίου, ὃν ὁ ἱερεὺς δίδει εἰς τὸν νυμφίον, οὗτος δὲ θέτει εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς τῆς νύμφης. Καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς Γερμανοῖς φαίνεται ὅτι μόνος ὁ μνηστήρ ἔδιδε τὸν δακτύλιον εἰς

1. *Le Blant*, ἐν *Mémoires de l'Acad. des Inscriptions* 1918, τ. 36, 1, σ. 65. Τοῦτο καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν πολλαχοῦ συνηθίζεται, μάλιστα εἰς τὰς πόλεις, χαρασσομένων ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν ὀνομάτων τοῦ ἀνδρὸς μὲν ἐν τῇ τοῦ φορουμένου ὑπὸ τῆς γυναικὸς, ταύτης δὲ ἐν τῇ τοῦ ἀνδρὸς.

2. *Schlumberger*, *Nicéphore Phocas*, σ. 389.

3. *Juvenal*. VI, 25-7. *Plin.*, N. H. 33, 1, 4. *Tertull.*, *Apolog.* 6. *Isidor.* 19, 32. Βλ. καὶ *Λαμάρκ.*, B. Ἰσιδώρ. 59.311. (Ἡ μόνη μαρτυρία περὶ γαμηλίου δακτυλίου φορουμένου ὑπὸ γυναικὸς Ἑλληνίδος). Περὶ τῶν γαμηλίων δακτυλίων παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς πλὴν τῶν ἀνωτέρω καὶ κατωτέρω ἀναφερομένων μαρτυριῶν βλ. καὶ *Krumbacher*, *Ein Serbisch-byzantinischer Verlobungsring*, München 1906, ἰδίως σ. 440 κέ.

4. *Mansi*, *Concilior. ampl. collectio*, τ. XV, σ. 401.

τὴν μνηστήν¹. Τὸ ἔθιμον τοῦτο, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γινώσκουμεν, δὲν διατήρησεν ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία. Ἀλλ' ἴσως ὑπεμφαίνεται τοῦτο ἐν τῷ βίῳ τῆς βασιλίδος Θεοφανοῦς (κεφ. 10), γραφέντι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ πενθερὸς βασιλεὺς δίδει τὸν δακτύλιον τοῦ ἀρραβῶνος εἰς τὴν μνηστήν, ἐνῷ οὔτε αὕτη οὔτε ὁ πατὴρ αὐτῆς δίδουσιν ἄλλον δακτύλιον εἰς τὸν μνηστήρα². Τοῦναντίον ἔχομεν μεσαιωνικὰς διηγήσεις περὶ ἀποστολῆς δακτυλίου ὑπὸ τῆς κόρης πρὸς τὸν ἐρώμενον· ἀλλὰ τοῦτο γίνεται εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ἡ παρθένος ἀμηχανοῦσα προσφεύγει εἰς τὸν τρόπον τοῦτον πρὸς δῆλωσιν τοῦ ἔρωτος αὐτῆς καὶ τῆς ἀποφάσεως, ἣν ἔλαβε ν' ἀφοσιωθῇ εἰς τὸν ἐρώμενον καὶ οὐδένα ἄλλον πλὴν αὐτοῦ νὰ λάβῃ σύζυγον. Οὕτως ἐν τῇ ἐποποιίᾳ τοῦ Διγενῆ, κατὰ τὴν διασκευὴν τοῦ Πετρίτση (1670), ἡ θυγάτηρ τοῦ Δούκα πέμπει πρὸς τὸν ἥρωα διὰ τῆς τροφοῦ αὐτῆς τὸ δακτυλίδι τῆς παραγγέλλουσα:

Πέ του πῶς ἀρραβῶνα του τὸ στέλλω καὶ ἄς ξέρῃ,
ἄλλον τινὰν δὲν θέλω γώ, μόνο αὐτόν ταῖρι.

Ὁ δὲ Διγενὴς λαβὼν τὸν ἀρραβῶνα ἔχαρτο, διότι ἐνόησεν ὅτι ἡ κόρη ἐδέ-

χετο

νὰ τῆς πᾶρη γιὰ γυνὴ γνήσια βασιλική του.

Καὶ εἰς τὸν Ἑρωτόκριτον (Γ', 1465 κέ.) ἡ Ἀρεταῦσα δίδει εἰς τὸν Ἑρωτόκριτον δακτυλίδι, καὶ τοῦ παραγγέλλει νὰ πᾶ φορῇ πάντοτε εἰς τὴν χεῖρα, σημάδι πῶς ὥστε νὰ ζῶ εἶσαι δικό μου ταῖρι.

Ὅμοια παραδείγματα ἀποστολῆς δακτυλιδίων ὑπὸ παρθένων πρὸς τοὺς ἐραστὰς εὐρίσκονται συχνότατα εἰς γερμανικὰ ποιήματα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, ὅτε, ὡς πρὸ μικροῦ εἶδομεν, ἐπεκράτει παρὰ τοῖς Γερμανοῖς ἡ συνήθεια ὁ μνηστὴρ νὰ δίδῃ δακτύλιον εἰς τὴν μνηστήν⁴.

Τὸ δὲ μέταλλον, ἐξ οὗ κατασκευάζεται ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος, εἶναι σήμερον παρ' ἡμῖν πανταχοῦ σχεδὸν ὁ χρυσός⁵. Ἀλλ' ἐν τῇ ἐντύπῳ ἀκολου-

1. Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer 3ης ἐκδ., σ. 177, 59-311. Καὶ σήμερον ἀκόμη ἐνιαχοῦ τῆς Γερμανίας (Sartori, Sitte u. Brauch I, σ. 87).

2. Kurtz, Zwei griechische Texte über die heilige Theophano, σ. 6. Σήμερον εἰς Λιζούρη οἱ ἐνδεέστεροι ἐνίοτε ἔχουσιν ἓνα μόνον δακτύλιον ἀρραβῶνος, καὶ τοῦτον φορεῖ ἡ νύμφη.

3. Πετρίτση, Διγενὴς, στ. 1677 κέ. Lambros, Romans grecs, σ. 180.—Ἐν τῇ διασκευῇ τοῦ χειρογράφου τῆς Ἀνδρου, στ. 1779 κέ., σ. 56-7 ἐκδ. Μηλιαράκη. Τὸ χειρόγραφον τῆς Τραπεζοῦντος ἔχει χάσμα ἐνταῦθα.

4. Grimm, ἐνθ' ἀν., σ. 177-8.

5. Βλ. παρεμβολικὴν σημείωσιν Γ'.

θία τοῦ ἀρραβῶνος ὀρίζεται χρυσοῦς μὲν ὁ τοῦ ἀνδρὸς δακτύλιος, ἀργυροῦς δ' ὁ τῆς γυναικὸς· καὶ εἰς τοὺς κώδικας τοῦ ΙΕ' αἰῶνος καὶ τοῖς νεωτέροις τούτων ὀρίζονται οἱ δακτύλιοι χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς¹. Οἱ κώδικες ὁμῶς τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 662 (ΙΒ' αἰῶνος) καὶ 661 (τοῦ ΙΕ') τῆς Λαύρας (Β, 7) καὶ ὁ τοῦ Κουτλουμουσίου (ἀρ. 491) χρυσοῦν ὀρίζουσι τὸν τοῦ ἀνδρὸς, τὸν δὲ τῆς γυναικὸς σιδηροῦν. Ἡ δὲ διαφορὰ τῶν μετάλλων οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τῶν μνηστευομένων· διότι ἡ ἀκολουθία εἶναι εἰς τὰ μνηστρα βασιλέων καὶ ἄλλων ἀνθρώπων.

Τὴν ἀποδιδομένην σημασίαν εἰς τὴν ὕλην τῶν δακτυλίων διδάσκει ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐν Ρώμῃ. Ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας πολιτείας χρυσοῦν δακτύλιον ἐφόρουσαν οἱ συγκλητικοί, οἱ ἱππεῖς, οἱ ἰσότιμοι τούτοις ἄρχοντες καὶ οἱ δι' ἀνδραγαθίαν ἢ δι' εὐεργεσίας πρὸς τὸν δῆμον εἰς τὴν ἱππάδα τάξιν ταχθέντες. Τῶν δὲ στρατευομένων ἐχρυσόφορον μὲν οἱ χιλιάρχοι, οἱ δὲ ἐλάττονες ἐσιδηροφόρουσαν. Οἱ πληβεῖοι δ' ἐφόρουσαν σιδηροῦν δακτύλιον. Μνημονεύεται δ' ὅτι καὶ τῶν δούλων φόρημα ἦτο ὁ σιδηροῦς δακτύλιος². Ἀπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων δ' ὁμῶς ἐπεξετάθη τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου ἡ χρῆσις καὶ τελευταῖον πάντες οἱ στρατιῶται εἶχον τὴν ἄδειαν νὰ φορῶσιν αὐτόν. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς διὰ τῆς 97 (78) νεαρχῆς ἐπέτρεψεν εἰς πάντας καθόλου τοὺς ἐλευθέρους νὰ φορῶσιν ὅριστας ὅπως καὶ οἱ λαβόντες τὴν ἐλευθερίαν πλέεται ἡ θεράπαινα ἔχουσα παρὰ τὸν αὐτοῦ ἀγκῶνα καὶ τὸ τῶν χρυσοῦν δακτυλιδίων δῶκεν. Εἰς δὲ τοὺς πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ χρόνους ἀναφέρεται ἰσχυρὰ τοῦ Ἰσιδώρου (XIX, 32), ὅτι οἱ μὲν ἐλεύθεροι ποιοῦνται χρῆσιν χρυσοῦ δακτυλιδίου, οἱ ἀπελεύθεροι ἀργυροῦ καὶ οἱ δοῦλοι σιδηροῦ.

Ὅθεν ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ὁ ἀνὴρ δίδων εἰς τὴν μνηστευομένην γυναῖκα σιδηροῦν δακτυλίδιον ἐδήλου συμβολικῶς, ὅτι ὥφειλεν αὐτῇ δουλικὴν ὑποταγήν³. Ἀλλ' ἡ ἐκκλησία διὰ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν δακτυλίων ἠθέλησε νὰ σημάνῃ τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν καὶ ὑποταγήν. Τὴν τοιαύτην δὲ συμβολικὴν ἐννοιαν τοῦ δακτυλίου διευκρινοῦσι πολλὰ τεκμήρια. Ὁ Προμηθεὺς μυθολογεῖται ὅτι λυθεὶς ἔφερε τοῦ λοιποῦ εἰς μνήμην τῶν δεσμῶν αὐτοῦ σιδηροῦν δακτύλιον⁴. Οἱ Χάττοι, ἀρχαῖον γερμανικὸν ἔθνος, ἐνόμιζον αἰσχρὸν τὸν σιδηροῦν δακτύλιον, οἱ δὲ πολεμικώτατοι αὐτῶν ἔφερον ἐκουσίως τοῦτον, ὥσπερ

1. Ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς ἐν διδασχῇ αὐτοῦ (1780) παρέχει τὴν συμβολικὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἔθους τούτου: «ἡ γυναῖκα πρέπει νὰ εἶναι καθαρὴ ὥσάν τὸ μάλαμα, ὁ ἀνδρας στέρεος ὥσάν τὸ ἀσῆμι». (Ἐν Ἱερῷ Συνδέσμῳ 1915, ἀρ. 247, σ. 3-4).

2. *Apulei*, *Metam.* X, 9.

3. Ὁ *Samter* ἐν κρίσει περὶ τῆς προκειμένης διατριβῆς (ἐν *Zeitschr. d. Ver. f. Volksk.* 1908 XVIII, σ. 121-3) ἐξηγεῖ τὴν σημασίαν τοῦ σιδηροῦ δακτυλίου ἐκ τῆς δοξασίας, ὅτι ὁ σίδηρος εἶναι ἐπίφοβος εἰς τὰ δαιμόνια. Ἀλλὰ πῶς ἐξηγεῖται τότε ὁ περιορισμὸς τῆς χρήσεως αὐτοῦ εἰς τοὺς πληβεῖους καὶ τοὺς δούλους;

4. *Hygin.*, *Fab.* 54. *Poet. astron.* II, 15.

ἄλυσιν, μέχρις οὗτου ἀποκτείναντες πολέμιον ἀπαλλάξωσιν ἑαυτοὺς τοῦ ὀνειδου¹. Παρὰ πολλοῖς ἀσιατικοῖς λαοῖς δακτύλιος ἐνώτιος θεωρεῖται σημεῖον δουλείας, καὶ αἱ φράσεις ἔχει τρυπημένο τὸ αὐτὶ ἢ ἔχει δακτυλίδι εἰς τ' αὐτὶ σημαίνουν τὸν δοῦλον². Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Ἀνατολῆς αἱ γυναῖκες φοροῦσι δακτύλιον εἰς τὴν ρῖνα, ἐξαρτῶσαι ἐκ τοῦ διαφράγματος, εἰς ἐνδειξιν εὐπειθείας καὶ ὑποταγῆς εἰς τὸν ἴδιον ἄνδρα. Κατὰ δὲ τὴν Γένεσιν (κδ' 22) ὁ θεράπων τοῦ Ἀβραάμ ὡς ἐγγύησιν τοῦ γάμου τοῦ Ἰσαὰκ δίδει εἰς τὴν Ρεβέκκαν ἐνώτια χρυσᾶ καὶ δύο ψέλια ἐπὶ τὰς χεῖρας αὐτῆς· τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον ὁμῶς ἀντὶ ἐνωτίων λέγει δακτύλιον τῆς ρινός.

ΣΤΕΦΑΝΟΙ

Ἐπίσης σπουδαιότατον σύμβολον τῆς γαμηλίου τελετῆς θεωροῦνται, ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, καὶ οἱ στέφανοι τῶν νυμφίων (κοινῶς τὰ στέφανα, εἰς ἐνικὸν ἀριθμὸν τὸ στέφανο καὶ σπανιώτερον τὸ στεφάνι). Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ρῆμα στεφανῶ (κοιν. στεφανῶνω) εἶναι ἐν χρήσει εἰς τὴν σημασίαν τοῦ τελεῖν τὸν γάμον (κυρίως λεγόμενον ἐπὶ τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ παράνυμφου), καὶ εἰς τὴν παθητικὴν φωνὴν στεφανοῦμαι (κ. στεφανοῦσθαι) εἰς τὴν σημασίαν τοῦ νυμφεύομαι· στεφάνωμα δὲ λέγεται αὐτῇ ἡ τελετὴ τοῦ γάμου, ὅθεν καὶ ἀκολουθεῖ τὸ στεφανώματος ἐπιγράφεται εἰς πάντα τὰ χειρόγραφα τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου. Ἡ γρῆσις αὕτη εἶναι μεμαρτυρημένη ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων³. Συχνὴ δ' εἶναι καὶ ἡ μνηεὶς στεφάνων τοῦ γάμου ὑπὸ βυζαντινῶν συγγραφέων⁴.

1. Tacit., German. 31.

2. Reinand, ἐνθ' ἀν., σ. 32.

3. Ducange, Glossar. ad scr. Graec., σ. 1443-5, λ. στέφανοι (στεφανοῦν, στεφάνωμα). Sophokles, Glossar., λ. στέφανον, στέφανος, στεφανῶω, στεφάνωμα. Παρὰ Λέοντι τῷ Γραμματικῷ (σ. 301 Bonn) συνώνυμα «εὐλογεῖται καὶ στεφανοῦται». Ὁμοίως παρὰ τοῖς Μετὰ τὸν Θεοφάν., σ. 394, 22 Bonn. Ἀστεφάνωτος δὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Λέοντος, σ. 278, καλεῖται ὁ μήπω νυμφευθεὶς, ἀνθ' οὗ ὁ Κεδρηνὸς μεταχειρίζεται τὸν τύπον ἀστεφῆς (πρβλ. καὶ παρὰ Πετρίτζη, Διγεν., στ. 2080, σ. 195 Λάμπρου «τὰ στέφη» ἀντὶ τοῦ στέφανα). Ἡ λέξις ἀστεφάνωτος ἐν τῇ αὐτῇ πιθανώτατα σημασίᾳ τοῦ ἀγάμου εὐρίσκεται καὶ ἐν ἀρχαίῳ ἐπιτομβίῳ ἐπιγράμματι, περὶ οὗ βλ. Herwerden, Studia critica in epigr. Gr., σ. 54. Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλῶσσῃ ἡ χρῆσις τῆς λέξεως εἶναι συνηθεστάτη· οἷον «εἶναι ἀστεφάνωτοι» ἐπὶ μνηστῆρων μήπω εὐλογηθέντων· «τὴν ἔχει ἀστεφάνωτη» = μὴ νομίμως συνεζευγμένην. Ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Μορέως στ. 5948 Schmidt «στεφανική γυναῖκα» ἡ νόμιμος σύζυγος, «ἐρωτική» δὲ ἡ παλλακίς (στ. 5778). «Στεφανοκράτωρ» δὲ ὡς κρατῶν τὰ στέφανα τῶν νυμφίων κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ στεφανώματος (μάλιστα κατὰ τὴν κύκλιον ὄρχησιν) λέγεται ὁ παράνυμφος εἰς τινὰ χειρόγραφα τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος (οἷον ἐν κώδ. 164 τῆς ἀθωνικῆς μονῆς Φιλοθέου τοῦ ΙΓ' αἰῶνος καὶ ἐν κώδ. 849 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τοῦ ΙΖ' αἰῶνος). τὴν λέξιν ταύτην μεταχειρίζεται καὶ ὁ Πανάρετος (Χρον. Τραπεζ. παρὰ Eustath., Opuscul., σ. 369, 33 Tafel = Κουμανούδη, Συναγωγὴ λέξ. ἀθησαυρίστων, ἐν λ.).

4. Κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Μαυρικίου μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως Τιβερίου ὁ

Οἱ στέφανοι τοῦ γάμου κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐπιστολῇν τοῦ Πάπα Νικολάου τοῦ Α' πρὸς τοὺς Βουλγάρους (866), ἦσαν χρυσοῖ ἢ ἀργυροῖ ἢ ἐξ οἴουδῆποτε ἄλλου μετάλλου, ἀνῆκον δ' εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐφυλάσσοντο ἐν αὐτῇ (*coronas... quae semper in ecclesia ipsa sunt solitae conservari*). Καὶ πολλαχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν αἱ ἐκκλησίαι εἶχον ἄλλοτε, διατηροῦσι δέ τινες καὶ μέχρι τοῦ νῦν, ἴδια στέφανα, ἀργυρᾶ συνήθως, βαρέα, ἐν σχήματι ἐπισκοπικῆς μίτρας ἢ στέμματος, δι' οὗ ἐστέφοντο οἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εὐλογοῦμενοι, τοῦ παρανύμφου καταβάλλοντος τίμημά τι εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ταμεῖον¹. Μέχρις ἐσχάτων δ' ἐνιαχοῦ κατὰ τοὺς γάμους τῶν ἀπορωτέρων συνηθίζονται στέφανοι ἐκ λεπτοτάτων μεταλλίνων

Πατριάρχης «τὰς κορυφὰς τῶν βασιλέων τοῖς στεφάνοις καθίδρυσε» (Θεοφύλακτ. Σιμοκάτ. Α' 10, σ. 51 Bonn.). Περὶ τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου καὶ τῆς Εὐδοκίας λέγει ὁ Θεοφάνης, σ. 461 Bonn. «καὶ ἔλαβον ἀμφοτέροι τοὺς στεφάνους τοῦ γάμου». Τὰ στέφανα τοῦ γάμου τούτων ἀναφέρει καὶ ὁ Λέων ὁ γραμματικὸς σ. 147 Bonn. Βλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ σ. 188, 322. Εἰς τὴν κόγχην τοῦ παστοῦ ἐν τῷ βασιλικῷ καθεδρῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ νεόνυμφοι βασιλεῖς ἀπέθετον τὰ βασιλικά στέμματα καὶ τοὺς χρυσεῖς στεφάνους (Κωνστ. Πορφυρογενν., Ἐκθ. Α' 39, σ. 199. 200. Α' 41, σ. 213. *Επεροποι.* Le grand palais de C/ple, Par. 1910, σ. 72). Ἄλλα παραδείγματα ἐκ βυζαντινῶν συγγραμμάτων βλ. παρὰ Reiske εἰς ὑπομνήμ. εἰς Κωνσταντ. Πορφυρογενν., τ. II, σ. 256-5 Bonn. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ τῶν «ἐλθόντων εἰς τὰ στέφανα, καθὼς τὸ δίδ' ἡ τάξις» (Βαρθολομαῖος, στ. 1032, σ. 159 Legrand).

1. Ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας, ὅπου ἄλλοτε κατασκευάζοντο τὰ στέφανα ἐκ κλήματος, ἐγένετο ἐνίοτε χρῆσις καὶ ἀργυρῶν ἀνήκόντων εἰς ἐκκλησίαν, χάριν συνδρομῆς τῆς ἐκκλησίας ταύτης. Ἐν Οἰνούντι τῆς Λακεδαιμόνος ἡ στέφανα πρότερον ἐγένετο καὶ δι' ἀργυρῶν στεφάνων, ἐν εἶδει μίτρας, ἀνήκόντων εἰς τὴν ἐκκλησίαν (Κουκουλέ, Οἰνουνητικά, σ. 98). Εἰς παλαιότερα ἔτη ἐπίσης ἐστέφοντο διὰ τῶν ἀργυρῶν στεφάνων τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἀνδριτσαινῇ (ὅπου ἐσυνηθίζοντο καὶ οἱ κλημάτινοι), ἐν Διμισσάνῃ καὶ ἐν Λάστῃ τῆς Γορτυνίας. Γίνεται δὲ μέχρι τοῦ νῦν τὸ στεφάνωμα δι' ἀργυρῶν ἢ ἐπιχρῦσων στεφάνων τῆς ἐκκλησίας ἐν Κοζάνῃ καὶ ἐν Σιατίστῃ τῆς Μακεδονίας· ὁμοίως δι' ἀργυρῶν ἐν Λουλὲ Βουργάζ τῆς Θράκης, καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Βουρδουρίῃ (Ξενοφάνης 1906, τ. Γ', σ. 209), ἐν Πανόρμῳ, ἐν Περγάμῳ (ἀργυρῶν ἢ χαλκῶν), ἐν Σπάρτῃ τῆς Πισιδίας, ἐν Ἀκ-σοῦ (Χασάκιοι), ἐν Μαλακοπῇ τῆς Καππαδοκίας (ἀργυρῶν) (Ξενοφάν. Δ' 430), ἐν Ποταμίῳ (Δερέκιοι) τῆς Καισαρείας καὶ εἰς τινα χωρία τῆς Λέσβου (Πάφλα). Ἐν Τραπεζοῦντι καὶ τοῖς χωρίοις ἐκ τεχνητῶν ἀνθέων κατασκευαζόμενοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ὁμοίως καὶ ἐν Ἰκονίῳ οἱ τῶν ἀπορωτέρων. Οἰκογένειαί τινες ἔχουσιν ἴδια πατρῷα στέφανα ἀργυρᾶ, ὡς ἐν Κορινθίᾳ ἡ τῶν Νοταράδων, ἀνήκοντα κατὰ τὴν οἰκογενειακὴν παράδοσιν εἰς τὸν Μέγαν δοῦκα Λουκᾶν Νοταρᾶν. Καὶ ἐν Ρωμουνίᾳ οἰκογένειαί τινες ἐλληνικαί τὴν καταγωγὴν, ὡς ἡ τῶν Κατακουζηνῶν, ἔχουσιν ὁμοίως πατρῷα στέφανα.—Ἄλλη παρὰ τὰ νυμφικὰ στέφανα εἶναι ἡ κορῶνα, κτῆμα καὶ αὕτη τῆς ἐκκλησίας· ταύτην φορεῖ τὴν πρώτην καὶ δευτέραν ἡμέραν τοῦ γάμου ἡ νύμφη ἐν Πωγωνίῳ τῆς Ἠπείρου (*Ι. Λαμπρίδου*, Ἠπειρωτικά μελετήματα, τ. Ζ', σ. 25), ἐκόσμιε δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἡ νύμφη δι' αὐτῆς τὴν κεφαλὴν της (*Ἐστία* 1882, τ. ΙΔ', σ. 593). Ἀντεστοίχει δ' αὕτη πρὸς τὴν ἐν παλαιότεροις χρόνοις ἐν Γερμανίᾳ συνηθιζομένην Brautkrone, ἥτις ἀνῆκεν ὁμοίως εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ παρείχετο πρὸς κόσμον τῆς νύμφης ἐπὶ ρητῷ τιμήματι: (Βλ. Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde 1900, σ. 166 κέ.).

χρυσοειδῶν καὶ ἀργυροειδῶν συρμάτων, πεπλεγμένων περὶ ξυλίνην στεφάνην¹. Ἄλλ' οὔτε οἱ μετάλλινοι στέφανοι, ὅσονδήποτε παλαιὰ καὶ ἂν εἶναι ἡ χρῆσις αὐτῶν, οὔτε οἱ ἐκ ψευδῶν ἀνθέων πορτοκαλέας, ὧν ἡ χρῆσις ὁσημέραι ἐπεκτείνεται ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀντικαθιστώντων πάντα τ' ἄλλα εἶδη τῶν στεφάνων², πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οἱ κανονικοὶ καὶ σύμφωνοι πρὸς τὴν παλαιὰν συνήθειαν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Τοιοῦτοι δὲ φαίνεται ὅτι εἶναι μόνοι οἱ ἐκ κλάδων ἐλαίας ἢ ἐκ κλήματος στέφανοι.

Ἐξ ἐλαίας κατασκευάζονται νῦν οἱ στέφανοι, καθ' ὅσον γινώσκω, μόνον ἐν Κύπρῳ. Πλέκουσι δ' αὐτοὺς οἱ παράνυμφοι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν μελλονύμφων ψάλλοντες ἐκκλησιαστικὰ μέλη ἐκ δύο ἀφύλλων κλάδων ἐλαίας, οὓς περιτυλίσσουσι δι' ἐρυθρῶν καὶ χρυσῶν ταινιῶν³. Ὡς δὲ βεβαιώνει ὁ Μουστοξύδης καὶ ἐν Ἀθήναις συνηθίζονται οἱ ἐξ ἐλαίας στέφανοι, ὅπερ ὁμως δὲν φαίνεται ἀκριβές, ἡ τοῦλάχιστον κατ' ἐξαίρεσιν σπανιώτατα θὰ ἐγίνετο⁴. Εὐχὴ δὲ τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος τοῦ ὑπ' ἀρ. 849 κώδικος τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης (τοῦ ΙΖ' αἰῶνος), ἀναφερομένη πιθανῶς εἰς τοὺς κλάδους, ἐξ ὧν ἐπλέκοντο οἱ στέφανοι, μνημονεύει καὶ τοὺς τῆς ἐλαίας: «Καὶ στεφάνωσον τοὺς δούλους σου τούτους, λαβὼν κλάδους ἐλαίας καὶ βάρια φοινίκων, καὶ ρόδα ἐκ τοῦ παραδείσου, καὶ βότρυς ἐκ τῆς ἀμπέλου καὶ μαργα-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1. Τοιαῦτα στέφανα εἶδον πολλαχθῶς ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι. Ἐν Παξοῖς στέφανα ἀπὸ χρυσοειδῆ συρμάτια (τριμύρια) ἀναφέρει ὁ *Salvator* (Paxos, σ. 87). Ἐν τῇ πόλει τῆς Λευκάδος μέχρι πρὸ 60 ἐτῶν τὰ στέφανα ἡγοράζοντο ἑτοιμα, ἦσαν δὲ κατασκευασμένα ἐκ τοιούτων συρματίων, ἐπενδεδυμένων διὰ μεταξίνης ταινίας καὶ εἶχον καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν ἐπερραμμένα ἀπομιμήματα μικρῶν ρόδων ἐξ ὑφάσματος. Ἐν Σκοπέλῳ δ' ἐπὶ τοῦ βάμβακος, δι' οὗ περιεβάλλοντο τὰ ἐκ κλήματος στέφανα, ἐνεπηγνύοντο συρμάτια φέροντα τεχνητὰ ἄνθη ἐκ φύλλων λεπτοτάτων χαλκοῦ (κοινῶς τρέ). ὁμοίως ἐστολίζοντο ἄλλοτε τὰ κλημάτινα στέφανα μετρίνας ἢ τράνας ἐνιαχοῦ τῆς Λέσβου (Πάφλα). Ἐν Ἀνδρονικίῳ τῆς Καππαδοκίας οἱ στέφανοι τῶν πλουσιωτέρων, ἑτοιμοὶ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀγοραζόμενοι, εἶναι κατασκευασμένοι ἐκ συρματίων μεταλλίνων.

2. Οἱ τοιοῦτοι ἐκ ψευδῶν ἀνθέων βυρσίνων ἢ κηρίνων νυμφικοὶ στέφανοι εἰσήγοντο ἄλλοτε πάντες ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, νῦν δ' οἱ πλεῖστοι κατασκευάζονται ἐν Ἀθήναις. Ἐν Μάνη, ἂν ὁ γάμος τελῇται καθ' ὃν χρόνον ἔχουσι τ' ἄνθη τῶν τὰ ἐσπεριδοειδῆ, κοσμοῦσι τὴν κόμην τῆς νύμφης καὶ μετ' κλωνίον ἡνθισμένον.

3. Λουκ., σ. 88. Σακ., τ. Α', σ. 728. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Κωνστ. Ν. Παπαδοπούλου τὰ στέφανα νῦν κατασκευάζονται ἐκ κλάδων πορτοκαλέας ἢ ἐλαίας ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Κύπρου, καὶ δὴ ἐν τοῖς τοῦ διαμερίσματος Λεύκας καὶ τῆς ἐπαρχίας Ἀμμοχώστου. Πλέκουσι δ' ἕκαστον στέφανον λαμβάνοντες δύο ἢ τρεῖς κλάδους καὶ περιελίσσοντες τούτους διὰ λεπτοτάτων μεταλλίνων συρμάτων καὶ κοσμοῦντες διὰ ταινίας. Ἡ στεφανηπλοκία γίνεται συνήθως ὑπὸ τῶν παρανύμφων ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης, ᾄδομένων γαμηλίων ᾠμάτων, ἐν δὲ τοῖς χωρίοις τῆς Μεσαρέας γίνεται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

4. Ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι *Αἰγιναία* 1831, σ. 135, ἐν τῷ ὑπομνηματισμῷ ἀττικῆς ἐπιγραφῆς (CIG. 108. CIA. II, 549). Περὶ τῆς χρήσεως κληματίνων στεφάνων ἐν Ἀθήναις βλ. τὴν παρεκβολικὴν σημείωσιν Δ'.

ρίτας ἐκ τῆς θαλάσσης καὶ λίθον τίμιον ἐκ τῆς ἐρήμου, καὶ πλέξας στέφανον ἐπίθεσ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν»).

Συνηθεστάτη δ' ἦτο ἐν παλαιότεροις χρόνοις ἡ χρῆσις τῶν ἐκ κλήματος στεφάνων, διατηρουμένη πολλαχοῦ μέχρι τῆς σήμερον. Μνεῖαν τούτων εὐρίσκομεν παρὰ τῷ Ροδίῳ Γεωργιλλᾷ (1498). Ὁ λόγος περὶ τοῦ ἀσυνέτως εἰς δεύτερον γάμον ἐρχομένου πρεσβύτου:

Κάλλιον νὰ μὴ εἶχεν βλογηθῇν, νὰ μὴ εἶχαν βάλῃν κλῆμα καὶ μικρὸν πρόσθεν:

Βάλλει γομάρι πάνω του κ' εἰς τὸ κεφάλιν κλῆμα¹.

Ὅποσον δὲ κοινοὶ ἦσαν ἄλλοτε οἱ κλημάτινοι στέφανοι μαρτυροῦσι φράσεις τινὲς παροιμιώδεις², καὶ ἡ εὐχὴ ὑπὲρ τοῦ ἀναδόχου κατὰ τὴν βάπτισιν: «Ὅποῦ 'βαλε τὸ λάδι, νὰ βάλῃ καὶ τὸ κλῆμα», συνηθιζομένη καὶ ὅπου ἔχει ἀπὸ πολλοῦ ἐκλίπη ἡ συνήθεια³. Ἡ ἔννοια δ' αὐτῆς εἶναι νὰ ζήσῃ ὁ ἀνάδοχος μέχρι τῆς ἐνγλικιώσεως τοῦ βαπτισθέντος καὶ νὰ στεφανώσῃ αὐτό· μετέπεσε δὲ καὶ εἰς παροιμίαν ἡ εὐχὴ, ἡ ἀκριβέστερήν ἐστὶ βιοτικὸν κανόνα, ὁρίζοντα ὅτι ἀναγκαίως πρέπει νὰ ἐκλέγεται ὡς παρὰ τὸν τῶν μελλονύμφων ὁ ἀνάδοχος τοῦ γαμβροῦ ἢ ὁ τῆς νύμφης, ἂν ἐκεῖνος δὲν ζῇ, μόνον δ' ἂν ἀμφότεροι ἔχωσιν ἀποθάνῃ, ἐπιτρέπεται νὰ προτιμηθῇ ἄλλος⁴.

Ἐνῆαχρῷ ἐπιχωροῦσιν εἴδικα κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν κλημάτων στεφάνων, ἐμφαίνοντα ὅποση σπουδαιότης ἀπεδίδετο εἰς τὰ γαμήλια ταῦτα σύμβολα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δ' ἡ στεφανώπηλοκία γίνεται μετὰ πομπῆς καὶ προσδίδεται τρόπον τινὰ εἰς αὐτὴν τὸπος θρησκευτικῆς καθιερώσεως⁵.

1. Γεωργιλλᾷ, Θανατικὸν τῆς Ρόδου, στ. 441. 421 = Wagner, *Carnina graeca med. aevi*, σ. 46. 45. Ὁ ἐκδότης παρανοήσας τὴν λέξιν γράφει κλῆμα. Καὶ ἐν δημοτικῷ ροδίῳ ἄσματι ἀναφέρεται τὸ κλῆμα, ὡς σύμβολον τοῦ στεφανώματος (Λαογρ. Β' 455). Ὁμοίως καὶ εἰς τὴν ἀργεῖαν παραλλαγὴν τῶν Ἑκατολόγων (αὐτ., σ. 452, 19).

2. Ἐν Τρικάλῳις τῆς Κορινθίας: «ἐπέρασαν τὴν κλημακίδα» ἀντὶ τοῦ ἐνυμφεύθησαν. Ἐν Κερκύρᾳ: «ὡς ποῦ νὰ βάλῃς τὴν κλαδιά 'ς τὸ κεφάλιν» ἀντὶ τοῦ ὡς ποῦ νὰ στεφανωθῇς.

3. Βλαστ., σ. 61 (Κρήτη). Τὴν εὐχὴν ἤκουσα πολλαχοῦ. Παρὰ Κρητῶν τὴν ἤκουσα καὶ ἐγὼ οὕτω: «Ἀποῦ 'βαλε τὸ λάδι κτλ.». Ὁ δὲ παλαιότερος ἀθηναϊκὸς τύπος τῆς εὐχῆς εἶναι: «Ὅπως ἔτρεξες 'ς τὸ λάδι, νὰ τρέξῃς καὶ 'ς τὸ κλῆμα». Ἐν Κυζίκῳ λέγουσι «καθὼς ἔβαλες τὸ λάδι, νὰ βάλῃς καὶ τὸ κλῆμα». Ἐν Οἰχαλίᾳ εὐχονται βραχυλογικῶς εἰς ἀνάδοχον ἄρρενος τέκνου: «Καὶ κλῆμα!». Ἐν Μελιτίνῃ τῆς Λακεδαιμόνος ἡ εὐχὴ πρὸς τὸν κουμπάρον εἶναι: «Ἀξίος, τίμιος, ἔβαλε λάδι, νὰ βάλῃ καὶ στεφάνιν» καὶ ἄσμα ᾄδεται:

Κουμπάρε καλορίζικε, ὁπῶβαλες τὸ λάδι

νὰ δώσῃ ὁ Θεὸς κ' ἡ Παναγιά νὰ βάλῃς καὶ στεφάνιν.

4. Ἡ συνήθεια αὕτη δὲν τηρεῖται σήμερον αὐστηρῶς. Ἀλλ' ἡ πρόσκλησις τοῦ ἀναδόχου τοῦ γαμβροῦ ὡς παρὰ τὸν τῶν μελλονύμφων θεωρεῖται ὡς ἐπιβαλλομένη εἰς αὐτόν. Ἐν Κρήτῃ ἐπίσης ὁ ἀνάδοχος τοῦ γαμβροῦ ἢ, ἂν οὗτος ἀπέθανεν, ὁ τῆς νύμφης προσκαλεῖται ὡς ἀνάδοχος. ἄλλ' ἐν Σητερίᾳ προτιμᾶται ὁ τῆς νύμφης (Βλαστ., σ. 61).

5. Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Δ'.

“Άλλο είδος στεφάνων σπανιώτερον είναι οί κήρινοι, σχηματιζόμενοι κυκλωτερεῖς ἐκ λεπτῆς λαμπάδος· συνηθίζονται ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Βουρδουρίῳ¹ καὶ ἐν Νικοπόλει τοῦ Πόντου. Ἐν Ἀκ-σοῦ παρὰ τὴν Μαλακοπὴν κατασκευάζονται ἐκ φύλλων δάφνης. Καὶ οἱ ἐν Σικελίᾳ Ἀλβανοὶ ἔποικοι μεταχειρίζονται ἐπίσης στεφάνους δάφνης². Γάλλος περιηγητὴς τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος ἀναφέρει καὶ στεφάνους ἐρίου³. Ἀλλ’ ἀπίθανος μοὶ φαίνεται ἡ χρῆσις τοιούτων στεφάνων· τοῦλάχιστον δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, ἂν εἶναι ἀληθῆς ἡ μαρτυρία αὕτη ἢ ἂν προῆλθε μᾶλλον ἐκ συγχύσεως πρὸς τοὺς ἐξ ἐρίων πεποιημένους στεφάνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Πάντως δὲ τοιαύτην σύγχυσιν ἐμφαίνουσι τὰ λεγόμενα περὶ στεφάνων κρίνων καὶ σταχύων, συμβόλων ἀγνότητος καὶ γονιμότητος⁴.

Τὸ ἔθιμον τῶν γαμηλίων στεφάνων δὲν εἶναι Ἰουδαϊκόν, ἂν καὶ ἐκ τινος χωρίου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰκάζεται ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστος ἡ χρῆσις αὐτῶν παρὰ τοῖς Ἑβραίοις⁵. Πιθανώτερον δὲ μᾶλλον φαίνεται ὅτι παρέμεινεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ὅθεν καὶ ἡ ἔννοια αὐτοῦ πρέπει ν’ ἀναζητηθῇ εἰς τὰς θρησκευτικὰς παραστάσεις καὶ τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Τερτουλλιανός, συνειδὼς ὅτι τὸ ἔθος δὲν εἶναι χριστιανικόν, ἀποτρέπει τοὺς χριστιανούς ἀπὸ τοῦ νὰ φορῶσι γαμηλίους στεφάνους, ἵνα μὴ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν λατρείαν τῶν ψευδῶν θεῶν, ἐξ ἧς τοῦτο ἐκπηγάζει⁶, ἀποδεικνύει δ’ ὅτι τὸ ἐπιθέτειν στέφανον ἐπὶ τὴν κεφαλὴν εἶναι ἀθέμιτον εἰς τοὺς χριστιανούς, ἀλλότριον ὄν τῶν κατὰ τὴν ἀγίαν Γραφὴν νομιμῶν καὶ ἄγνωστον εἰς πάντας τοὺς δικαίους. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐδίδασκεν ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τοὺς χριστιανούς ἡ χρῆσις στεφάνων καὶ μύρων⁷, καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν ἔψεγεν ἀποκαλῶν κωμαστικὴν καὶ πάροινον⁸. ὁ χριστιανός, κατὰ τὸν πατέρα τοῦτον τῆς ἐκκλησίας, ὥφειλε νὰ ὑπολαμβάνῃ στέφανον μὲν

1. Ξενοφάνης 1906, τ. Γ΄, σ. 209.

2. Pitré, Usi e costumi, τ. II, σ. 66. 67. 68.

3. Le-Brun, Voyage au Levant, 1714, σ. 153.

4. W., σ. 90, ὅστις παραλαμβάνει ἐκ τοῦ Douglas, σ. 110. Ἐσφαλμένως ἐπίσης γράφει ὁ αὐτὸς Wachsmuth, ὅτι οἱ στέφανοι κατασκευάζονται ἐκ φύλλων ἀμπέλου· ἀνακριβὲς δ’ εἶναι καὶ ὅτι ἐπιτίθενται ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ παρανόμου καὶ ἐναλλάσσονται ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν νυμφίων μετὰ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εὐλογίαν· ὁ Douglas, ὃν εἶχεν ὁ W. πρὸ ὀφθαλμῶν, λέγει ὅτι ἡ ἐναλλαγὴ τῶν στεφάνων γίνεται during the ceremony (σ. 110).

5. Ἄσμα ἄσμ. γ’ 11: «ἐν τῷ στεφάνῳ, ᾧ ἐστεφάνωσεν αὐτὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ νυμφεύσεως αὐτοῦ». Πρβλ. Ἡσαΐαν ξα’ 11. Ματθαῖ. Γ’ 8’ 8.

6. Tertullian., De corona milit. 13, τ. I, σ. 96 Migne: «Coronant et nuptiae sponsos, ideo non nubamus ethnicis, ne nos ad idololatriam usque deducant, a qua apud illos nuptiae incipiunt». Βλ. καὶ J. Köchling, De coronarum apud antiquos vi atque usu, σ. 93 κέ.

7. Κλήμ. Ἀλεξ., Παιδαγ. Β’ 8, σ. 205 Potter. Πρβλ. Ἰουστίν., Ἀπολογ. 9.

8. Κλήμης, αὐτ., σ. 210.

γυναικὸς τὸν ἄνδρα, ἄνδρὸς δὲ τὸν γάμον, ἄνθη δὲ τοῦ γάμου τὰ τέκνα ἀμφοῖν¹. Ἀλλὰ τοσοῦτο εἶχε ριζωθῇ καὶ εἰς τοὺς χριστιανούς τὸ ἔθος τῶν γαμηλίων στεφάνων, ὥστε δύο αἰῶνας περίπου μετὰ τὸν Τερτουλλιανὸν καὶ τὸν Κλήμεντα ἄλλος πατὴρ τῆς ἐκκλησίας, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁμιλεῖ περὶ αὐτοῦ ὡς περὶ ἔθους κανονικοῦ καὶ οὐδὲν ἐνέχοντος τὸ ἄτοπον καὶ ἀνευρίσκει ἐν αὐτῷ ἔννοιαν σύμφωνον πρὸς τὰς χριστιανικὰς ιδέας, θεωρῶν αὐτὸ ὡς σύμβολον σωφροσύνης: «Διὰ τοῦτο, λέγει, στέφανοι ταῖς κεφαλαῖς ἐπιτίθενται, σύμβολον τῆς νίκης, ὅτι ἀήττητοι γενόμενοι, οὕτω προσέρχονται τῇ εὐνῇ, ὅτι μὴ κατηγωνίσθησαν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς»². Παραπλησίαν συμβολικὴν ἔννοιαν ἀποδίδει εἰς τοὺς νυμφικοὺς στεφάνους καὶ ἱεράρχης τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, Νικήτας ὁ Θεσσαλονίκης, θεωρῶν τὸν στέφανον ὡς ἀμοιβὴν τῆς παρθενίας, διὸ κατ' αὐτὸν ὁ εἰς δεύτερον γάμον ἐρχόμενος δὲν στεφανοῦται³. Ἡ αὕτῃ ἔννοια ἐμφαίνεται καὶ ἐν τῇ εὐχῇ εἰς τὴν λύσιν τῶν στεφάνων, ἣν περιέχει ἡ ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος ἐν κώδ. 849 τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης: «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸν στέφανον εὐλογήσας, καὶ τοὺς παρόντας στεφάνους ἐπιτίθεσθαι παραδοὺς τοῖς μοναχικοῖς συναπτομένοις ἀλλήλοις, καὶ μισθὸν ὥσπερ ἀπονέμων αὐτοῖς τοῦτον (Χ. τούτων) τῆς σωφροσύνης, ὅτι ἐν ἀγνείᾳ (Χ. ἀγνοίᾳ) πρὸς τὸν ὑπὸ σοῦ γαμηθεῖσθαι γάμον συνήφθησαν»⁴.

Ἡ ἀληθὴς ὁμῶς τοῦ στεφάνου ἔννοια εἶναι ἄλλη καὶ ταύτην διδασκόμεθα ἐκ τῆς χρήσεως αὐτοῦ παρὰ τοὺς ἀρχαίους. Ἡ στεφανοφορία ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸν ἔθος, διότι εἰς πᾶσαν σύφρονον περιστάσιν τοῦ βίου αὐτῶν, συχναῖς δὲ καὶ εἰς ἐπισήμους πράξεις ἐν πᾶσι δημοσίῳ βίῳ οἱ Ἕλληνες ἐστεφανοφόρουν· ἀλλὰ προπάντων ἐθεώρουν τὸν στέφανον ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον φόρημα τῶν μετεχόντων οἰασδῆποτε θρησκευτικῆς πράξεως· «ἀστεφανώτοισι δ' ἀπυστρέφονται (οἱ θεοί)» εἶπεν ἡ Σαπφώ⁵. Ὅθεν καὶ ἐν τοῖς γάμοις ἐφόρουν στεφάνους οἱ νυμφεῖοι, συνήθως δὲ καὶ οἱ συνεορτάζοντες, κατεστεφανοῦντο δὲ καὶ αἱ θύραι καὶ ὁ οἶκος ὅλος τῶν νυμφίων, ἐνίοτε καὶ αἱ

1. Αὐτ., σ. 212.

2. Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. Α' ἐπιστ. Ὁμιλ. Θ', 2, τ. 62, σ. 546 Migne.

3. Ἐν Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς 1895, τ. II, σ. 392: «Ἐρώτησις. Εἰ χρὴ στεφανοῦσθαι τοὺς διγαμοῦντας; καὶ εἰ τὸ ἐν μέρος παρθενεύει, τί ὀφείλει γίνεσθαι; Ἀπόκρισις. Τὸ μὲν παρθενεῦον μέρος ἐξάπαντος διὰ τὴν τῆς παρθενίας φυλακὴν, ὡς ἄξιον στεφάνων καὶ στεφανωθήσεται· τὸν δὲ διγαμον καὶ ὁ ὅσιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς [ἴσως ἐννοεῖ τὸ ἀνωτέρω παρατεθὲν χωρίον τοῦ Χρυσοστόμου] καὶ ἀπλῶς ὁ ὁρθὸς λογισμὸς κωλύει στεφανοῦσθαι».

4. Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (ἐνθ' ἀν., σ. 213) ὑπολαμβάνει τὸν στέφανον ἀοχλήτου ἀμεριμνίας σύμβολον, διὸ καὶ οἱ νεκροὶ στεφανοῦνται. Ἐπεξηγῶν δὲ τὸ νόημα αὐτοῦ βυζαντινὸς τις σχολιαστὴς παρατηρεῖ ὅτι δίδεται εἰς τοὺς νυμφευομένους ὁ στέφανος σύμβολον ἀμεριμνίας τῆς ἀφροδισίου φροντίδος.

5. Ἀπ. 78 Bergk, παρ' Ἀθην. ΙΕ' 16, σ. 674.

όδοί, δι' ὧν διήρχετο ἡ γαμήλιος πομπή¹. Οἱ τῶν νυμφίων στέφανοι ἐλέγοντο νυμφικοί στέφανοι² ἢ γαμήλια στέφη³, ἐνιαχοῦ δ' ἦσαν ὠρισμένα τ' ἀνθη ἢ τὰ φυτά, ἐξ ὧν κατεσκευάζοντο οἱ στέφανοι. Ἐν Ἀττικῇ ὁ μήκων καὶ τὰ σισύμβρια (μίνθη ἢ ὑδρόφιλος) ἦσαν τὰ «φύλλα, οἷς ἐστεφανοῦντο οἱ νυμφίοι»⁴, ἐν Βοιωτίᾳ δ' ἡ νύμφη ἐστεφανοῦτο δι' ἀσφαραγωνιάς⁵. Εἰς τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης οἱ νυμφίοι ἀπεικονίζοντο ἐστεφανωμένοι⁶. Ὁμοίως καὶ ὁ τοῦ γάμου θεὸς Ὑμέναιος ἀπεικονίζετο στεφανηφορῶν καὶ ἄλλον στέφανον κρατῶν εἰς τὴν δεξιάν⁷, στέφανον δὲ τοῦ Ὑμεναίου μνημονεύουσιν Ἕλληνες καὶ Ρωμαῖοι ποιηταί⁸. Ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Στεφάνου ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἦτο ὁ καταστερισθεὶς στέφανος «ὥς πρῶτον ἡ νύμφη ἐστεφανώσατο» κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀριάδνης⁹.

Τὸ ἔθος τῶν γαμηλίων στεφάνων ἦτο κοινὸν καὶ εἰς τοὺς ἰταλικοὺς λαούς. Ἐν τυρρηνικοῖς μνημείοις οἱ νυμφίοι ἀπεικονίζονται ἐστεμμένοι ἢ κρατοῦντες ἑκάτερος τὸν στέφανον εἰς τὴν χειρὰ¹⁰. Ἐστεφανηφόρου δὲ καὶ οἱ Ρωμαῖοι νυμφίοι· ἡ νύμφη ἐφόρει ὑπὸ τὸν νυμφικὸν πέπλον στέφανον (corollam), κατεσκευασμένον ἐξ ἀνθέων καὶ χόρτων ὑπ' αὐτῆς συνειλεγμένων¹¹. Τὸν θρησκευτικὸν δὲ τῶν γαμηλίων στεφάνων χαρακτήρα ἀποδεικνύει καταφανέ-

1. Βλ. Becker, Charikles, 3ης ἐκδ. τ. III, σ. 375. Daremberg et Saglio, Dictionnaire des antiquités, λ. corona, τ. I, σ. 1527-8. K. Schmidt, De Hymenaeo et Talasio, Kil. 1886, σ. 47-8. Köchling, De coronarum apud antiquos vi atque usu (RGVV. XIV, 2), σ. 13.61 κέ. V. K. Müller, Der Polos, Berlin 1915, σ. 85 κέ.

2. Πολυδ. Γ' 43.

3. Biew A' 88.

4. Σχολ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 869. Ὅρν. 159.

5. Πλούταρχ., Γαμικά παραγγ. 2, σ. 138 d.

6. Ἐν τῷ πίνακι τοῦ Ἀετίωνος ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεικονίζετο ὀρέγων στέφανον τῇ Ρωξάνῃ (Λουκ., Ἡρόδ. 6. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐστεφανωμένος κατὰ τοὺς γάμους αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸν Πλούταρχ., Π. Ἀλεξάνδρ. ἀρετῆς Α' 7, σ. 329). Περὶ μνημείων τῆς τέχνης βλ. Daremberg, ἐνθ' ἀν. Helbig, ἐν Annali de Instit. 1866, τ. 38, σ. 454 κέ. Brückner, ἐν Athen. Mitt. 1907, πίν. v. 2. 7. IX.

7. Roscher, Lex. d. Mythol., τ. I, σ. 2802. Schmidt, ἐνθ' ἀν., σ. 57 κέ.

8. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher, αὐτ., σ. 2803. Schmidt, σ. 57.

9. Ἐρατοσθένης., Καταστερ. 5. Ἡ νύμφη ἐνυμφαγωγεῖτο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ νυμφίου κατεστεμμένη. Ὅθεν ἡ Κλυταμνήστρα λέγει πρὸς τὸν Ἀχιλλεῖα περὶ τῆς Ἰφιγενείας παρ' Εὐρύπ., Ἰφιγ. Αὐλ. 905: «Σοὶ καταστέψας' ἐγὼ νιν ἦγον ὥς γαμουμένην».

10. Daremberg, ἐνθ' ἀν.

11. Fest., λ. coriolla, σ. 63, 14. Cicer., De orat. III, 5, 8. Πλούταρχ., Πομπ. 55 (περὶ τοῦ Πομπηίου, ὅτι «στεφανοῦται καὶ θύει γάμοις»). Lucan. II, 358 (πυργωτὸς στέφανος τῆς νύμφης). Claudian., Epithal. 92 (στέφανος τοῦ νυμφίου). Dracont. VI, 6 Duhm (πλὴν τῶν νυμφίων, ἐστεφανωμένοι καὶ πάντες οἱ συνεορτάζοντες τοὺς γάμους). Ἀπεικονίσεις γαμηλίων στεφάνων ἐν ρωμαϊκοῖς μνημείοις: Rossbach, Die römische Ehe, σ. 381. 384, 388, 9. Römische Hochzeits -u. Ehedenkmäler, 1871,

στατα τὸ ρωμαϊκὸν ἔθος, διότι ὁ Ρωμαῖος, μόνον ὅτε ἔθουεν ἢ ηὔχετο εἰς τοὺς θεοὺς, ἐστεφανοῦτο¹.

Ἐδήλου δὲ ὁ στέφανος πιθανώτατα καθιέρωσιν τοῦ φοροῦντος εἰς τοὺς θεοὺς ἢ κοινωνίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν θεόν, εἰς ὃν ἦτο ἀφιερωμένον τὸ φυτόν, ἐξ οὗ ὁ στέφανος ἐπλέκετο².

Περὶ δὲ τῶν φυτῶν, ἐξ ὧν κατασκευάζονται νῦν οἱ στέφανοι, παρατηροῦμεν ὅτι οἱ ἐλαίας (ἢ θαλλοῦ ἢ θάλλινοι) στέφανοι ἦσαν συνηθέστατοι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, καὶ δι' ἐλαίας καὶ μύρτου ἐστέφοντο ἐνιαχοῦ τῶν νεονύμφων αἱ θύραι³. Ἀλλὰ κλημάτινοι στέφανοι, καθ' ὅσον γινώσκω, δὲν ἐσυνηθίζοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, οὐδὲ δύναται νομίζω νὰ θεωρηθῇ ἡ χρῆσις αὐτῶν ὡς ἔχουσα συνάφειάν τινα πρὸς τὴν χρῆσιν κληματίδων ἐν τοῖς ἱεροῖς⁴ ἢ νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ Διονύσου πρὸς τὸν Ὑμέναιον⁵. Πιθανώτατον ὅμως, ὅτι τὸ ἔθος τῶν τοιούτων στεφάνων εἶναι ἀρχαῖον· πάντως οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς χριστιανικὰς δοξασίας, τῆς δὲ παλαιότητος αὐτοῦ τεκμήριον εἶναι ἡ ἐξάπλωσις αὐτοῦ ἀνὰ πάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας⁶. Ἴσως δὲ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐξ ἀναλογίας πρὸς τὰ κατὰ τὰς ταφὰς ἀρχαῖα νόμιμα, ἀφοῦ τινα τῶν γαμηλίων συμβόλων παρατηροῦνται καὶ κατὰ τὰ πένθη, οἷον τὸ λουτρόν, αἱ δᾶδες καὶ οἱ στέφανοι⁷. Φύλλα δὲ καὶ κύκλοι ἐλαίας καθὼς καὶ κλήματα συνηθίζοντο κατὰ τὰς ταφὰς, ἐκείνα μὲν ἤδη ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων⁸, τὰ κλήματα δ' ἐν Ἀττικῇ, ὅπου κατὰ τὴν πρόθεσιν ὑπεστρώνοντο εἰς τὸν

1. Fiebigcr, ἐν Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie, τ. IV, σ. 1367. Rossbach, Die röm. Ehe, σ. 292-3.

2. Bötticher, Baumkultus, σ. 321.

3. Πλουτάρχ., Ἑρωτ. 10, 5, σ. 755α.

4. Ἐπιγραφή Ἐλευσίνος (Dittenberger, Sylloge, ἐκδ. 2, ἀρ. 587. 125. 129). Ἐπιγραφαὶ Δήλου (Δελτ. ἑλλην. ἀλληλογραφ. 1890, σ. 493, 4. 9). Πρβλ. G. Hock, Griechische Weihegebräuche, σ. 114.

5. R. Schmidt, ἐνθ' ἀν., σ. 15 κέ. 22 κέ. 30 κέ.

6. Ἴσως ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπερφαίνουσα τὴν χρῆσιν τῶν ἐκ κλήματος ἢ κλάδων ἐλαίας πλεκομένων στεφάνων ἡ ἐπομένη εὐχή ἐκ τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος (ἐκ κώδ. 661 τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης τοῦ ΙΕ' αἰῶνος): «Ἡ γυνή σου ὡς ἄμπελος εὐθηνοῦσα ἐν τοῖς κλίτεσι τῆς οἰκίας σου, οἱ υἱοί σου ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν κύκλω τῆς τραπεζῆς σου».

7. Ἡ ὁμοιότης πολλῶν τῶν γαμηλίων καὶ τῶν τοῦ πένθους ἐθίμων εἶναι ἀπόρροια τῆς παραστάσεως τοῦ θανάτου ὡς γάμου τοῦ νεκροῦ μετὰ τοῦ ἄδου ἢ τῆς γῆς.

8. Τσοῦντας, ἐν Ἀρχαιολ. ἐφημερ. 1888, σ. 136. Ἐν Λακεδαιμόνι κατ' ἀρχαιότατον ἔθιμον ἀναφερόμενον εἰς τὸν Λυκοῦργον ἔθαπτον τὸν νεκρὸν ἐν φοινικίδι καὶ φύλλοις ἐλαίας θέντες τὸ σῶμα (Πλουτάρχ., Λυκ. 27). Ἀττικὸς νόμος παρὰ Δημοσθ. ΜΓ' 71, σ. 1074, μνημονεύει τὴν χρῆσιν ἐλαίας κατὰ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν. Ἄλλας μαρτυρίας περὶ χρήσεως ἐλαίας καὶ κλημάτων ἐν Ἀττικῇ κατὰ τὴν ταφὴν βλ. παρὰ Rhode, Psyche, 4ης ἐκδ. σ. 212-9.

νεκρὸν καὶ συνεθάπτοντο εἰς τοὺς τάφους¹, ἴσως δὲ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος².

Σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τὸν ἐγγαμον ἀποθανόντα στέφουσι δι' αὐτοῦ τοῦ νυμφικοῦ στεφάνου του³. Καθόλου δὲ οἱ γαμήλιοι στέφανοι θεωροῦνται ἱεροὶ καὶ μέχρι τῆς λύσεως τοῦ γάμου διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἑτέρου τῶν συζύγων φυλάσσονται, περιδεδόμενοι ἐνιαχοῦ διὰ τῶν λαμπάδων τοῦ ὕμνου⁴, ἐν ἰδίᾳ θήκῃ, ἀναρτωμένη ἐν τῷ κοιτῶνι ἄνωθεν τῆς συζυγικῆς κλίνης ἢ παρὰ τὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων⁵. Τὸ ἔθιμον τοῦτο διατηρεῖται ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων⁶. Ἱερὸς θεωρεῖται καὶ ὁ ὄρκος εἰς τὰ στέφανα: «Ἐτσι νὰ χαρῶ τὸ στεφάνι μου!». Μεγάλη δὲ καὶ ἡ ἀντίστοιχος εὐχή: «Νὰ χαίρεσαι τὸ στεφάνι σου!»⁷ καὶ ἐν γαμηλίῳ ἄσματι:

Ὡστε νὰ στέκη ἡ θάλασσα,
νὰ στέκουν τὰ στεφάνια σας!⁸

1. Ἀριστοφ., Ἐκκλ. 1031: «καὶ κλήματα ὑποθαλάσσια τέτταρα». Ἰχνη κλημάτων παρατηρήθησαν καὶ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς πενταρχαίων τάφων παρὰ τὸ Δίπυλον. Βλ. Rohde, αὐτ.

2. Εὐστόχως ὁ Hock, Griech. Weihenhandb., σ. 43, συνάπτει πρὸς τὸ ἔθιμον τὰ ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Πύλου τετιγμένα παρὰ τὸν Βόλον εὑρισκόμενα τεχνητὰ κλήματα καὶ τὰ παρατηρηθέντα ἰχνη φυσικῶν κλημάτων.

3. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἀναφέρει καὶ ὁ Rougemont, Voyage de la Grèce, τ. II, σ. 53, περιγράφων τελετὴν γάμων ἐν Πωγώνῃ τῆς Πηλείδας. Ἄν ὁ ἀποθανὼν εἴναι πρεσβύτης καὶ καταλείπῃ ἐνήλικα τέκνα, δὲν συνθάπτουσι τὸν νυμφικὸν στέφανον αὐτοῦ. Συνήθως δὲ στέφουσι διὰ τούτου τὸν πρῶτον ἀποθανόντα τοῦ ἀνδρὸς γένου· ὁ ἕτερος στέφανος δὲν συνθάπτεται πλέον. Ἐν Καλύμνῳ «σάμ πεθάνῃ ὁ γαμβρός γιὰ ἡ νύμφη, τὸ ἓνα στεφάνι βάλλουν το'ς τῆμ μπάντα (=παραπλεύρως) μέσ' ἔς τὸ κασόνι (=τὸ φέρετρον), τ' ἄλλο πᾶν το σὲ καένα ξωκκληῆσι καὶ κρεμμάζουν το, καὶ μὲ τσαιρὸ τὰ κλήματα ποῦ πομένουν ρίχνουν τα'ς τὸ χωνευτήρι, ποῦ βάλλουγ καὶ τὰ κόκκαλα' τσ' ἂν εἴναιγ καινούρτζια κόμα κι ὁμορφα τὰ λουλλούγκια τοῦ στεφανιοῦ, βάλλουν τα ἐρινὲ στεφάνι ἔς τοὺς ἁγιοὺς τοῦ τέμπλου (=εἰκονοστασίῳ) τῆς ἐκκλησιᾶς γιὰ βάλλουν τα τσειά ἔς τὸν ἄγκωνα (=ἄμβωνα), ποῦ μπαίνει πάνω ὁ τζιᾶκος (=διάκονος) καὶ λέει τὸ βαγγέλιο. Ὅταν πεθάνῃ λεύτερος, τὸ στεφάνι βάλλουν τοῦ το'ς τῆγ κεφαλῇ». (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γιάννη Κλ. Ζερβοῦ).

4. Ἀφότου εἰσῆχθη ἡ συνήθεια τῶν μακρῶν καὶ βαρεῶν λαμπάδων τῶν νυμφίων, ἡ σύνδεσις αὐτῶν μετὰ τῶν στεφάνων δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὴ, καὶ ἡ διατήρησις δύσκολος· ὅθεν ἀναθέτουσιν αὐτὰς εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

5. Κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ στεφανώματος ἐν κώδ. 670 τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης (τοῦ IB' αἰῶνος) τὰ στέφανα ἀπέθετεν ὁ ἱερεὺς εἰς τὸν παστὸν μετ' εὐχῆς. Μετὰ ἐπτὰ δ' ἡμέρας συνέστελλε τὰ στέφανα ὁ ἱερεὺς καὶ ἀνέθετεν εἰς τὸν ναόν. Ἄλλ' ἴσως πρόκειται περὶ προσωρινῆς ἀναθέσεως ἢ περὶ τῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀνηκόντων στεφάνων.

6. Βλ. Κωσταντ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθ. βασιλ. τάξ. Α' λθ' 4, σ. 200 Bonn: «Τὰ δὲ στεφάνια κρεμῶσιν οἱ τῆς τάξεως τοῦ κουβουκλίου ἐν τῷ πενταπυργίῳ, ἐν ᾧ ἴσταται ὁ βασιλικὸς κράβατος».

7. Ὅμοιαι εὐχαὶ κρητικαὶ παρὰ Βλαστ., σ. 128.

8. Ποιμενικὸν τῆς Χίου (Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, σ. 131).

Τὴν ἱερότητα τῶν νυμφικῶν στεφάνων ἐμφαίνει καὶ ἡ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐν χρήσει πρὸς δῆλωσιν αὐτῶν λέξις ἀπαρχαί. Ἄλλ' ἡ χρῆσις αὐτῆς ἦτο σπανιωτάτη, τοῦλάχιστον μόνον ἐξ ἑνὸς χειρογράφου τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος διδασκόμεθα ταύτην¹, ἄγνωστον δ' ἂν διετηρήθη ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἂν ὑποδεικνύη ὅτι οἱ στέφανοι ἐθεωροῦντο ὡς αἱ ἀφιερωμένα εἰς τοὺς θεοὺς ἀπαρχαί τῶν τοῦ γάμου.

ΤΟ ΚΟΙΝΟΝ ΠΟΤΗΡΙΟΝ

Εἰς τὴν ἐν χρήσει ἔντυπον ἀκολουθίαν τοῦ στεφανώματος ἀναφέρεται, ὅτι μετὰ τὴν στέψιν τῶν νυμφίων, τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, μετ' εὐχὴν τοῦ ἱερέως καὶ τὴν κυριακὴν προσευχήν, προσφέρεται εἰς τοὺς νυμφίους ποτήριον, ἐξ οὗ πίνουνσι τρίς: «εἶτα προσφέρεται τὸ κοινὸν ποτήριον καὶ εὐλογεῖ αὐτὸ ὁ ἱερεὺς λέγων τὴν εὐχὴν ταύτην. Ὁ θεός, ὁ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύϊ σου...καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο παρεχόμενος τοῖς συναφθεῖσι πρὸς γάμου κοινωνίαν, εὐλόγησιν εὐλογία πνευματικῇ...Εἶτα λαβὼν ὁ ἱερεὺς ἐπὶ χειρὸς τὸ ποτήριον, μεταδίδωσιν αὐτοῖς ἐκ τρίτου, πρῶτον τῷ ἀνδρὶ καὶ αὐθὺς τῇ γυναικί».

Εἰς τινὰ τῶν χειρογράφων ὑπάρχοντα τὰ αὐτά, παρατηρουμένων μόνον διαφορῶν τινῶν εἰς τὰς εὐχὰς καὶ τὴν καθόλου διατύπωσιν τῶν ὁδηγιῶν.² Ἄλλα ὅμως ἀναφέρουσιν ὅτι μεταλαμβάνουσι πρῶτον οἱ νυμφεῖοι τῆς θείας

1. Τὸ χειρόγραφον, ὅπερ ἐνδέχεται νὰ περιέχῃ παλαιότεραν τῶν γνωστῶν διάταξιν τῆς ἀκολουθίας εἶναι βαρβερινὸς κώδιξ, οὗ ταύτην τὴν περικοπὴν παραθέτει ὁ Ducange, Glossar., λ. ἀπαρχαί, σ. 96: «Εἶτα ἐπαίρει ὁ ἱερεὺς τὰς ἀπαρχὰς καὶ στέφει αὐτούς, λέγων· Στέφεται ὁ δοῦλος τοῦ θεοῦ ὁ δεῖνα στέφανον ἀφθαρσίας κλπ.». Τὸ ἀντίστοιχον χωρίον τῆς ἐν χρήσει ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος ἔχει ὧδε: «Καὶ μετὰ τὸ Ἀμήν, λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὰ στέφανα, στέφει πρῶτον τὸν νυμφίον λέγων: Στέφεται ὁ δοῦλος τοῦ θεοῦ ὁ δεῖνα τὴν δούλην τοῦ θεοῦ τὴν δεῖνα, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς κτλ.».

2. Ἐν τῷ ἀγιορειτικῷ κώδικι Φιλοθέου τοῦ ΙΕ' αἰῶνος: Μετὰ τὴν εὐχὴν: «Ποτήριον σωτηρίου λήψεται» καὶ εὐθὺς μεταδίδει αὐτούς τοῦ κοινοῦ ποτηρίου· εἶτα λέγει: Σῶσον ὁ θεὸς τὸν λαόν σου . . . καὶ τὴν εὐχὴν· Ἀδελφοί, χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε, πάλιν ἐρῶ χαίρετε, τὸ ἐπιεικὲς ἡμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις· [εἶπεν] ὁ κύριος, μηδὲν μεριμνᾶτε, καὶ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ἡμῶν». Ἐν τῷ ἀγιορειτικῷ κώδ. Λαύρας Γ, 7: Μετὰ τὴν εὐχὴν τῆς στεφανώσεως: «καὶ εὐθὺς ποτιεῖ αὐτοὺς οἶνου ἀκράτου, καὶ λέγει τὴν εὐχὴν. Δέσποτα, δέσποτα τῶν ἀπάντων, ὁ λαβὼν χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ πλάσας ἔργον τίμιον . . . ἐν πάσῃ σωφροσύνῃ τῷ σὺ φόβῳ. Ἀδελφοί, χαίρετε, καὶ πάλιν ἐρῶ χαίρετε· ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ἡμῶν». Ἐν κώδ. τῆς Ἑθν. Βιβλ. 849 τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἄνευ προηγουμένης ὁδηγίας ἀναγράφεται: Εὐχὴ τοῦ ποτηρίου καὶ προστίθενται ταῦτα: «Ἐπιδίδωσι τῷ ἀνδρὶ καὶ τῇ γυναικὶ τὸ κοινὸν ποτήριον ἐκ τρίτου». Ἐν κώδ. 670 τῆς Ἑθν. Βιβλιοθ. τοῦ ΙΒ' αἰῶνος φ. 1α: «Καὶ ποτίζει αὐτοὺς ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου λέγων: Κοινὸν ποτήριον πίνουνσι, οἱ πίνοντες ζήσουσι καὶ πολυχρονίσουσι».

κοινωνίας καὶ ἔπειτα πίνουν σὺν τῷ κοινῷ ποτηρίῳ, προσθέτουσι δὲ τινα καὶ τὴν περίεργον λεπτομέρειαν, ὅτι ἐνιαχοῦ θραύουσι μετὰ τοῦτο τὸ κοινὸν ποτήριον. Οὕτως ὁ ἀγιορειτικὸς κώδιξ Λαύρας Β 7 τοῦ ΙΒ' αἰῶνος λέγει: «Καὶ ἐλθόντες (οἱ νυμφιοὶ) πρὸ τῶν ἁγίων θυρῶν τοῦ θυσιαστηρίου, ἀπολύουσιν ἀλλήλων τὰς χεῖρας καὶ ἵστανται· ἀπόκεινται δὲ ἐν τῇ θεῇ τραπέζῃ ποτήριον ἔχον προηγιασμένα καὶ στέφανα δύο, καὶ ποτήριον ὕλου πλήρες οἴνου...Κρατῶν δὲ (ὁ ἱερεὺς) τὸ ποτήριον [λέγει]: πρόσχωμεν τὰ προηγιασμένα [καὶ] κοινωνεῖ αὐτούς. Εἴτα ποιεῖ τὴν εὐχὴν τοῦ κοινῷ ποτηρίου. ("Ἐπετα ἡ εὐχή, ὡς ἐν τῇ ἐντύπῳ ἀκολουθίᾳ). Εἴτα δίδωσι τῷ ἀνδρὶ πιεῖν, αὐτὸς κατέχων τὸ ποτήριον, καὶ αὐθις τῇ γυναικί· καὶ μετὰ ταῦτα ἐπιδίδωσι τὸ ποτήριον τῷ ἀνδρὶ, καὶ πῶν οὗτος (χειρ. οὕτω) ἀποδίδωσί τινι, ἢ ὡς ἐνιοὶ κλᾶ. Καὶ ἐμφυσᾷ ὁ ἱερεὺς λέγων ὀρθοὶ οἱ μεταλαβόντες, ἀντιλαβοῦ...ἀδελφοί, χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε, πάλιν ἐρῶ χαίρετε...καὶ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ...καὶ οὕτως ἐξέρχονται». "Ὁμοία ἀναγινώσκουμεν καὶ εἰς ἄλλους κώδικας¹. Ἡ δὲ συνήθεια τῆς θραύσεως τοῦ ποτηρίου παρέμεινεν ἐνιαχοῦ².

1. Οὖν ἐν τῷ κώδικι τοῦ ΙΒ' αἰῶνος τῆς Ἱερᾶ Θεολογικῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν, αρ. 662, ὅπου μετ' ἀσημάτων παραλλαγῶν ἀπαντῶνται αἱ αὐταὶ εὐχαὶ καὶ ὁδηγίαι καὶ ἐν τῇ τῆς Λαύρας. Ὁμοίως καὶ ἐν κώδικι τῆς ἀγιορειτικῆς μονῆς Κασταμονίτου, αρ. 19, τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. «Καὶ μεταδούς αὐτοῖς (Χ. αὐτῶν) τῶν θείων μυστηρίων ποιεῖ τὴν εὐχὴν τοῦ κοινῷ ποτηρίου. Εὐχή: [Ὁ Θεὸς] ὁ τὰ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύϊ σου (Χ. εὐχὴ σου) καὶ στερεώσας (τὴν οἰκουμένην καὶ κοσμήσας) τὸν στέφανον [πάντων] τῶν πεποιημένων (Χ. τὸν πεποιημένον) ὑπὸ σοῦ, ὁ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μεταβαλὼν καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο παρεχόμενος τοῖς συναφθεῖσι πρὸς γάμου κοινωνίαν, εὐλόγησον εὐλογίᾳ πνευματικῇ . . . Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον ἐπιδίδωσι πρῶτον τῷ ἀνδρὶ καὶ ἀπογεύεται εἴτα τῇ γυναικί, καὶ πάλιν [τῷ ἀνδρὶ καὶ εἴτα] τῇ γυναικὶ ἕως ἐκπύρ. Εἴθ' οὕτως λέγει. Ὁρθοὶ μεταλαβόντες . . . καὶ ἐπευχόμενος αὐτοῖς λέγει, Χαίρετε ἐν (Κυρίῳ) πάντοτε, πάλιν ἐρῶ χαίρετε, ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' ἡμῶν». Ἐν κώδ. τῆς μονῆς Φιλοθέου 164 τοῦ ΙΓ' αἰῶνος: «Καὶ μετὰ τοῦτο λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὸ ἅγιον ποτήριον ἐξέρχεται ἔξω, μεταλαμβάνει τοὺς νεονύμφους καὶ ὑποστρέφει καὶ τίθησι τὸ ἅγιον ποτήριον ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ. Ὁ δὲ ψάλτης ψάλλει τὸ κοινωνικόν: Ποτήριον σωτηρίου καὶ ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν τοῦ κοινωνικοῦ: Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὁ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύϊ σου κτλ. . . Εἴτα λαβὼν ὁ ἱερεὺς ἕτερον ποτήριον καὶ μετακενῶν (Χ. μετὰ καινῶν) τὸ ἐν εἰς τὸ ἄλλον καὶ λέγων οὕτω: Καὶ ἐκκλινεν (Χ. ἐκκλινεν) ἐκ τούτου εἰς τοῦτο, πλὴν ὁ τρυγίας αὐτοῦ οὐκ ἐξεκενώθη. Καὶ μετὰ τοῦτο λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ ποτηρίου: Ὁ σωτὴρ τῆς οἰκουμένης, ὁ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς κτλ. Καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν μεταδίδωσιν (Χ. μετάδωσιν) ἐκ τοῦ κοινῷ ποτηρίου, πρῶτον τῷ ἀνδρὶ, ἔπειτα τῇ γυναικὶ ἐκ τρίτου, καὶ λέγει ὅτι Σὺ εἶ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ καὶ ὁ υἱὸς ἐν τῷ πατρὶ, ἀμα τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ πνεύματι νῦν κλπ. . . Εἴτα σφραγιζὼν αὐτοὺς λέγει (Χ. λέγων): Ἐν εἰρήνῃ προσέλθετε καὶ ἐν ἀγάπῃ πορεύεσθε. Καὶ ἀπέρχονται εἰς τὸν παστόν». —Νῦν οἱ μελλόνυμφοι πολλαχοῦ, μάλιστα δ' εἰς τὰς πόλεις, κοινωνοῦσιν ἐκκλησιαζόμενοι πρὸ τῆς τελετῆς τῶν γάμων.

2. Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Ε'.

Μνείαν τοῦ κοινοῦ ποτηρίου τῶν νυμφίων εὐρίσκομεν καὶ εἰς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Οὕτως ὁ κατὰ τὴν πρώτην πεντηκονταετηρίδα τοῦ Ζ' αἰῶνος ζήσας Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάτης (Ίστ. Α' 10, σ. 52 Bonn) ἱστορεῖ ὅτι κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Μαυρικίου καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως Τιβερίου «ὁ νυμφαγωγὸς κύλικι τοὺς νυμφίους, ὁρώντων τῶν δῆμων, ἐφιλοφρονήσατο». Ὁ δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἀκμάσας Κωνσταντῖνος ὁ Μανασσῆς λέγει πού: «οὐδ' ἀπὸ κρατῆρος σπένδομεν, ὃν ἀλλήλοις νυμφίοι προπίνουσιν»¹.

Ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Σιμοκάτου μαυθάνομεν, ὅτι ἀντὶ τοῦ ἱερέως, ὡς ἡ ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος ὁρίζει, προσέφερε καὶ ὁ παρὰ νυμφος εἰς τοὺς νυμφίους τὸ κοινὸν ποτήριον. Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος πρὸ ἐνὸς περίπου αἰῶνος ἐσυνηθίζετο νὰ δίδῃ τοῦτο εἰς τοὺς νυμφίους ὁ τῆς νύμφης πατήρ². Σήμερον δ' ἐνιαχοῦ ἐκ τοῦ προσφερομένου ὑπὸ τοῦ ἱερέως ποτηρίου πλὴν τῶν νυμφίων πίνει τρίς καὶ ὁ παρὰ νυμφος³.

Τὸ ἔθιμον τοῦ κοινοῦ ποτηρίου ἀνάγει ὁ Guys εἰς τὴν ἀρχαιότητα συσχετίζων αὐτὸ πρὸς τὰ τοῦ Πινδάρου ἐν Γάμποιον. Ζ' 1 κέ. καὶ πρὸς τὴν παρ' Ἀθηναίῳ διήγησιν περὶ τῆς κτίσεως τῆς Μασσαλίας. Ταῦτα ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Βυβιλάκης⁴ ἐπαράγων ὡς παράλληλον καὶ τὴν ἄλλην ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ τοῦ Ἀθηναίου (II, σ. 575) διήγησιν περὶ τοῦ γάμου τῆς θυγατρὸς τῶν πατρὸς τοῦ Τανάδος Σαχθῶν. Ἀλλ' εἶναι φανερόν ὅτι αὐδεῖται ἔχουσι ταῦτα σχέσιν πρὸς τὸ κοινὸν ποτήριον τῶν νυμφίων. Εἰς μὲν τὰς παρ' Ἀθηναίῳ διηγήσεις ἡ κόρη προσφέρει φιάλην (καυκίον) οἴνου εἰς τὸν νέον, ὃν ἐκλέγει σύζυγον· παρὰ Πινδάρῳ δ' ὁ τῆς νύμφης πατήρ προπίνων δωρεῖται φιάλην πλήρη οἴνου εἰς τὸν γαμβρόν.

Ἀλλ' ὅμως ἡ προέλευσις τοῦ ἔθιμου εἶναι ἀρχαία, ἐμφαίνει δὲ μᾶλλον τὴν ἀρχαιότητα αὐτῆς καὶ ἡ παράθεσις εἰς τὴν τράπεζαν παρὰ τὸ κοινὸν ποτήριον καὶ ἄρτου, τοῦ ὁποίου τεμάχια ἐμβαπτίζονται εἰς τὸ ποτήριον καὶ δίδονται πρὸς βρῶσιν ἅμα μετὰ τοῦ οἴνου εἰς τοὺς νυμφίους καὶ εἴτε εἰς τὸν παρὰ νυμφον εἴτε εἰς ἄλλους τῶν κεκλημένων. Τὰ περὶ τῆς βρώσεως τοῦ ἄρτου δὲν παρελήφθησαν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ στεφανώματος, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον ἡ συνήθεια αὕτη τηρεῖται ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν⁵. Παρα-

1. Μονωδία ἐπὶ τῇ Θεοδώρα Κοντοστεφάνου, σ. 10, στ. 12.

2. Douglas, σ. 111.

3. Tournesfort, Voyage, τ. I, σ. 150. Guys, Voyage littéraire de la Grèce, 3e éd., τ. I, σ. 247. W. 91. Ὁ Guys προσθέτει ὅτι πλὴν τῶν νυμφίων καὶ τοῦ παρὰ νύμφου πίνουσιν ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ οἱ μάρτυρες, ἐννοῶν βεβαίως τοὺς παρευρισκομένους εἰς τὴν τελετήν. Ἐν παρεκβολικῇ σημειώσει Γ' σημειοῦνται αἱ διαφοροὶ κατὰ τόπους παραλλαγαὶ τοῦ ἔθιμου.

4. Bybilakis, Neugriechisches Leben, 1840, σ. 45 κέ.

5. Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Γ'.

πλησία δὲ πρὸς ταύτην εἶναι καὶ ἡ ἐνιαχοῦ ἐπικρατοῦσα συνήθεια τῆς παραθέσεως εἰς τοὺς νεονύμφους μετὰ τὴν στέψιν κοινῆς τροφῆς, ἄρτου ἢ ἄλλου ἐδέσματος¹. Ὁμοίως δὲ συναφῆς εἶναι ἡ συνήθεια τοῦ νὰ προσφέρεται ὑπὸ συγγενοῦς τοῦ γαμβροῦ γυναικὸς εἰς ἀμφοτέρους τοὺς νυμφίους ἢ εἰς τὴν νύμφην μόνην μέλι ἢ ἄλλο τι γλύκυσμα ἢ πλακοῦς².

Τὸ κοινὸν ἔδεσμα τῶν νεονύμφων ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὸν τύπον τοῦ ἱεροῦ γάμου τῶν Ρωμαίων (*confarreatio*), τὰ φαρράκια, ὡς τὰ λέγει ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς³. Ἐν τῷ οἴκῳ τῆς νύμφης τὸ ζεῦγος τῶν μελλονύμφων, κεκαλυμμένην ἔχοντες τὴν κεφαλὴν, καθήμενοι δ' ἐπὶ θρόνων ὑπεστρωμένων διὰ τοῦ δέρματος ἱερείου, ἀπήγγελλον ῥήσεις ἱερὰς (*verba solemnia*) καὶ ἔτρωγον τὰ φαρράκια, ἥτοι πιθανώτατα ἄρτον ἀπὸ ζειῶν (*panis farreus*), ἥ, ὡς τινες εἰκάζουσιν, ἔρριπτον ταῦτα εἰς τὸ πῦρ. Ὅθεν τὰ φαρράκια ἦσαν, κατὰ τὸν Διονύσιον, κοινωνία τοῦ φαρρός, ἥτοι τῆς ζέας. Φανερόν δὲ τῷ ὄντι εἶναι ὅτι ἡ κυρία τελετὴ συνίστατο εἰς τὴν κοινὴν βρῶσιν τοῦ ἄρτου, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα τῆς πράξεως (*confarreatio*), τὰ δ' ἄλλα ἦσαν πρόσθετοι ἐπουσιωδέστεραι τελεταί.

Καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰνδικῇ τὴν δευτέραν ἡμέραν τοῦ γάμου ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης οἱ νεόνυμφοι ἤσθιον ὁμοῦ ἐκ τῆς θύρας· μετὰ δὲ τὴν εἰσοδὸν των εἰς τὴν οἰκίαν ἔπινον ἀπὸ κοινοῦ ὀξύγαλα⁴. Ὅμοια ἔθιμα ἀπαντῶμεν καὶ ἐν ταῖς νεωτέροις χρόνοις, καὶ εἰς εὐρωπαϊκοὺς καὶ εἰς μὴ χριστιανικοὺς καὶ εἰς παλαιοὺς τῶν κατὰ φύσιν λαῶν⁵. Κατὰ τι παρισινὸν εὐχολόγιον τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἐν Παρίσις οἱ νεόνυμφοι ἐπιστρέφοντες ἐκ τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου εὕρισκον πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας των ἄρτον καὶ οἶνον· ὁ ἱερεὺς ὑλόγει τὸν ἄρτον καὶ ὁ νυμφίος μετ' αὐτὸν δὲ καὶ ἡ νύμφη ἐγεύοντο τοῦ ἄρτου καὶ ἔπινον ἔπειτα ἐκ κοινοῦ ποτηρίου οἶνον⁶. Ἐν Βρετάνῃ τῆς Γαλλίας οἱ νεόνυμφοι τρώγουσιν ἄρτον, μεριζόμενοι τεμάχιον αὐτοῦ, καὶ πίνουσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου μηλίτην⁷. Καὶ ἐν ἄλλαις ἐπαρχίαις τῆς Γαλλίας ἐσυνηθίζετο ἄλλοτε νὰ τρώωσιν οἱ νεόνυμφοι ἀπὸ κοινοῦ ἄρτον⁸. Ἐν Ἀγγλίᾳ ἐξ οὐδεμιᾶς γαμηλίου τελετῆς ἐλλεῖπει ὁ γαμή-

1. Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Ζ'.

2. Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Η'.

3. Βλ. *Roszbach*, σ. 96 καὶ *R. Leonhard*, ἐν *Pauly-Wissowa*, *Real-Encyclopädie*, τ. IV, σ. 862-4, λ. *confarreatio*.

4. *Haas*, ἐν *Weber*, *Indische Studien*, τ. V, σ. 326. 346.

5. Βλ. μαρτυρίαν παρὰ *Sartori*, *Sitte u. Brauch*, Lpz. 1910, τ. I, σ. 73 (*Handbücher zur Volkskunde V*). Ἄλλας μαρτυρίας παραθέτομεν κατωτέρω.

6. *Martene*, *De antiquis ritibus ecclesiae*, τ. II, σ. 376, παρὰ *Michelet*, *Origines du droit français* 1838, τ. I, σ. 37.

7. *Nore*, *Coutumes, mythes, traditions des provinces de France*, σ. 192.

8. Αὐτ. πολλαχοῦ.—Ἐν *Alemtejo* τῆς Πορτογαλίας ὁ γαμβρὸς καὶ ἡ νύμφη τρώουσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ πινακίου (*Revista Lusitana* 1910, σ. 35).

λιος πλακοῦς, ὃν κόπτει πάντοτε ἡ νύμφη¹. Ἐν ταῖς Σκανδιναυικαῖς χώραις ἐσυνηθίζετο ἄλλοτε νὰ πίνωσιν ὁμοῦ οἱ νεόνυμφοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου². Ἡ δὲ κατὰ μόνους ἐστίασις τῶν νυμφίων ἀπετέλει μέρος τῆς τελετῆς τῶν γάμων παρὰ τοῖς Σάρδοις, τοῖς Ἑρμολανδοῖς ἐν Πρωσσίᾳ καὶ τοῖς Ἑσθωνοῖς³. Παρὰ τοῖς Κιργίζοις ὁ μολλᾶς προσφέρει καυκίον πλήρες ὕδατος, εἰς ὃ ἐμβάπτουσι βέλος καὶ τρίχας ἐκ τῆς χαίτης τοῦ ἵππου τῆς νύμφης ἢ μίαν τῶν ταινιῶν ταύτης καὶ πίνουσιν ἀμφότεροι οἱ νυμφιοὶ· εἰς τοῦτο δὲ καὶ μόνον συνίσταται ἡ τελετὴ τοῦ γάμου⁴. Ἐν Τουρκεστάν οἱ νυμφιοὶ ἐκπίνουσι κοινῶς κύλικα ὕδατος καὶ τρώγουσι τὸν αὐτὸν ἄρτον⁵. Ἐν Ἰαπωνίᾳ οἱ νυμφιοὶ ὀφείλουσι νὰ πῖωσι κατὰ προδιαγεγραμμένην τάξιν ὠρισμένον ἀριθμὸν ποτηρίων οἴνου⁶. Παρὰ τοῖς Πιπερᾶ, ὀρεινῇ φυλῇ τοῦ Γιτταγόγη τῆς Βεγγάλης, ἡ νύμφη παρασκευάζει πῶμα, πίνει τὸ ἥμισυ αὐτοῦ, προσφέρει τὸ ἕτερον ἥμισυ εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ ἔπειτα συνδέουσιν ἀγκιστροειδῶς τὸν μικρὸν τῆς χειρὸς δάκτυλον⁷. Σχεδὸν δὲ παρὰ τοῖς πλείστοις ὀρεινοῖς λαοῖς τῆς Ἰνδικῆς ἀπαντᾷ ἡ αὐτὴ συνήθεια τοῦ κοινοῦ πώματος ἢ τοῦ κοινοῦ ἐδέσματος⁸. Ἐν Μαδαγασκάρῃ μέρος τῆς τελετῆς τοῦ γάμου ἀποτελεῖ τὸ κοινὸν ἔδεσμα τῶν νυμφίων ἀπὸ τῆς αὐτῆς λαπαθᾶς⁹. Ἐν Νέα Γουινέα οἱ νυμφιοὶ δίδοντες εἰς ἀλλήλους τὰς χεῖρας καθίστανται πρὸ τῆς εἰκόνης τοῦ κυριωτέρου θεοῦ των, καὶ τρώγουσιν ὁμοῦ σάβαν, ἐν ᾗ ἡ νύμφη προσφέρει πρὸς τὸν νυμφίον, καὶ οὗτος ἔπειτα πρὸς ἐκείνην· μετὰ δὲ τοῦτο ἡ μὲν νύμφη δίδει εἰς τὸν νυμφίον καπνόν, οὗτος δὲ εἰς αὐτήν· μετὰ πρὸς μάσησιν¹⁰. Ὁμοία γαμήλια ἔθιμα παρατηρήθησαν ἐν ταῖς Φιτζίας νήσοις, ἐν τῇ νήσῳ Σαμόα καὶ παρὰ τοῖς Ἰροκέοις τῆς Ἀμερικῆς¹¹. Εἰς τινὰς δὲ φυλὰς τῆς Βραζιλίας ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ νυμφεύονται κατὰ τύπον ἀπλούστατον, διὰ κοινῆς πόσεως οἰνοπνεύματος¹².

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦ κοινοῦ πώματος ἢ τοῦ κοινοῦ ἐδέσματος ὡς οὐσιώδους τύπου πρὸς σύναψιν τοῦ γάμου δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς παγκόσμιον σχεδόν, φαίνεται δ' ἄπορον ὅτι δὲν ἔχομεν ρητὴν τινα μαρτυ-

1. J. Lubbock, Die Entstehung der Civilisation, κεφ. 3, σ. 99.

2. Westermarck, Origine du mariage, Par. 1895, σ. 400.

3. Αὐτ.

4. H. Brugsch, Von den Kirgisen, ἐν Vom Fels um Meer 1889, σ. 1457.

5. F. V. Schwartz, Alexanders des Grossen Feldzüge in Turkestan, σ. 82.

6. Westermarck, ἐνθ' ἄν.

7. Dalton, Ethnology of Bengal, σ. 193.

8. Αὐτ., σ. 216. Lubbock, ἐνθ' ἄν. Oldenberg, Religion d. Vedas, σ. 330 καὶ 502.

9. Sibree, Madagascar and its People, σ. 193, παρὰ Lubbock, ἐνθ' ἄν., σ. 100.

10. Waitz - Gerland, Anthropologie der Naturvölker, τ. VI, σ. 133.

11. Τὰς μαρτυρίας βλ. παρὰ Lubbock, ἐνθ' ἄν., σ. 99-100.

12. Westermarck, ἐνθ' ἄν.

ρίαν βεβαιούσαν ὅτι ἦτο κοινὸν καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους "Ελληνας. 'Αλλ' ὁμως ὑπάρχουσι τεκμήριά τινα, ἐξ ὧν μετὰ πολλῆς πιθανότητος συμπεραίνεται, ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστον εἰς αὐτούς.

Πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ Ρωμαίου Κουρτίου μαθαίνομεν, ὅτι οἱ Μακεδόνες ἐσυνήθιζον νὰ τέμνωσι διὰ ξίφους ἄρτον καὶ ν' ἀπογεύηται αὐτοῦ ἑκάτερος τῶν νυμφίων καὶ ὅτι τοῦτο ἐθεώρουν ἱερώτατον τῶν συμβίων ἐχέγγυον¹. Εἰς τὰς τοιαύτας δὲ συνηθείας δύναται ἴσως νὰ ἀναχθῇ καὶ ἡ βρῶσις ὑπὸ τῶν νυμφίων καὶ τῶν προσκεκλημένων τῆς σησαμῆς, γαμηλίου πλακοῦντος ἐκ σησάμων καὶ μέλιτος, ὅστις καὶ κατ' ἐξοχὴν γαμήλιος ἐκαλεῖτο², καὶ πρὸς ὃν ἀντιστοιχεῖ τὸ προσφερόμενον ἐνιαχοῦ παρ' ἡμῖν ἐκ σησάμου καὶ μέλιτος καὶ καρύων γλύκυσμα εἰς τὴν νύμφην, οὗ γεύονται καὶ ὁ γαμβρὸς καὶ οἱ τῆς γαμηλίου πομπῆς³.

'Αλλὰ καὶ μῦθοι καὶ ἱερὰ νόμιμα παρέχουσιν ἐνδείξεις, ὅτι τὸ ἔθος ἐκπαλαι ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς "Ελληνας. Ὁ Welcker⁴ εὐστόχως διέγνωσεν, ὅτι τὰ γινόμενα ἐν Σάμῳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τὴν καλουμένην Τόνεα ὑποδηλοῦσιν ἀναφορὰν εἰς ἔθος ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ παρὰ τῶν Ῥωμαίων (confarreatio). Διότι κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην, μίμησιν οὖσαν πιθανώτατα τοῦ ἱεροῦ γάμου τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, τοῦ προτύπου τῶν ἐν ἀνθρώποις γάμων, παρετίθεντο εἰς τὸ ἀποκρυπτόμενον ξόανον τῆς θεᾶς ψαίστα, ἥτοι πίττα ἀπὸ ἀλευροῦ, κριθῆς καὶ σταύτου καὶ μέλιτος.

'Επίσης δ', ὡς νομίζω, εἰς τὸ ἔθος τοῦ κοινοῦ ἐδέσματος τῶν νυμφίων ἀναφέρεται καὶ ἐπεισόδιον τοῦ μύθου τῆς ἀρπάζης τῆς Περσεφόνης ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος, ὅπερ οὕτω μόνον δύναται νὰ ἐννοηθῇ, ἄλλως ἀνεξήγητον καὶ παράδοξον φαινόμενον. Κατὰ τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς Δήμητρα (στ. 371 κέ.

1. Curt. VIII, 4,27: «hoc erat apud Macedones sanctissimum coeuntium pignus, quem divisum (panem) gladio uterque libabat».

2. Ἡσύχ., λ. γαμήλιος. Σχολ. Ἀριστοφ. Εὐρ. 869. Φωτ., Λεξ. σ. 510, 7. Πρβλ. Ἀριστοφ., Ὀρν. 159. Ὁ Welcker, παρὰ K. Schwenck, Etymologisch-mythologische Andeutungen, 1825, σ. 227, εἰκάζει ἥκιστα πιθανῶς, ὅτι τὸ «πλακοῦντας ἔδεσθε» ἐν τῷ ᾄσματι τοῦ ὕμναίου ἐν Ἀριστοφ., Εὐρ. 1357, ἀναφέρεται εἰς ἔθος παραπλήσιον πρὸς τὴν confarreationem τῶν Ρωμαίων.

3. Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Η'. Ἐν Κρήτῃ τὸ γλύκυσμα τοῦτο λέγεται μελοκάρυδο· περὶ τούτου Bybilakis, Neugr. Leben, σ. 38 καὶ ἐκ τούτου W., σ. 96, ἀκριβέστερον δὲ καὶ πληρέστερον Βλαστ., σ. 91: "Ὅταν ἀφιππεύσῃ πρὸ τῆς θύρας τοῦ γαμβροῦ ἡ νύμφη, ἡ μήτηρ τούτου τὴν ἀσπάζεται καὶ προτείνει εἰς αὐτὴν (ἂν δὲ δὲν ζῇ ἡ πενθερά, ἀδελφὴ ἢ θεῖα τοῦ γαμβροῦ) ἀγγεῖον πλήρες μέλιτος σησάμων καὶ καρύων. Ἡ νύμφη ἐμβάπτουσα τὸ ἄκρον τοῦ μικροῦ δακτύλου τῆς δεξιᾶς σχηματίζει ἐπὶ τοῦ ἀνωφλίου καὶ τῶν πλευρῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ... Μετὰ τοῦτο προσφέρεται τῇ νύμφῃ ὑπὸ τῆς πενθερᾶς τὸ μελοκάρυον δι' ἀργυροῦ κοχλιαρίου, ἀφοῦ δὲ γευθῇ, προσφέρει καὶ αὕτη πρὸς τὴν πενθεράν. Βλ. καὶ παρεκβολικὴν σημείωσιν Η'.

4. Παρὰ Schwenck, ἐνθ' ἀν. Koscher, Studien zu vergleich. Mythologie, τ. II, σ. 78.

411 κέ.), ὁ Πλούτων ἐξηνάγκασε διὰ τῆς βίας ἐν Ἄδου τὴν Περσεφόνην νὰ φάγῃ κόκκον ροιᾶς, ὅπως καταστήσῃ εἰς αὐτὴν ἀδύνατον τὸν παντελῆ ἀπ' αὐτοῦ χωρισμὸν καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παραμένῃ μέρος τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν Ἄδου. Μεταγενέστεροι ὅμως ποιηταὶ καὶ μυθογράφοι παρανοήσαντες τὸν μῦθον παρήλλαξαν ἐν τισιν αὐτόν, λέγοντες ὅτι ὄχι ἓνα μόνον, ἀλλὰ τρεῖς ἢ ἑπτὰ ἢ ἐννέα κόκκους ροιᾶς ἔφαγεν ἡ Περσεφόνη, ἡ καὶ ὀλόκληρον ροῖδιον ἢ καὶ πλείονα, καὶ ὅτι ἐμήνυσε τὸ πρᾶγμα ὁ Ἀσκάλαφος, ὅστις καὶ ἐτιμωρήθη διὰ τοῦτο ὑπὸ τῆς Δήμητρος ἢ τῆς Περσεφόνης μεταμορφωθείς¹. Καὶ ὁ λόγος, δι' ὃν τοιοῦτο ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς βρώσεως τῆς ροιᾶς, δὲν ἐμφαίνεται σαφῶς. Ὁ μὲν Ἀπολλόδωρος (Α', 5, β', 3) λέγει ἀπλῶς : «Διὸς δὲ Πλούτωνι τὴν Κόρην ἀναπέμψαι κελεύσαντος, ὁ Πλούτων, ἵνα μὴ πολὺν χρόνον παρὰ τῇ μητρὶ καταμείνῃ, ροιᾶς ἔδωκεν αὐτῇ φαγεῖν κόκκον. Ἡ δὲ οὐ προῖδομένη τὸ συμβησόμενον κατηνάλωσεν αὐτόν». Ὁ δὲ Ὀβίδιος² ἐπίσης εἰς τὴν λύσιν τῆς νηστείας ἐν Ἄδου ἀποδίδει τὴν ἀνάγκην τῆς παραμονῆς τῆς Περσεφόνης τὸ τρίτον τοῦ ἐνιαυτοῦ παρὰ τῷ Πλούτωνι. Ἐκ τοῦ Ἀρτεμιδώρου δὲ μανθάνομεν ὅτι αἱ ροιαί εἶναι σημαντικαὶ δουλείας καὶ ὑποταγῆς «διὰ τὸν ἐν Ἐλευσῖνι λόγον», κατὰ πρόθεσιν ἀναφορὰν εἰς τὸν μῦθον³.

Ἴσως ὁ λόγος τοῦ ἐξαναγκασμοῦ τῆς Περσεφόνης, ὅπως παραμένῃ ἐπὶ τὴν ἀνάγκην ἐν τῷ Ἄδῳ διὰ τὴν γεῦσιν τῆς ροιᾶς, θὰ διηυκλυνεῖτο σαφῶς ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ εἰς τὴν Δήμητραν, ἐν περιήρχετο εἰς ἡμᾶς ἀλώβητος. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐν τῇ διηγήσει περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς Κόρης ὑπάρχει χάσμα ἐν τῷ χειρογράφῳ. Ἐκ τῆς συνεχείας ὅμως τῆς ὅλης διηγήσεως διαφαίνεται ἡ ἐννοία τῆς πράξεως. Κατ' ἐντολὴν τοῦ Διὸς ἐρχεται ὁ Ἑρμῆς εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Ἄδου, ἵνα πείσας αὐτὸν ἀναγάγῃ τὴν Κόρην εἰς τὸ φῶς καὶ τὴν φέρῃ εἰς τὴν μητέρα της. Ὁ δὲ Πλούτων προθύμως πείθεται νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Διὸς καὶ προσκαλεῖ τὴν Περσεφόνην νὰ ἔλθῃ πρὸς τὴν μητέρα.

Ὡς φάτο, γήθησεν δὲ περίφρων Περσεφόνεια,
καρπαλίμως δ' ἀνόρους' ὑπὸ χάρματος. Αὐτὰρ ὃγ' αὐτὸς
ροιῆς κόκκον ἔδωκε φαγεῖν μελιηδέα λάθρη
ἀμφὶ ἐνωμήσας, ἵνα μὴ μένοι ἡματα πάντα
αὔθι παρ' αἰδοίῃ Δημήτερι κυανοπέπλω.

Ἡ Περσεφόνη ἐπιβᾶσα μετὰ τοῦ Ἑρμοῦ ἄρματος φθάνει εἰς Ἐλευσῖνα πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος, ἥτις ἰδοῦσα τὴν ποθητὴν κόρην ὥρμησεν εἰς τὰς ἀγκάλας της. Τὰ ἐπαγόμενα εἶναι κεκολοβωμένα, ἀλλ' ἐκ τῶν περισωθέντων

1. Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ A. Zimmermann, De Proserpinae raptu, Linguae 1882, σ. 57.

2. Ovid., Metam. V, 534. Fast. IV, 607.

3. Ὀνειροκρ. Α', 73.

φαίνεται ὅτι ἐρωτᾷ ἡ Δημήτηρ τὴν Κόρην περὶ ἐδέσματος (βρώμης) ἐν "Ἄδου καὶ βεβαιοῖ αὐτὴν ὅτι, ἂν μὴ ἐγεύθῃ τινός, θὰ παραμένῃ πάντα τὸν χρόνον παρ' αὐτῇ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀθανάτοις, ἂν δ' ἔφαγέ τι, θὰ κατέλθῃ πάλιν καὶ θὰ οἰκῇ εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς τὸ τρίτον τοῦ ἐνιαυτοῦ (στ. 399 - 400) :

εἰ δ' ἐπάσω, πάλιν αὖτις ἰοῦσ' ὑπὸ κεύθεσι γαίης
οἰκήσεις ὠρέων τρίτατον μέρος εἰς ἐνιαυτόν).

Ἡ Περσεφόνη ὁμολογεῖ εἰς τὴν μητέρα τῆς ὅτι ὄντως ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ φάγῃ κόκκον ροιᾶς (στ. 412 - 4) :

αὐτὰρ ὁ λάθρη
ἐμβαλέ μοι ροιῆς κόκκον μελιηδέ' ἐδωδήν,
ἄκουσαν δὲ βίη με προσηνάγκασσε πάσασθαι.

Ἡ Δημήτηρ μαθοῦσα τοῦτο οὐδόλως ἀντιλέγει ὕστερον εἰς τὴν προσταγὴν τοῦ Διὸς νὰ μένῃ ἡ Κόρη τὸ τρίτον τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν "Ἄδου.

Φανερόν εἶναι ὅτι διὰ τῆς γεύσεως τοῦ κόκκου τῆς ροιᾶς ἐγένετο ἡ Περσεφόνη σύζυγος τοῦ Πλούτωνος καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλε νὰ συνοικῇ μὲ αὐτόν¹. Ὡς δ' ἐκ τοῦ ὕμνου συνάγεται, δὲν ἐγεύθη μόνῃ αὐτῇ, ἀλλὰ μᾶλλον συνεμερίσθη τὸ ἐδεσμα μετὰ τοῦ Πλούτωνος. Διότι τὸν κόκκον τῆς ροιᾶς² ἐμοίρασαν οἱ δύο πρόπανώς ὅπως φάτῃ αὐτὸς τὸ ἥμισυ. "Ὅθεν ἡ βρώσις κοινού ἐδέσματος ἐθεωρεῖτο καὶ ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γενέσεως τοῦ μύθου περὶ τῶν γάμων τοῦ θεοῦ τοῦ "Ἄδου ὡς τύπος συντελέσεως τοῦ γάμου, ὡς τις confarreatio.

Τίνος ἕνεκα καθιερώθη ὁ τύπος οὗτος πρὸς συναψιν τοῦ γάμου συνάγεται ἀριδῆλως ἐκ τῶν περὶ τῆς κοινῆς τραπέζης ἐπικρατουσῶν δοξασιῶν. Περὶ τούτων ἐκτενῶς ἐπραγματεύθη ἀλλαχοῦ⁴, ὅθεν περιττὸν κρίνω νὰ διατρίψω

1. Παραπλησίαν ἔννοιαν ἀνευρίσκουσιν εἰς τὸν μῦθον καὶ ἄλλοι. "Ὅτι ἡ ροιὰ ἦτο σύμβολον τοῦ γάμου καὶ τῆς γαμηλίου κοίτης, τὸ σύνηθες ἐμβλημα τῆς "Ἡρας τελείας, ὅθεν ὑπεδεικνύετο οὕτως ὅτι ἡ Περσεφόνη εἶχε γίνῃ σύζυγος τοῦ Πλούτωνος (*Preller, Demeter u. Persephone*, σ. 116. *Griechische Mythologie*, τ. I, σ. 673). "Ὁ ἐξαναγκασμὸς νὰ φάγῃ κόκκον ροιᾶς σημαίνει, ὅτι «mit dem Aïdoneus sich geschlechtlich verbunden habe und ihm dadurch verfallen sei» (*Hehn, Kulturpflanzen u. Haustiere*, 4ης ἐκδ. σ. 195). "Ἡ βρώσις τοῦ κόκκου τῆς ροιᾶς δηλοῖ ἐν ἄλλοις λόγοις ὅτι ἡ Περσεφόνη die Vermählung schon geschlossen hat (*Gemoll, Die homerischen Hymnen*, σ. 303).

2. Οὐδὲν κωλύει ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ κόκκος τοῦ ὕμνου σημαίνει τὸν καρπὸν τῆς ροιᾶς, τοῦ δένδρου.

3. Τὸ ἀμφὶ ἔνωμήσας, ὅπερ καὶ εἰς ἀμφὶς νωμήσας μεταβάλλουσί τινες, πολλοὶ ἄλλως ἐρμηνεύουσιν· ἀλλ' ὅτι τὸ νωμάω ἐνταῦθα σημαίνει τὸ διαίρειν, μερίζειν, παραδέχονται ὁ *Santen*, ὁ *G. Hermann* (παρὰ *Frænke* ἐν τῇ περὶ τοῦ ὕμνου διατριβῇ αὐτοῦ), ὁ *Preller* (*Demeter u. Persephone*, σ. 115) καὶ ὁ ἡμέτερος Πανταζίδης ἐν τῷ "Ομηρικῷ Λεξικῷ αὐτοῦ, λ. νωμάω.

4. Παροιμίαι, τ. Α', σ. 436 κέ.

ᾧδε. Ἐπαναλαμβάνω μόνον ὅτι ἡ κοινωνία τῆς τραπέζης παρὰ πλείστοις λαοῖς ἀρχαίοις καὶ νέοις συμβολίζει τὴν πρὸς ἀλλήλους στενωτάτην σύνδεσιν τῶν ὁμοτραπέζων. Κατὰ συνεκδοχὴν δὲ ἡ τῆς τραπέζης κοινωνία καὶ εἰς ὄρκους καὶ παροιμιώδεις ἐκφράσεις καὶ εἰς συμβολικὰς πράξεις δηλοῦται καὶ δι' ἐνὸς ἢ δύο τῶν κυριωτάτων συστατικῶν τῆς τροφῆς, καὶ δὴ διὰ τοῦ ἄρτου, ἢ διὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου ἢ διὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ἁλατος μόνον. Δὲν εἶναι δὲ τοῦ παρόντος νὰ ἐξετασθῇ, ἂν τὸ ἔθιμον τῆς κοινῆς τραπέζης τὴν ἀρχὴν ἔχῃ εἰς θυσίας καὶ κοινὰ δεῖπνα τοτεμικῶν πατριῶν καὶ βασιίζεται εἰς τὴν δοξασίαν, ὅτι τὸ ἐσθιόμενον εἶναι αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ θεοῦ, μεταδιδόμενον διὰ τῆς κοινωνίας τῆς τραπέζης εἰς τοὺς ἐσθιόντας¹, οἵτινες οὕτω συνταυτίζονται τρόπον τινὰ καὶ ἀφομοιοῦνται πρὸς ἀλλήλους. Πάντως ὅμως τὰ εἰς τακτάς τινας περιστάσεις συνηθιζόμενα κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα κοινὰ δεῖπνα τῶν φρατέρων ἢ τῶν θιασωτῶν ἐσκόπουν ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν θρησκευτικὴν κύρωσιν τοῦ συνδέσμου τῶν ὁμοδείπνων. Καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνάγονται καὶ αἱ κατὰ τὰ Ἀπκτούρια ἐστιάσεις τῶν φρατέρων, οὓς εἰστία ὁ πατήρ πρὸς εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φρατρίαν τοῦ τέκνου του, καὶ ἡ γαμηλία, ἣν εἰσέφερεν εἰς τοὺς φράτερας ὁ σύζυγος· ἦτο δὲ ἡ γαμηλία θυσία ἢ δεῖπνον, διδόμενον εἰς τοὺς φράτερας πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς νεονύμφου εἰς τὴν φρατρίαν καὶ ἀναγνώρισιν αὐτῆς ὡς νομίμου συζύγου τοῦ εἰσφέροντος τὴν γαμηλίαν². Συναφὴς δὲ πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας εἶναι βεβαίως καὶ ἡ ἐν τοῖς ἀρχαίοις μυστηρίοις κοινωνία τροφῆς καὶ ποτοῦ τῶν μυστῶν³.

Ο ΚΥΚΛΙΚΟΣ ΚΟΡΟΣ

Μετὰ τὴν μετάδοσιν εἰς τοὺς νυμφίους ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου, κατὰ τὴν ἔντυπον ἀκολουθίαν, λαβὼν αὐτοὺς ὁ ἱερεὺς, τοῦ συντέκνου κρατοῦντος

1. Τὴν θεωρίαν ταύτην ἀνέπτυξε πρῶτος ὁ Robertson Smith ἐν τῷ συγγράμματι του περὶ τῆς θρησκείας τῶν Σημιτῶν (*Religion of the Semites*, 1889). Περὶ τῶν δοξασιῶν δὲ τούτων καὶ τῶν συναφῶν ἐθίμων διαλαμβάνει ἐν ἐκτάσει ὁ Frazer, *The golden bough*, 2ας ἐκδ. τ. II, σ. 318 κέ. (*Eating the God*). Βλ. καὶ Dieterich, *Eine Mithrasliturgie*, σ. 100 κέ.

2. Ἀποκρατ., λ. γαμηλία. Ἰσαίου, II. Κίρωνος κλ. 18.20, II. τοῦ Πύρρου κλ. 79. Schömann, *Griech. Alterthüm.*, 4ης ἐκδ. τ. II, σ. 587-8. Bekker, *Charikles*, 3ης ἐκδ. τ. III, σ. 379 κέ. L. Beaughet, *Hist. du droit privé de la république Athenienne*, τ. I, σ. 145 κέ. Τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἶχε καὶ ἡ ἐστιάσις τῶν οἰκείων καὶ φίλων (γάμον ἐστιᾶν), ἄλλη παρὰ τὰ συνήθη γαμηλία συμπόσια. Ὁμοίως κατὰ τὴν ἐγγραφὴν τοῦ ἐφήβου εἰς τοὺς δημότας ὁ πατήρ εἰστία τοὺς δημότας. Ἐκαλεῖτο δὲ καὶ ἡ ἐστιάσις αὕτη γαμηλία (Bekker, *Anecd. gr.*, σ. 128. Ἐτυμ. Μ., λ. γαμηλία). Καὶ ἡ εἰσαγωγὴ τῆς νομίμου γυναικὸς εἰς τὸν ὄμιλον τῶν συνδημοτίδων ἐγένετο διὰ ἐστιάσεως τούτων κατὰ τὴν ἐορτὴν τὰ θεσμοφόρια (θεσμοφόρια ἐστιᾶν): Βλ. Ἰσαίου, II. τοῦ Πύρρου κλ. 80.

3. Βλ. Dieterich, ἐνθ' ἀν., σ. 102 κέ.

ὀπισθεν τοὺς στεφάνους, στρέφει ὡς ἐν σχήματι κύκλου, καὶ ψάλλει ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ λαὸς τὰ τροπάρια : ᾠσαῖα, χόρευε, ἢ παρθένος ἔσχεν ἐν γαστρί, καὶ ἔτεκεν υἱὸν τὸν Ἐμμανουήλ, θεὸν τε καὶ ἄνθρωπον κτλ.»¹. Τοῦτ' αὐτὸ τελεῖται καὶ κατὰ τὴν βάπτισιν, καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ βαπτίσματος ἀναγράφονται αἱ ρηταὶ ὁδηγίαι : «Εἴτα ποιεῖ ὁ ἱερεὺς μετὰ τοῦ ἀναδόχου καὶ τοῦ βρέφους σχῆμα κύκλου, καὶ ψάλλομεν: "Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Ἀλληλουῖα! ἐκ τρίτου»².

Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν ὁδηγίαν τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας ἀπανταχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν σήμερον γίνεται ἡ τριπλῇ κυκλικῇ κίνησις περὶ τὴν τράπεζαν τοῦ ἱερέως, τῶν νεονύμφων καὶ τοῦ παρανύμφου, κρατοῦντος ὀπισθεν τοὺς στεφάνους. Συνάπτεται δὲ πρὸς ταύτην ἀπανταχοῦ μὲν τὸ ἔθιμον τῶν καταχυσμάτων, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τὸ τῆς καλύψεως τῶν νεονύμφων διὰ πέπλου. Ὁμοίως καὶ ἐν *Piana dei Greci* ἐν Σικελίᾳ παρὰ τὸ Παλέρμον, παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς τὴν καταγωγὴν κατοίκους, οἵτινες περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐποικήσαντες τηροῦν τὰ νόμιμα τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, μετὰ τὴν ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου μετάδοσιν γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπαράλλάκτως τρόπον ἡ κυκλικῇ κίνησις³.

1. Ἐν τῷ ἀγιορειτικῷ κώδ. τῆς μονῆς Φιλοθέου 21 τοῦ ΙΕ' αἰ. αἱ ὁδηγίαι ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: «εἴτα βηματίζει (ὁ ἱερεὺς) μετὰ τῶν νεονύμφων καὶ τοῦ παρανύμφου ψάλλων τὰ τροπάρια ᾠσαῖα, χόρευε καὶ τὴν εὐχὴν εἰς τὸ ἐπᾶραι (τὸν νεόνυμφο) τὰ στέφανα: Μεγαλύνθητι, νυμφίε κτλ.». Ἐν τῷ τῆς βιβλιοθήκης Παντελεήμονος κώδ. 364 τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος: «Εἴτα γυρίζει ὁ ἱερεὺς, ὁ λαὸς καὶ οἱ νεόνυμφοι τὸν ἔμπο (συμπορευόμενοι;) τρίς καὶ ψάλλουσι: "Ἄγιοι μάρτυρες οἱ καλῶς ἀθλήσαντες καὶ στεφανωθέντες κτλ. ᾠσαῖα, χόρευε κτλ.». Ἐν τῷ κώδικι Λαύρας Γ' 7: «Καὶ γυρίζει αὐτοὺς τρίς καὶ λέγει τὸν ψαλμὸν: Μακάριοι [οἱ] πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον...» (ψαλμ. 128,1). Ἐν τῷ τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης 849 τοῦ ΙΖ' αἰῶνος: «Εἴτα λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τοῦ στεφανοκράτορος ἐν κύκλῳ τρίς ψάλλει ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ λαός: ᾠσαῖα, χόρευε κτλ. Καὶ μετὰ τὸ γυρίσαι τρίς λέγει τὴν εὐχὴν... Εἴτα εὐχονται οἱ γονεῖς». Οὐδεμία δὲ μνεῖα τῆς τοιαύτης περιαγωγῆς γίνεται εἰς τοὺς κώδικας Λαύρας Β' 7 (ΙΒ' αἰ.), Κασταμονίτου 19 (ΙΔ' αἰ.), Φιλοθέου 164 (ΙΓ' αἰ.), Ἑθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 670 (ΙΒ' αἰ.) καὶ Πάτμου (τοῦ ΙΓ' αἰ.) φ. 137α-146α: «Τάξις γινομένη εἰς...στεφάνων ἐπίθεσιν».

2. Ἐν τῷ ἀγιορειτικῷ κώδικι Φιλοθέου 217 ὁρίζεται ἡ περιαγωγὴ μετὰ τὸ ἅγιον χρῖσμα: «Εἴτα ποιῶν κύκλον γύρωθεν τῆς κολυμβήθρας μετὰ τοῦ βρέφους καὶ τοῦ ἀναδόχου ψάλλει (Χ. ψάλλων): "Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε κτλ.». Δὲν μνημονεύουσι δὲ τῆς περιαγωγῆς οἱ κώδ. τῆς Ἑθν. Βιβλ. 662 (ΙΒ' αἰ.), 661 (ΙΕ' αἰ.), 663 (ΙΕ' αἰ.), 848 (ΙΕ' αἰ.), οἱ λαυρεωτικοὶ κώδικες Β' 7 καὶ Γ' 7, οἱ τῶν μονῶν Κουτλουμουσίου 491 (ΙΓ' - ΙΔ' αἰῶνος), Κασταμονίτου 19, Παντελεήμονος 364, Φιλοθέου 164 καὶ 177, Διονυσίου 450, Ἰβήρων. Ἀλλὰ σήμερον ἀπανταχοῦ γίνεται κατὰ τὴν βάπτισιν ἡ περὶ τὴν κολυμβήθραν ἐκ τρίτου στροφή τοῦ ἱερέως καὶ τῶν λοιπῶν.

3. *Crispi* παρὰ *Pitrè*, *Usi e costumi del popolo Siciliano*, τ. II, σ. 67: «Indi si fa una certa danza, ma con tutto il decoro che si convien ad una sacra pompa; e propriamente non consiste in altro che in tre giri che si fanno attorno guidati dal sacer-

Ἄν καὶ αἱ κινήσεις τῶν περὶ τὴν τράπεζαν στρεφομένων δὲν εἶναι ὀρχηστικάι, ἐν μέρει μόνον, ἐφ' ὅσον δὲν ἐμποδίζει ἢ ἐκ τῶν καταχυσμάτων καὶ τοῦ συνωστισμοῦ τῶν κεκλημένων ἐπερχομένη ἀταξία, προσαρμοζόμεναι πρὸς τὸν ρυθμὸν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἄσματος (ψαλλομένου εἰς ἤχον πλάγιον πρῶτον), οὐδὲν ἤττον ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς ἀντιλαμβάνεται ταύτας ὡς χορόν, καὶ παροιμιώδης ἐγένεν ὁ χορὸς τοῦ Ἑσαίου· ἡ μεγάλη δὲ σημασία, ἣν ἀποδίδει εἰς τὴν πρᾶξιν ταύτην, ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς συνεκδοχικῆς χρήσεως τῶν δύο πρώτων λέξεων τοῦ τροπαρίου, Ἑσαΐα, χόρευε, πρὸς δῆλωσιν τῆς ὅλης τελετῆς τοῦ γάμου.

Τὴν παραδοχὴν τῆς κυκλικῆς ὀρχήσεως εἰς τὴν ἱεροτελεστείαν τοῦ γάμου δὲν προεκάλεσεν ἐσωτερικὸς λόγος, οὐδὲ ἐξηγεῖται αὕτη ἐκ συνηθειῶν τῆς χριστιανικῆς λατρείας ἢ ἐκ χριστιανικῶν δοξασιῶν. Προδήλως δ' εἶναι παλαιὸν ἔθιμον, ἐγκριθὲν μὲν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' εὐδιάκριτα παρουσιάζον γνωρίσματα, ἐλ γχοντα αὐτὸ ὡς στοιχεῖον ἐπέισακτον. Τεκμήριον δὲ σαφές τούτου παρέχουσι καὶ τὰ τροπάρια, ὧν χαλαρὰ καὶ πῶς βεβιασμένη φαίνεται ἡ συνάφεια πρὸς τὰ τελούμενα. Ἡ ἐν τῷ δευτέρῳ (τῇ πρώτῃ κατὰ τινὰ χειρόγραφα) ἐπίκλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων γίνεται, διότι ἔλαβον τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου («καὶ στεφανωθέντες»), καὶ ἐπὶ καιρῷ ὑπολαμβάνεται ἡ μνεία τούτων ἐν τῷ γάμῳ, τοῦ ὁποίου κυριώτατον σῶμα εἶναι οἱ στέφανοι. Διὰ δὲ τῆς ἐν τῷ πρώτῳ προστάκτικῆς χρήσεως δεικνύεται μὲν ἡ ἀναφορά τοῦτου πρὸς τὸν τελούμενον χορόν, ἀλλὰ συμφωνοτέρα πρὸς τὸ νόημα θὰ ἦτο ἡ ἐκλογή ἐτέρου ρήματος, οἷον ἀγάλλου ἢ αἰλλοῦ τινὸς συνωνύμου.

Τὸ δὲ παλαιὸν ἐκεῖνο ἔθιμον ἐσκῶπει τὴν θρησκευτικὴν καθιέρωσιν τῆς νύμφης διὰ τῆς περιαγωγῆς αὐτῆς περὶ τὴν ἑδραν τῆς λατρείας τῆς νέας οἰκογενείας, εἰς ἣν εἰσῆγετο, ἦτοι τὴν ἐστίαν. Ἀνευρίσκομεν δ' αὐτὸ παρ' ἀρχαίοις λαοῖς, καὶ παρατηροῦμεν ὅτι καὶ μέχρι τοῦδε περιεσώθη πολλαχοῦ.

Περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιούτου γαμηλίου ἐθίμου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν οὐδεμίαν μὲν ἔχομεν ρητὴν μαρτυρίαν, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς πιθανότητος δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστον εἰς αὐτοὺς ἰδηγούμενοι ἐκ τῶν τελουμένων κατὰ τὰς γεννήσεις. Διότι αἱ τελεταί, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν εἰσαγωγὴν νέου μέλους εἰς τὴν οἰκογένειαν, εἴτε διὰ τοῦ γάμου προσετίθετο τοῦτο, εἴτε διὰ τῆς γεννήσεως ἢ τῆς εἰσποιήσεως, ἀναγκαίως τὴν αὐτὴν εἶχον ἔννοιαν, ὅθεν καὶ συνήθως κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἢ παραπλησίους ἐγίνοντο ἐξωτερικοὺς τύπους. Αἱ δὲ γενεθλιακαὶ τελεταί, αἱ πρὸς τὴν καθιέρωσιν τῆς νύμφης

---

dote, con l'accompagnamento di due inni diretti uno al profeta Isaia, e l'altro à santi marriti». — *Leanti*, Lo stato presente della Sicilia, Palermo 1761, τ. I, σ. 42, παρὰ *Pitrè*, αὐτ., σ. 68: «Quindi cinti amendue il capo di una ghirlanda di alloro e coverti da un gran velo, girano in tondo tre volte insieme col mentovato parroco e testimoni, che quivi chiamano padrini».

ἀντιστοιχοῦσαι, ἦσαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι τὰ ἀμφιδρόμια¹. Τὴν ἑορτὴν ταύτην ἤγον ἐν Ἀθήναις, πιθανῶς δὲ καὶ ἐν τῇ Ἑλλάδι, μίαν τῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς πέμπτης μέχρι τῆς δεκάτης μετὰ τὴν γέννησιν· κατὰ ταύτην «τὸ βρέφος περὶ τὴν ἐστίαν ἔφερον τρέχοντες κύκλῳ καὶ ἐπετίθεσαν αὐτῷ ὄνομα». Ἐκόμιζον δὲ καὶ οἱ συγγενεῖς δῶρα καὶ ἐκαθαίροντο αἱ συναψάμεναι τῆς μαιώσεως.

Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἑορτῆς ταύτης διάφοροι φέρονται γινῶμαι· οἱ πλεῖστοι παραδέχονται ὅτι ἐσκόπει τὴν διὰ τοῦ ἀγνοῦ πυρὸς τῆς ἐστίας κάθαρσιν τῶν μινθέντων ἐκ τοῦ τοκετοῦ (Preuner, Leist, Rohde, Saglio, Hermann, Blümner, Schöemann, Stengel)· ὁ Samte φρονεῖ ὅτι πλὴν τῆς καθάρσεως ἐγένετο διὰ τῆς τελετῆς καὶ ἡ εἰσαγωγή τοῦ παιδίου εἰς τὴν οἰκογένειαν, στηριζόμενος πρὸ πάντων εἰς χωρίον τι τοῦ Πλάτωνος (Θεαίτητ., σ. 160 e), ἐξ οὗ σαφῶς συνάγεται τοῦτο. Ὁ δὲ S. Reinach, εὐστόχως παρατηρῶν ὅτι παρεῖδον οἱ περὶ τοῦ θέματος τούτου πραγματευθέντες λεπτομερείας, πολλὴν ἐχούσας σημασίαν, ὅτι δηλαδὴ δρομαίως ἔτρεχον περὶ τὴν ἐστίαν (ὅθεν καὶ ἡ τελετὴ ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀμφιδρόμια) καὶ οἱ ἦσαν γυμνοὶ οἱ βασιτάζοντες τὸ βρέφος, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ τελετὴ εἶναι ἀπόρροια τῶν δοξασιῶν, καθ' ἃς ἡ ὑγεία καὶ ἡ εὐημερία τοῦ νεογνοῦ εἶναι συνάεσις πρὸς τὴν κατάστασιν καὶ τὰς πράξεις τοῦ πατρὸς· τρέχων γυμνὸς (ὡς ἡρόμενος) ὁ πατὴρ ἐπισταύεται ὅτι προσέειδεν εἰς τὸ νεογνὸν ρώμην καὶ εὐκνησίαν.

Αἱ γινῶμαι αὗται ἔχουσι πολλὰ τὰ συνηγοροῦντα περὶ τῆς ὀρθότητος αὐτῶν, ἀλλὰ κοινὸν ἐλάττωμα πασῶν εἶναι ἡ μονομέρεια, ἐρμηνευουσῶν μέρος τῆς ἑορτῆς, ἀλλ' ὅχι καὶ τὸ σύνολον, ὡς ἐπαγγέλλονται. Διότι ἡ ἑορτὴ ἀπετελεῖτο ἐκ πολλῶν πράξεων, ὧν ἐκάστη ἴδιον εἶχε σκοπὸν· εἶναι δ' αὗται:

1. Περὶ τῶν ἀμφιδρομιῶν βλ. Petersen, Über die Geburtstagsfeier bei den Griechen, ἐν Fleckeisen Jahrbücher f. Philologie, συμπληρώματος τ. II, 1856. Prüner, Hestia - Vesta, σ. 52-61. Daremberg - Saglio, Dictionnaire des antiquités, τ. I, σ. 238-9. Schömann, Griech. Alterthümer, 3ης ἐκδ. τ. II, σ. 562-3 (4ης ἐκδ. 590-1). Hermann - Blümner, Lehrbuch d. griech. Privataltert., σ. 281-2. Becker, Charikles, 3ης ἐκδ. τ. II, σ. 21-2; Leist, Gräkoitalische Rechtsverhältnisse, σ. 24-5. Stengel, ἐν Pauly - Wissowa, Real - Encyclopädie, τ. I, σ. 1901-2. Rohde, Psyche, 1ης ἐκδ. σ. 360. Ernst Samter, Familienfeste der Griechen u. Römer, σ. 59 κέ. S. Reinach, Cultes, mythes et religions, Par. 1905, τ. I, σ. 137-145 (L'amphidromie). - Τὴν ἀντιστοιχίαν τῶν κατὰ τ' ἀμφιδρόμια τελουμένων πρὸς τὰ γαμήλια ἔθιμα τῆς περιαγωγῆς τῆς νύμφης περὶ τὴν ἐστίαν ἀνεγνώρισεν ὁ Mannhardt, Mythologische Forschungen, τ. I, σ. 37. Βλ. καὶ Samter, ἐνθ' ἄν., σ. 62.

2. Ἡ γυμνότης, ὡς νομίζω, οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας, εἶναι δὲ μᾶλλον μαγγάνευμα. Διότι ἡ γυμνότης θεωρεῖται ὡς καθιστῶσα ἀποτελεσματικὰς τὰς μαγγανείας· περὶ τούτου θὰ διαλάβω ἴσως ἐκτενέστερον ἄλλοτε. Σημειῶ μόνον τοῦτο, ὅτι καὶ σήμερον ἐνίοτε πρὸς παρασκευὴν ἰσχυροῦ φίλτρου ἡ ἐρῶσα μετὰ τῆς μαγίσσης περιθέουσι νύκτωρ γυμναὶ τρεῖς περὶ τὴν οἰκίαν τοῦ ἐρωμένου, ἃν ὁ τόπος εἶναι πρόσφορος.

α') 'Η κάθαρσις τῶν γυναικῶν, ὅσαι ἐβοήθησαν εἰς τὸν τοκετόν. «Ἐν ταύτῃ καθαίρουσι τὰς χεῖρας αἱ συνεφαψάμεναι τῆς μαιώσεως» Σχολ. Πλάτ. Θεαίτ. 160 e. Σουίδ. λ. ἀμφιδρόμια. 'Αποστόλης 156).

β') 'Η περιφορὰ τοῦ βρέφους κύκλῳ τῆς ἐστίας ('Αρποκρ. λ. ἀμφιδρόμια. 'Ησύχ. λ. ἀμφιδρόμια. δρομιάμφιον ἡμαρ. Σχολ. Πλάτ. Θεαίτ. 160 e. 'Αποστόλ. 156. Πρβλ. Πλάτ., Θεαίτ., σ. 160 e).

γ') 'Ο δρόμος τῶν βασταζόντων τὸ βρέφος (Πλάτ., Θεαίτ. 'Αρποκρατίων. Σχολ. Πλάτ. 'Ησύχιος. Σουίδας. 'Αποστόλης). Οἱ τρέχοντες ἦσαν γυμνοί. ('Ησύχ. λ. δρομιάμφιον). Παραλλαγή: Ἐτρεχον περὶ τὸ παιδίον κείμενον (Πλάτ., Θεαίτ. (;) Σχόλ. 'Αριστοφ., Λυσιστρ. 757).

δ') 'Η ὀνοματοθεσία (Σχολ. Πλάτ. 'Ησύχ. λ. ἀμφιδρόμια). Τὴν ἐβδόμην ἡμέραν ('Αριστοτ., Ζ. ἱστ. Ζ', 12. 'Αρποκρατ. λ. ἐβδομευομένου)· ἢ τὴν δεκάτην (Σχολ. 'Αριστοφ. Λυσ. 757. 'Αρποκρ. λ. δεκάτην θύομεν. ἐβδομευομένου Σχολ. Πλάτων. Σουίδ. λ. ἀμφιδρόμια· δεκάτην ἐστιᾶσαι. Bekker, An. gr. 237, 26, 'Ισαῖος 3, 30, Δημοσθ. 39, 20. 22).

ε') Δῶρα προσφερόμενα ὑπὸ τῶν πληγνῶν καὶ φίλων: 'Αρποκρ. λ. ἀμφιδρόμια. Σχολ. Πλάτων. Σουίδ. λ. ἀμφιδρόμια. 'Αποστόλης 156. Πρβ. Αἰσχύλ., Εὐμεν. 7 (γενέθλιος δόσις).

ς') Θυσία καὶ ἐστίαισις (δεκάτην ἐστῶν, ἢ θύειν, ἢ ποιεῖν, γενέθλια θύειν ἢ ἐστιᾶν): 'Αριστ., Ὀρν. 494, πρβλ. 922. Εὐριπ., 'Ηλ. 1125-6. 'Ἦων 632-3. 805-7. Δημοσθ. 39. 20. 22. Εὐβουλος παρ' Ἀθην. ΙΕ' σ. 668 d. Εὐβουλος ἢ 'Εφιππος παρ' Ἀθην. Β, 65c. Θ, 370 a. 'Ησύχ. λ. δεκάτην θύομεν. Σουίδ. λ. δεκάτην ἐστιᾶσαι. Bekker, An. gr., σ. 237, 26. Πρβλ. Λουκιαν., Ἐρμώτ. 11, σ. 750. Ὀνειρ. 9, σ. 715.

Αἱ πράξεις αὗται εἶναι διακεκριμέναι ἀλλήλων πλήν, ἐννοεῖται, τῆς τρίτης, ἥτις εἶναι ἄλλος τρόπος τελέσεως προσδίδων καὶ ἑτέραν ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν δευτέραν. Ἀντιστοιχοῦσι δὲ πρὸς ταύτας παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῶ ὅμοιαι ἢ παραπλήσια συνήθειαι κατὰ τὰ γενέθλια, τὰς ὁποίας ἀναγράφω κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν.

α') Οἱ παρευρεθέντες κατὰ τὸν τοκετόν θεωροῦνται ἀκάθαρτοι, «διό δὲν δύνανται νὰ ἐξέλθωσι τῆς οἰκίας, πρὶν ὁ ἱερεὺς ἀγιάσῃ αὐτοὺς δι' εὐχῶν»¹. Κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν προσέρχεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἢ μαῖα φέρουσα τὸ βρέφος, διὰ νὰ πάρῃ τίς εὐχὴς· καλεῖται δ' ἡ τελετὴ αὕτη οἱ ὀχτὼ (ἡμέρες)².

1. Ἐν Κατιρλί τῆς Βιθυνίας (Π. Γ. Μακρῇ, Τὸ Κατιρλί, σ. 99).

2. ΝΑ., τ. Α', σ. 383. (Ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ ἐδημοσίευσσα διατριβὴν περὶ τῶν κατὰ τὴν γέννησιν ἐθίμων). Τὸ Εὐχολόγιον ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν εὐχῶν εἰς γυναικῶν λεχὼ σημειώνει: «Ἰστέον ὅτι τῇ ὀγδῷ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν γέννησιν προάγεται ἐν τῷ ναῷ τὸ βρέφος παρὰ τῆς μαιᾶς καὶ ἵσταται πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ, ὁ δὲ ἱερεὺς ποιεῖ Εὐλογητόν. . . καὶ σφραγίζει τὸ μέτωπον, τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος τοῦ βρέφους, λέγων τὴν παρούσαν εὐχήν».

Μέχρι τῆς ὀγδόης ἡμέρας, δηλαδή πρὸ τῶν εὐχῶν, ἡ λεχὼ ὑποτίθεται κινδυνεύουσα ἀπὸ τὴν Γιαλὸν (τὴν Γιλῶ τῶν ἀρχαίων), διὸ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀφίνουσιν αὐτὴν μόνην ἐν τῇ οἰκίᾳ¹. Οἱ εἰσερχόμενοι εἰς τὴν οἰκίαν καθαίρονται διασκελίζοντες ἀνημμένον δαυλόν².

β') Ἡ ἐκκλησία ἀντικατέστησε τὴν περὶ τὴν ἐστίαν περιφορὰν διὰ τῆς περιφορᾶς τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ ἀναδόχου βασιτάζοντος τὸ βρέφος κύκλῳ τῆς κολυμβήθρας τρεῖς φορές. Ἐν Κύπρῳ δὲ γίνεται κατὰ τὴν πέμπτην ἢ τὴν ἑβδόμην μετὰ τὴν γέννησιν ἡμέραν περίοδος τῆς μαῖας καὶ τῆς λεχοῦς ἐπὶ παρουσίᾳ συγγενῶν καὶ φίλων γυναικῶν ἐντὸς τῆς οἰκίας πρὸς ἐξευμένεισιν τοῦ στοιχείου τοῦ σπιτιοῦ, ἥτοι τοῦ Ἀγαθοῦ δαίμονος³. Ἐν Κάσῳ τὴν ἑβδόμην τελοῦνται τὰ καλούμενα ἐφτά. Ἡ μαῖα δένει τὴν κούνιαν, ἥτοι ἀναρτᾷ ἐκ δύο ξύλων λαχούριον δεμένον μετὰ τὴν ζώνην τοῦ πατρὸς, καὶ ἀφοῦ ἐναποθέσῃ εἰς τὴν κούνιαν τὸ βρέφος, θυμιᾷ διὰ θυμιατηρίου τὴν μητέρα, τὸ βρέφος καὶ τὸν οἶκον ἐκφωνοῦσα· «ὦ Μοῖραι τῶν Μοιράων, ἔρχεσθε νὰ καλομοιράσετε τῆς δεῖνα τὸ παιδί κτλ». Μετὰ δὲ τὴν ἐπίκλησιν τῶν Μοιρῶν ἐπιτίθενται ἐπὶ τοῦ βρέφους τὰ πολυτιμότερα τῶν φορεμάτων τοῦ πατρὸς μὲν, ἂν εἶναι ἄρρεν, τῆς μητρὸς δέ, ἂν θῆλυ⁴. Ἐν Ρόδῳ δὲ τὴν ἑβδόμην ἡμέραν ἡ μαῖα κρατοῦσα ἄρτον ἐν τῇ ἀριστερᾷ καὶ θυμιατήριον ἐν τῇ δεξιᾷ παραλαμβάνει εἰς τὰς ἀγκύλας τῆς τοῦ παιδίου καὶ περιάγει αὐτὸ τὰς ἐν τῷ θαλάμῳ θυμιῶσαι τὰς εἰκόνας, μεθ' ὃ τὸ παραδίδει εἰς τὴν μητέρα τοῦ⁵. Ἐτέρα περιφορὰ τοῦ παιδὸς πλὴν τῆς περὶ τὴν κολυμβήθραν κατὰ τὸ βάπτισμα ὀρίζεται ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας περὶ τὴν ἁγίαν τράπεζαν κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως⁶.

γ') Ἀντίστοιχοι πρὸς τὸν δρόμον τῶν βασιτάζόντων τὸ παιδίον κατὰ

1. Σύμη (ΖΑ, σ. 21).

2. Ἐν Ἀγρινίῳ τῆς Ἀκαρνανίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐστ. Σταΐκου).

3. Σακ., σ. 735. Ἡ τελετὴ καλεῖται σταύρωμα διότι ἡ λεχὼ ἢ ἡ μαῖα γράφει διὰ βαφῆς ἰνδικοῦ σταυροῦς εἰς τὰς γωνίας καὶ τὰς θύρας τοῦ οἴκου ἐπιλέγουσαι: «Κυρά οἰκοκυρά, ὅπως ἐγὼ ἐν σοῦ ἔκαμα κακόν, μήτε σοῦ 'ς τὸ παί μου», ἢ ἐν ἄλλαις κώμαις τῆς νήσου: «Καλημέρα, τοῖχε, τοιχεῖον (=στοιχεῖον) τοῦ σπιτιοῦ, οὔτε κακὸν σοῦ ἐκάμαμεν, οὔτε σοῦ κακὸν νὰ μᾶς κάμῃς».

4. Ἐρατῶ (περιοδ. Ἀθηνῶν), Ἀθ. 1861, σ. 80.

5. Μπιλιότου - Κοτρε, Ἡ νῆσος Ρόδος, ἐν Ρόδῳ 1881, τ. Β', σ. 302.

6. Ἐν τοῖς ἐντύποις εὐχολογίαις δὲν ἀναγράφονται ὁδηγίαι περὶ τούτου. Ἐκ τοῦ κώδ. 664 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης, φ. 44β-45α: «Εἶπα τὸ παιδίον αὐτὸς μετὰ χεῖρας λαβὼν ὁ ἱερεὺς εἰς τὸ θυσιαστήριον ἀπάγει καὶ ἐπιτιθεῖς τὸ στόμα τούτου παρ' ἑκατέραν τῶν ἁγίων θυρῶν ἐν σχήματι ἀσπασμοῦ· τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὴν ἁγίαν ποιῶν τράπεζαν σχηματίζει αὐτὸ ὡς προσκυνοῦν· καὶ εἰ μὲν ἄρ[ρ]εν ἐστίν, περιέρχεται τρίτον τὴν ἁγίαν τράπεζαν καὶ τὸ κατὰ τὰ τέσσαρα μέρη ταύτης, τελεῖ τὸ σχῆμα τῆς προσκυνήσεως· εἰ δὲ θῆλυ, εἰς μὲν τὸ ἐμπροσθεν οὐκ ἄπεισι μέρος, εἰς ἕκαστον δὲ τῶν λοιπῶν τριῶν ἐκ τρίτου παραγίνεται καὶ τελεῖ τὴν προσκύνησιν».

τὴν ἔννοιαν, ἣν ἀποδίδει εἰς τοῦτον ὁ S. Reinach, εἶναι συμβολικαί τινες πράξεις σκοποῦσαι τὴν ἐνίσχυσιν καὶ τὴν στερέωσιν τῆς ὑγείας τοῦ νεογνοῦ. Ἐνιαχοῦ φοροῦσιν εἰς αὐτὸ παλαιὸν ὑποκάμισον τοῦ πατρὸς του. Ἐν Κύπρῳ καίοντες διὰ λαμπάδος ἀνοίγουσιν ὁπὴν εἰς ὑποκάμισον θείας τοῦ παιδίου, δι' ἧς εἰσάγουσι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, περιβάλλοντες διὰ τοῦ ὑποκαμίσου τὸ λοιπὸν σῶμά του¹. Πολλαχοῦ δὲ ἐπιθέτουσιν εἰς αὐτὸ μέχρι τῆς βαπτίσεως εὐκτικά ὀνόματα συνηθέστατα μὲν τὸ Δράκος (θηλ. Δρακοῦ, Δρακοῦλα), σπανιώτερον δὲ τὸ Σιδέρης, ἐπευχόμενοι οὕτω ν' ἀποκτήσῃ δύναμιν Δράκου καὶ στερεότητα σιδήρου. Ἐνιαχοῦ τῆς Μάνης τὴν ὀγδόην ἡμέραν, ὅτε ἡ μαῖα μετὰ τοῦ βρέφους εὐλογεῖται ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἅμα πάσῃ τὶς εὐχὴς κατὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν οἰκίαν συνοδεύεται ὑπὸ τοῦ ἱερέως βαστάζοντος τὸ παιδίον· οὗτος δὲ ἴσταται, ὅπου εὖρη πέτρα ριζιμιά· καὶ κρατῶν οὕτω τὸ βρέφος, ὥστε νὰ πατήσωσιν οἱ πόδες του ἐπὶ τοῦ βράχου λέγει τὴν ρῆσιν ταύτην :

Χαῖρε, γῆ, καμάρωνε,
νέοι πόδες σὲ πατοῦσι,
παλαιοὶ θεοὶ γενᾶς γενᾶσι.

Ἴσως δὲ πρὸς τὸν δρόμον τῶν ἐπισημασμένων ἀνάλογον δύναται νὰ θεωρηθῇ ἔθιμον ἐπιχωρίζον εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ ἰδίως τῆς Στεννήμαχου. Κατὰ τὰ γενέθλια (γεννητοῦρια), τελούμενα τὴν ἡμέραν τῆς γεννήσεως ἢ τὴν ὑστεραίαν, παρατίθεται τράπεζα εἰς συγγενεῖς καὶ φίλους τῆς λεχοῦς, ἡ δὲ μπάμπου (μαῖα) φέρει τὴν πίτταν τὴν ὁποίαν πηδῶσα καὶ εὐχὰς ἀπαγγέλλουσα κόπτει σταυροειδῶς ἐπὶ τῆς κ. φαλῆς τῆς λεχοῦς, καὶ διανέμει ἀνὰ ἓν τεμάχιον εἰς τὰς ἄλλας γυναῖκας³.

δ') Νῦν ἡ ἡμέρα τῆς βαπτίσεως, καθ' ἣν δίδεται εἰς τὸ παιδίον τὸ ὄνομα, δὲν εἶναι ὠρισμένη, συνήθως ὅμως γίνεται ἡ βάπτισις ἐντὸς τριῶν μηνῶν ἀπὸ τῆς γεννήσεως· ἀλλὰ ἐν παλαιότεροις χρόνοις ἐγίνετο τὴν ὀγδόην ἡμέραν⁴, καὶ τοῦτο συνηθίζεται ἀκόμη εἰς τινὰς τόπους⁵. Οἱ Ἕλληνες δὲ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως συνήθως τελοῦσι τὴν βάπτισιν τὴν ἐβδόμην ἡμέραν⁶. Διαρ-

1. Σακ., σ. 734.

2. Βλ. καὶ τὰς ἐμὰς Παροιμίας, τ. Δ', σ. 574.

3. Πανδ., τ. ΙΑ', σ. 448.

4. Allatius, De quorund. Graec. opination., σ. 116. Ὁ W., σ. 76, μνημονεύων τὴν μαρτυρίαν ταύτην τοῦ Ἀλλατίου ἐκφέρει τὴν ἀπίθανον γνώμην, ὅτι ὁ προσδιορισμὸς τῆς ὀγδῆς ἡμέρας διὰ τὴν βάπτισιν ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἔθους τῆς περιτομῆς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην.

5. Οἷον ἐν Σιατίστῃ Μακεδονίας (κατ' ἀνακοίνωσιν I. Σαχίνη), ἐν Σινασῶ ('Αρχελ., σ. 69). Ἐν Κάσῳ τὴν ὀγδόην ἢ τὴν δεκάτην ('Ερατώ, σ. 79).

6. Πανδ., τ. ΙΑ', σ. 448.

ρήδην δ' ἐν τῇ ἐντύπῳ ἀκολουθία τοῦ βαπτίσματος ὀρίζεται ἡ ὀγδόη: «Λαμβάνον (τὸ βρέφος) ὄνομα τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ»¹. Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ σοφὸς διὰ νεαρᾶς αὐτοῦ συνέστησε νὰ γίνεται ἡ βάπτισις τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν, ἀλλὰ δὲν ἐζήτησε νὰ καταργήσῃ τὴν συνήθειαν: «εἰ δὲ καὶ τῇ ἀπὸ τῶν ὠδίνων ὀγδόῃ βούλοιτό τις βαπτίζειν, οὐδ' τοῦτο ἄτοπον»².

ε') Τὰ δῶρα τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων συνηθίζονται ἀπανταχοῦ τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, διδόμενα ἢ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας μετὰ τὴν γέννησιν ἢ κατὰ τὴν βάπτισιν³.

1. Ἐν κώδ. 664 τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, φ. 41β: «Ἀκολουθία εἰς τὸ κατασφραγίσαι παιδίον, λαμβάνον ὄνομα τῇ ὀγδόῃ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ. - Ἰστέον ὅτι τῇ μετὰ τὴν γέννησιν ὀγδόῃ ἡμέρᾳ προσάγεται τῷ νῶ παρὰ τῆς μαῖας τὸ βρέφος ἐπὶ τὸ λαβεῖν ὄνομα. Τίθεται γοῦν παρ' αὐτῆς εἰς τὸ ἔδαφος. Ὁ δὲ ἱερεὺς πρὸ τῶν τοῦ ναοῦ πυλῶν λέγει: Εὐλογητὸν κλπ.». Βλ. καὶ Κωνστ. Πορφυρογέν. "Εκθ. βασιλ. Τάξ. Β', 21, σ. 667-8 Bonn.

2. Zachariä von Lingenthal, *Jus Graeco-orientale*, τ. III, σ. 91. Βλ. καὶ Βαλσαμῶνα, ἐν *Ράλλῃ καὶ Ποτλῇ*, Συντάγμ. κανόνων, τ. Δ', σ. 9.

3. Ἐν Ἠπειρῷ καὶ πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας τὰ δῶρα ταῦτα καλοῦνται πογογόνια, ἢ πογογόνια, ὡς ὀρθῶς ἐτυμολογεῖ ὁ Πατριάρχης ἐν Φιλιστορ., τ. Γ', σ. 220, ἢ αὐτὴ δὲ λέξις σημαίνει καὶ τὴν ἐπὶ τοῖς γενεθλίοις ἐστιάσειν παρελήφθη δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν (πογανίξ-ου τοσκιστί: Hahn, *Alban. Stud.* I, σ. 149. III 102. Χριστοφορίδου, Λεξ., ἐν λ.). Ἀλλαχοῦ δὲ καλοῦνται δι' ἄλλων ὀνομάτων. Ἐν Ἀθήναις τὰ δῶρα ταῦτα ἐκαλοῦντο ραντίσματα καὶ ἐδίδοντο ὑπὸ τῶν συγγενῶν τὴν τρίτην ἡμέραν καὶ φράσις: ἔρρανε τὸ παιδί, ἢ τὴ μαμμή (τόσες δραχμῆς) (Πιττάκης, ἐν Ἀρχαιολ. ἐφημερίδι 1853, σ. 658). Ἐν Τριπόλει εἰς παλαιότερα ἔτη τὰ γενιόφυλλα (= φύλλα [φυράματος] τῆς γέννας) ἦσαν γλυκύσματα καὶ ἄλλα δῶρα, κομιζόμενα ὑπὸ τῶν συγγενῶν κατὰ τὴν βάπτισιν ἢ καὶ πρὸ ταύτης (Πύργα, Φοῖβος 1898, σ. 96. Ππζ., σ. 163). Ἐν Κάσῳ τὰ κανίσκια, γλυκύσματα ὄντα, προσφέρονται ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων κατὰ τὰς πρώτας μετὰ τὴν γέννησιν ἡμέρας, μέρος δ' αὐτῶν ἀνήκει εἰς τὴν μαῖαν, εἰς τῆς ὁποίας τὴν οἰκίαν ὑποχρεοῦνται νὰ τὰ κομίσωσιν αἱ κανισκοφόροι (Ἐρατώ, τ. Α', σ. 80). Ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου τὴν τρίτην ἡμέραν, ὅτε γίνεται τὸ λουτρὸν τοῦ νεογνοῦ, οἱ παριστάμενοι χρυσῶνουν ἢ ἀσημένουν τὸ παιδί, ἢ τοι ρίπτουσιν εἰς τὸν λουτήρα χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ νομίσματα, ταῦτα δ' ἀνήκουν εἰς τὴν μαῖαν. Εἰς τὴν Γιάννιτσαν, χωρίον τοῦ δήμου Καλαμῶν, οἱ συγγενεῖς μέχρι τῆς ὀγδοῆς ἡμέρας κομίζουν δῶρα, συνιστάμενα εἰς τρόφιμα καὶ οἶνον. - Ἐν Ἀπολλωνίᾳ (;) τῆς Θράκης οἱ παρευρεθέντες κατὰ τὴν βάπτισιν τοποθετοῦσιν ἐπὶ τῆς κοιτίδος τοῦ βρέφους νομίσματα (Ἐπιθεώρησις, ἐφημ. Κωνσταντινουπόλεως, 12 Ἰανουαρ. 1889). Παρὰ τοῖς Ἑλλήσι τῆς Φιλιππουπόλεως συνηθίζεται κατὰ τὰς πρώτας μετὰ τὴν γέννησιν ἡμέρας πάντες οἱ συγγενεῖς ν' ἀποστέλλωσι γλυκύσματα καὶ ἐδέσματα εἰς τὴν λεχῶσαν, καὶ ὅταν ἔλθωσιν εἰς δευτέραν ἐπίσκεψιν νὰ φέρωσι καὶ πρὸς τὸ βρέφος δῶρόν τι, νόμισμα ἢ κόσμημα (Πανδ. ΙΑ', σ. 448). Ἐν Σινασῷ τῆς Καππαδοκίας κομίζουν οἱ οἰκεῖοι καὶ οἱ φίλοι δῶρα εἰς τὴν λεχῶ καὶ τὸ νεογνόν, συνιστάμενα εἰς γλυκύσματα (συνήθως μέλι), ἐδέσματα καὶ χρυσᾶ νομίσματα. Μείζονα δὲ καὶ πολυτιμότερα δῶρα ἐδίδοντο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς βαπτίσεως καλούμενα φωτίσματα, ἀλλὰ ταῦτα κατηργήθησαν δι' ἀρχιερατικοῦ ἐπιτιμίου, ὡς δαπανηρὰ εἰς ἄκρον (Ἀρχελ., σ. 68. 69). Οἱ Κουτσόβλαχοι τῆς Μακεδονίας, κατὰ τὰ πογογόνια,

ς') Πρὸς τὰ δῶρα συνάπτεται ἡ ἐστίασις γινομένη ἐπίσης μίαν τῶν δέκα πρώτων ἡμερῶν μετὰ τὴν γέννησιν ἢ κατὰ τὴν βάπτισιν ἢ καὶ κατ' ἀμφοτέρως τὰς περιστάσεις ταύτας¹. Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἡ ἐστίασις ἐγένετο τὴν ἐβδόμην ἡμέραν².

Ἐκ τοῦ παραλληλισμοῦ τούτου τῶν συνηθειῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἐν

ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν βάπτισιν, φέρουσιν ἕκαστος κανίσκιον, ἐκλεκτόν τι ἔδεσμα, καὶ δῶρον τοῦ παιδίου, ὁ μὲν ὑποκάμισον, ὁ δὲ ἄλλος ἔνδυμα, ὁ δὲ κόσμημα, ὁ δὲ χρυσοῦν νόμισμα (Φιλίστωρ, τ. Γ', σ. 219-220). - Ἐνιαχοῦ τῆς Γερμανίας ἡ ἀνάδοχος ἢ συγγενεῖς καὶ γείτονες κομίζουσιν εἰς τὴν λεχὼ κατὰ τὴν βάπτισιν ἐδέσματα (Schönewerth, Aus der Oberpfalz, τ. I, σ. 174 κέ.).

1. Εὐθὺς μετὰ τὸν τοκετὸν προσφέρονται γλυκύσματα καὶ τρωγάλια εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους καὶ εὐχομένους συγχαρητηρίους εὐχὰς ὑπὲρ τῆς λεχοῦς· ταῦτα δὲ λέγονται πολλαχοῦ τὰ γεννητούρια. Ἐρατώ, σ. 72 [Κάσος]. Πασπάτη, Χιακὸν γλωσσάριον, σ. 119 [Χίος]. Πανδ. ΙΑ', σ. 448 [Φιλιππούπολις]. (Ὁ Σκ. Βυζάντιος, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλ., ἐν λ., ἐσφαλμένως μεταφράζει τὴν λέξιν διὰ τοῦ γενέθλιος ἡμέρα καὶ τοῦ γαλλ. l'anniversaire de la naissance). Κατὰ συνεκδοχὴν δὲ σημαίνει ἡ λ. γεννητούρια καὶ αὐτὸν τὸν τοκετόν. Ἡ κυρίως ὁμῶς γενέθλιος ἐστίασις εἶναι ἡ γινομένη τὴν τρίτην μετὰ τὸν τοκετόν ἢ μίαν τῶν ἐξῆς ἡμερῶν. Ἐν Κάσῳ παρατίθεται ἡ τράπεζα τὴν ἐσπέραν τῆς ἐβδόμης ἡμέρας, ὅτε ἀναμένεται ἡ ἐπιφοίτησις τῶν Μοιρῶν, καὶ τὸν δὲ οἱ προσκεκλημένοι καθ' ἣν ὥραν ἀποτίθεται ἐπὶ τὴν τράπεζαν αἱ Μοῖραι τὸ κεντὸν ἀετλοῦν (Ἐρατώ, σ. 80-4). Ἀλλὰ ὁμοίως πιστεύουσιν ὅτι αἱ Μοῖραι ἐπιφαιάνται τὴν τρίτην νύκτα. Καὶ συμφώνως πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην τὰ πογονίκια ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν τελοῦνται τὴν τρίτην νύκτα (Hahn, Alban. Studien I, σ. 149). Οἱ δὲ Κουτσόβλαχοι τῆς Μακεδονίας τελοῦσι τὰ πογονίκια ἡμέραν ὀχι ὠρισμένην μετὰ τὴν γέννησιν, ἀπροσκήλειον προσερχομένων τῶν συγγενῶν καὶ φίλων τῆς οἰκογενείας καὶ δειπνούντων ἐξ ἐράνου (Φιλίστωρ, τ. Γ', σ. 219). Ἐν Ἀμισῷ τοῦ Πόντου τὸ ἐπὶ τοῖς γενεθλίοις ἄρρενος συμπόσιον καλεῖται παιδοποιία (ΕΦ. 1878, τ. ΚΕ', σ. 34). Πολλαχοῦ δὲ τὸ γενέθλιον συμπόσιον γίνεται κατὰ τὴν βάπτισιν τοῦ παιδίου, ὅσον ἐν Τριπόλει τῆς Ἀρκαδίας (Πύργα, Φοῖβος 1898, σ. 96)· ἐν Σεβεδίκῳ τῆς Δωρίδος, ὅπου τράπεζα παρατίθεται εἰς τὸν ἱερέα, τὸν νουνὸν καὶ ὀλιγίστους συγγενεῖς (Ἐπιθεώρησις πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ 1882, τ. Γ', σ. 59)· ἐν Ἰκαρίᾳ (Σταματιάδου, Ἰκαριανά, σ. 107)· ἐνιαχοῦ τῆς Ἡπείρου πογονίκι καλοῦσι τὴν παρατιθεμένην τράπεζαν κατὰ τὴν βάπτισιν πρωτοτόκου (ΖΑ, σ. 5)· ἐν Καρπάθῳ συμπόσιον κατὰ τὴν βάπτισιν (Μανωλακάκη, Καρπαθιακά, σ. 117). - Συμπόσια ἐπὶ τῇ βαπτίσει βασιλόπαιδος ἀναφέρει καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτ., σ. 220 Bonn. Διάφορον σκοπὸν καὶ χαρακτῆρα ἔχουσι τὰ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς συνήθη συμπόσια πρὸς πανηγυρισμὸν τῆς βαπτίσεως. Βλ. Grimm, Wörterbuch, λ. kindbetthof, kindbettmahl, kindelbier, kindelmahl, kindelsod, kindelsuppe, kindschenke, kindtaufe.

2. Περὶ τῶν κατοίκων τῆς Ἀλεξανδρείας παρατηρεῖ ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάτης (H' 13, 9, σ. 342 Bonn, σ. 310 De Boor), ἀφορμὴν λαβὼν ἐκ τινος συμβάντος ἐν ἔτει 602: «σύνθητες γοῦν τοῖς ἐγγχωρίοις ἐπὶ τοῖς λελοχευμένοις παιδίοις ἐβδομαίαν ἄγουσι τὴν ἡμέραν συμποσίων ἑορταῖς καταπαννυχίζεσθαι». Ὁ Ζωναρᾶς ἐν ἐρμηνείᾳ τοῦ 54 κανόνος τῆς ἐν Λαοδικείᾳ ἀναφέρει συμπόσια ἐν γενεθλίοις (Πάλλη καὶ Ποτλῆ, Σύνταγμα κανόν., τ. Γ', σ. 220). Ὁ δὲ 52 κανὼν τῆς αὐτῆς συνόδου ἀπαγορεύει γάμους καὶ γενέθλια ἐν τεσσαρακοστῇ (αὐτ., σ. 219), ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἐπανηγυρίζοντο τὰ συμπόσια ἐν εὐωχίαις, ἃς ἡ ἐκκλησίᾳ ἐθεώρει ἀπρεπεῖς καὶ ἀσεβεῖς ἐν ἡμέραις νηστειῶν.

τοῖς γενεθλίοις πρὸς τὰς τῶν ἀμφιδρομίων καταφαίνεται ὅτι τὴν ἐορτὴν ταύτην ἀπετέλουν διακεκριμέναι ἀλλήλων πράξεις, ὧν ἐκάστη ἴδιον εἶχε σκοπὸν. Ὁ σκοπὸς δὲ τῆς περιφορᾶς τοῦ βρέφους κύκλω τῆς ἐστίας ἦτο ἡ εἰσδοχὴ αὐτοῦ εἰς τὴν οἰκογένειαν. Παραπλήσιον σκοπὸν ἔχει καὶ τὸ ἀρχαϊκώτατον σημερινὸν κυπριακὸν ἔθιμον, δι' οὗ ζητεῖται ἡ ἐξευμένισις τοῦ στοιχείου τοῦ σπιτιοῦ, ἦτοι τοῦ Ἀγαθοῦ δαίμονος τοῦ οἴκου¹. Ἀκριβῶς δὲ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν κύκλω τῆς ἐστίας περιφορὰν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κύκλω τῆς κολυμβήθρας σήμερον ἡ κυκλικὴ κίνησις τῶν νεονύμφων. Ἐνῶ δὲ ψάλλονται τὰ τροπάρια καταχέονται κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν καταχύσματα, ὅπερ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐσυνηθίζετο καὶ κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν οἰκίαν νεωνήτων δούλων, προσαγομένων εἰς τὴν ἐστίαν, καὶ κατὰ τὴν πρώτην εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συζύγου· ἴσως δὲ τότε ἐγίνετο περιφορὰ τῶν νεονύμφων περὶ τὴν ἐστίαν ἢ ἐκάθηντο οὗτοι παρὰ τὴν ἐστίαν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἐλληνικῶν ἐθίμων. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ρωμαίοις βέβαιον φαίνεται ὅτι ἐσυνηθίζετο καὶ κινῶνται οἱ μνηστῆρες κύκλω περὶ τὸν βωμόν². Ὁμοίως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἰνδοῖς ἡ νύμφη περιήγετο τρίς περὶ τὸ πῦρ τῆς θυσίας, ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ ὑπὸ τοῦ νυμφίου καὶ ὕστερον ἐν τῇ οἰκίᾳ τούτου³.

Παρατηρεῖται δ' ἐπίσης τὸ αὐτὸ ἔθιμον καὶ παρὰ πολλοῖς νεωτέροις λαοῖς, μάλιστα γερμανικοῖς καὶ σλαβικοῖς. Πολλὰ γὰρ τῆς βορείου Γερμανίας ἡ νύμφη περιάγεται τρίς περὶ τὴν ἐστίαν, ἐφ' ἣ καί τι νέον πῦρ⁴. Ὁμοίως καὶ ἡ τὸ πρῶτον εἰσερχομένη εἰς τὴν οἰκίαν θεοπάτρια. Τοῦτο ὅμως ἦτο δυνατόν μόνον ἐν ὕψῳ ἢ ἐστία εὐρίσκετο εἰς τὸ μέσον τῆς οἰκίας, ἀλλ' ἀφ' οὗτο ἄλλως κατασκευάζονται αἱ οἰκίαι, ἀντὶ τούτου περιάγουσιν ἐνιαχοῦ τρίς τὴν κρεμάθραν τῆς χύτρας περὶ τὸ ζευγὸς τῶν νεονύμφων⁵.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Πρώσσοις ἡ νύμφη περιήγετο τρίς περὶ τὴν ἐστίαν ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ⁶. Ἐν Πολωνίᾳ μετὰ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γαμήλιον εὐλο-

1. Ὅτι τὸ στοιχεῖο τοῦ σπιτιοῦ εἶναι ὁ Ἀγαθὸς δαίμων τῶν ἀρχαίων ἀνέπτυξα εἰς τὰς ἐμὰς Παραδόσεις, σ. 1075.

2. Οὕτω μετὰ πολλῆς πιθανότητος ἐρμηνεύει ὁ Rossbach, σ. 314-5, χωρία τοῦ Valerius Flaccus, Argon. VIII 246 καὶ τοῦ Servius, Ad. Aen. IV, 62.

3. Haas, ἐν Weber, Indische Studien, τ. V., σ. 318. 372 καὶ 388. 396. R. Schmidt, Beiträge zur indischen Erotik, Leipzig 1902, σ. 674-5. Ἡ παλαιστάτη μνεῖα τοῦ ἐθίμου ἐν τοῖς ὕμνοις τοῦ Rīg Véda· τοῦ χωρίου τούτου καὶ ἄλλων μεταγενεστέρων ἱερῶν βιβλίων παρὰ Haas. Παραπομπὰς δὲ εἰς τὴν Ραμαϊάναν καὶ τοὺς νόμους τοῦ Μανου παρὰ Rossbach, σ. 203. Βλ. καὶ Goblet d' Alviella, Croyances, rites et religions, Paris 1911, τ. I, σ. 9-12. Samter, Familienfeste der Griechen u. Römer, σ. 20, 91 καὶ.

4. Weinhold, Die deutschen Frauen im Mittelalter, 2ας ἐκδ. τ. I, σ. 408. Rossbach, σ. 231-2. Kuhn u. Schwartz, Norddeutsche Sagen, Märchen u. Gebräuche, σ. 433, Kuhn, Westphälische Sagen II, 37. 38. Samter, Familienfeste, σ. 20-21.

5. Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde 1900, σ. 165-6.

6. Samter, αὐτ., σ. 91.

γίαν περιήγετο τρίς ἡ νύμφη περὶ τὴν ἐστίαν τῆς νέας οἰκίας αὐτῆς¹. "Ομοια ἔθιμα ἐπιχωριάζουσι καὶ ἐν Κροατίᾳ καὶ ἐν Σερβίᾳ². Ἐν δὲ τῇ Βοσνίᾳ καὶ Ἑρζεγοβίνη ἡ τοιαύτη περιαγωγή γίνεται καὶ ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης καὶ ἐν τῇ τοῦ συζύγου αὐτῆς³. Παρὰ τοῖς Ρουθηνοῖς τῆς Βουκοβίνας, πρὸ τῆς μεταβάσεως τῆς νύμφης εἰς τὴν ἐκκλησίαν διὰ τὴν ἱεροτελεστείαν, ἡ μήτηρ λαμβάνουσα ἐκ τῆς χειρὸς περιάγει αὐτὴν τρίς περὶ τὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δωματίου τράπεζαν, ραντίζουσα δι' ἁγιασμοῦ καὶ σκορπίζουσα ὑπὸ τοὺς πόδας τῆς σῖτον⁴. Ἐν παλαιότεροις δὲ χρόνοις καὶ οἱ Σαμαγῖται καὶ οἱ Λαταυοὶ περιῆγον τὴν νύμφην τρίς περὶ τὴν ἐστίαν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ συζύγου⁵. Μέχρι δὲ τοῦ 1860 τοῦλάχιστον ἐσυνήθιζον τοῦτο καὶ οἱ Ὀσσέται, ὁρεινὸς λαὸς τοῦ Καυκάσου⁶.

Τῆς ὑπολानθανούσης εἰς τὰς συνηθείας ταύτας λατρείας τῆς ἐστίας ἐμφανέστερα ἔχνη ἀνευρίσκομεν ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Ἡπείρου Πωγώνη, κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συζύγου τῆς, ὑποδέχονται αὐτὴν μετ' ἐκδηλώσεων μεγάλης χαρᾶς ἡ πενθερὰ καὶ ἡ σύζυγος τοῦ παρανύμφου, αἱ δὲ λοιπαὶ γυναῖκες παρατάσσονται εἰς δύο στοίχους τηροῦσαι σιγὴν ἄκραν. Διὰ μέσου δ' αὐτῶν βαίνουσα βραδέως ἡ νύμφη κατευθύνεται πρὸς τὸ δωμάτιον, ἐν ᾧ εὐρίσκεται ἡ ἐστία καὶ μικραὶ ἀποθήκαι τροφίμων· τὸ δωμάτιον τοῦτο καλεῖται θάνα, βεβαίως ἀπὸ τῆς μητρὸς ἐστίας, ἧς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ, ὡς καὶ ἄλλοιχοῦ τῆς Ἑλλάδος, διατηρεῖ ἀκόμη τὸ παλαιὸν ὄνομα καλουμένη στιά. Ἦκεῖ δὲ ἵσταμένη ἀπέναντι τῆς ἐστίας προσκυνεῖ τρίς προσκλίνουσα τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ σῶμα εἰς τὰς περὶ αὐτήν⁷. Ἐν Βήσανη τῆς Ἡπείρου κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ φέρουσιν αὐτὴν εἰς τὸν φοῦρνον, ἀντικαταστήσαντα τὴν ἐστίαν, καὶ ἐκεῖ κάμνει μετάνοιες, ἧτοι προσκυνεῖ κλίνουσα τὸ γόνυ. Λησμονήσαντες δὲ τὴν ἐν ἀρχῇ σημασίαν τῆς πράξεως λέγουσιν ὅτι θέλουσι νὰ δείξωσιν οὕτω ὅτι «ὅσον λείπει ὁ φοῦρνος ἀπὸ τὸ σπίτι, τόσο νὰ λείψῃ καὶ ἡ νύμφη»⁸. Ἐν Μεσσηνίᾳ δὲ λέγουσιν ὅτι εἶναι κακόν, ἂν ἡ νύμφη δὲν προσκυνήσῃ τὸ σπίτι, ἐννοοῦντες ὅτι ὀφείλει ἡ νύμφη μετὰ τὸ στεφάνωμα νὰ μεταβῇ εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν τοῦ νυμφίου, καὶ ἂν μέλλῃ οὗτος νὰ συγκατοικήσῃ μετὰ τῶν γονέων τῆς νύμφης, ὡς ἐσώγαμβρος, ἢ εἰς ἰδίαν αὐτοῦ οἰκίαν· δηλονότι

1. Mannhardt, Mythologische Forschungen, σ. 356.

2. Samter, σ. 21.

3. Αὐτ., σ. 92.

4. Αὐτ., σ. 92-3.

5. Joh. Lasicius, De diis Samagitarum 1615, σ. 56 παρὰ Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, σ. 356.

6. L. V. Schoeder, Hochzeitsbräuche der Esten, σ. 129 παρὰ Samter, σ. 21.

7. Ἰω. Λαμπρίδου, Ἡπειρωτικὰ μελετήματα, τευχ. Ζ', σ. 24.

8. ΚΠ., τ. ΙΗ', σ. 226.

δὲν διετηρήθη μὲν ἡ πρᾶξις τῆς προσκυνήσεως τῆς ἐστίας, ἀλλὰ παρέμεινεν ἐν τῇ γλώσσει ἡ ἀνάμνησις αὐτῆς¹. Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ ἡ νύμφη προσκυνεῖ τὰ εἰκονίσματα τῶν ἁγίων εἰσερχομένη εἰς τὴν οἰκίαν².

Πρὸς τὰς ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ γάμου ἀναγραφόμενας τελετὰς συνδέονται στενῶς καὶ ἄλλα ἔθιμα, περιλείμματα ὄντα ἐπίσης ἀρχαίων γαμηλίων συμβόλων, οἷα τὰ καταχύσματα καὶ ἡ κάλυψις τῶν νεονύμφων διὰ πέπλου, ἀμφότερα γινόμενα κατὰ τὴν κυκλικὴν κίνησιν αὐτῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν μνημονεύονται ταῦτα ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς βιβλίοις καὶ δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν ἡ ἐκκλησία τὰ ἐγκρίνῃ ἢ ἀπλῶς τὰ ἀνέχεται, ἡ ἐξέτασις αὐτῶν ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς μελέτης ταύτης.

ΠΑΡΕΚΒΟΛΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Α'

Τὰ κατὰ τοὺς γάμους τελούμενα παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ γινώσκω καὶ ἐκ τῶν ἐντύπων περιγραφῶν, εἰς ἃς ἐν τῷ ὀνόματι ἐκαστοτε τόπῳ παραπέμπω, καὶ ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων, ἃς ἐποίησα ἐν Ἀθῆναις, πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου (μάλιστα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Καβαλῶν, Μεσσηνίας, Οἰχάλου, Μαντινείας, Ναυπλίου), ἐν Βώλῳ καὶ ἐν Ἀκαμίᾳ, πρὸς ἃς πούτοις καὶ ἐξ ἀνακοινώσεων, ἃς πολλαχόθεν κατὰ καιροὺς ἔχω λάβει. Ἦσαν δ' οἱ ἐπιστείλαντές μοι ἀνακοινώσεις περὶ γαμηλίων ἐθίμων, εἰς ὧν ἐπ' τραπήτῳ μοι καὶ δημοσίᾳ ὤδε νὰ δηλώσω τὴν εὐγνωμοσύνην μου, οἱ ἐπόμενοι, ὧν τὰ ὀνόματα ἀναγράφω κατὰ τάξιν τῶν τόπων.

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ. Νομὸς Κορινθίας. Τρίκαλα (Ἰω. Σταματούλης). Νομὸς Ἀχαΐας. Σοποτὸν τοῦ δήμου Ἀροανίας (Α. Κ. Κωνσταντινόπουλος). Νομὸς Ἡλείας. Δίβρη (Θεόδ. Φ. Φανουράκης). Ἀνδραβίδα (Κ. Σ. Γούναρης). Νομὸς Ἀρκαδίας. Δημητσάνα (Μαρία Ν. Πολίτου). Λάστα τοῦ δήμου Μυλάοντος (Ν. Λάσκαρης). Νομὸς Τριφυλίας. Ἀνδρίτσαίνα τῆς Ὀλυμπίας (Παναγιώτης Ι. Θεοδωρόπουλος, γυμνασιάρχης, κατὰ πληροφορίας ἱερέων καὶ γερόντων). Νομὸς Μεσσηνίας. Ἐπαρχία Μεσσηνίας (Κ. Σ. Γούναρης). Δῆμος Οἰχαλίας (Χρῆστος Μπαρδόπουλος). Γιάννιτσα τοῦ δήμου Καλαμῶν (Γ. Βέλμαχος, ἱερεύς). Νομὸς Λακεδαιμόνος. Μαλιτζίνα τοῦ δήμου Μελιτίνης

1. Ἰχνη τῆς λατρείας τῆς ἐστίας διετηρήθησαν καὶ ἐν ἄλλαις συνηθείαις, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀνέγραψα μόνον τὰς γαμηλίας. - Ἰσως εἰς τὴν λατρείαν τῆς ἐστίας ἀναφέρεται καὶ συνηθεῖα τις ἐν Καρυαῖς τῆς ἐπαρχίας Καβαλῆ. Προτοῦ καθίσουν εἰς τὴν τράπεζαν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ μετὰ τὸ στεφάνωμα «ὁ νοῦννος τρίς μετὰ τῶν παρεστώτων φέρεται περίξ αὐτῆς» (Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἡθῶν καὶ ἐθίμων κτλ., σ. 185).

2. Παραπλήσιον ρωσικόν τι ἔθιμον προσκυνήσεως εἰκόνων ὑπὸ τῆς νύμφης βλ. παρὰ Samter, σ. 23.

(Δ. Θ. Γραφειάδης). Νομός Λακωνικῆς. Ἐπαρχία Οἰτύλου (Παναγ. Ριζάκος). Δῆμος Ἀβίας (Σωκράτης Κουγέας). Δῆμος Καρδαμύλης (Ἰω. Παπαδόπουλος, δημοδιδάσκαλος).

ΕΠΤΑΝΗΣΟΣ. Κέρκυρα (Κα Εὐρήνη Α. Δενδρινού), πόλις (Σ. Κ. Σακελλαρόπουλος), χωρία (Δημήτριος Σπίγγος. Σ. Δάλλας). Κεφαλληνία. Λιξούρη (Σ. Δ. Παγώνης). Ζάκυνθος (Σπ. Α. Καλογερόπουλος καὶ Ι. Καμπίτης). Κύθηρα (Σωτ. Ἐμμ. Στάθης).

ΚΥΚΛΑΔΕΣ. Θήρα (Μ. Σ. Πυργιανός). Τήνος (Στυλιανὴ Καραλῆ). Βόρειαι Κυκλάδες. Σκόπελος (Γεώργ. Δ. Πραϊδης).

ΘΕΣΣΑΛΙΑ. Πορταριά τῆς Μαγνησίας (Ι. Βαλαμουτόπουλος). Καρυὰ Ὀλύμπου (Ἀθ. Κ. Οἰκονομίδης). Γραλίτσα τοῦ δήμου Ἰθώμης (Ἀθ. Δελητσικόπουλος). Τίρναβος (Κ. Β. Γιαννακόπουλος).

ΗΠΕΙΡΟΣ. Βουργαρέλι Τζουμέρκων (Χρ. Λαμπράκης).

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ. Ἀμαλιάπολις τῆς Φθιώτιδος, ἐποικία Μακεδόνων (Χ. Ν. Βαρούτσικος). Κοζάνη (Ἀθαν. Ε. Διάφας). Ἐπαρχία Ἐδέσσης (Εὐστάθιος Στουγιαννάκης). Σιάτιστα (Μ. Γ. Μιχαηλίδης).

ΘΡΑΚΗ. Λουλὲ Βουργάζ (Στέφανος Δ. Στεφανίδης). Κούταλη (Μ. Γ. Μιχαηλίδης).

ΣΠΟΡΑΔΕΣ. Κάσπαθος (Ἀνδρ. Β. Δασκαλίδης καὶ Μ. Γ. Μιχαηλίδης). Κάλυμνος (Γιάννης Κτ. Ζερβός). Λέρος, Κῆρος, Κῶς (Μ. Γ. Μιχαηλίδης).

ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ. Νικόπολις Πόντου (Γεώργ. Θ. Στρουθοπούλος). Τραπεζοῦς (Μ. Γ. Μιχαηλίδης). Αἰβαδίς, Τραπεζοῦντος, Ἰκόνιον, Ἀκ-σοῦ (Χασά-κιοῖ), Μισθία, Ποτάμια (Δερέ-κιοῖ), Ἀνδρονίκιον καὶ Ταβλουσσούνιον (διάφοροι διὰ Κωνστ. Γ. Λαμέρα). Κυδωνίαι, Πέργαμος (Στέλιος Ἐγγλεζόπουλος). Σπάρτη Πισιδίας (Χ. Κ. Ἡλιάδης). Λιβήσιον Λυκίας (Ἐμμ. Γ. Πολυζωίδης). Κόζικος, Ἀρτάκη, Πάνορμος καὶ τὰ πέριξ χωρία (Μ. Φιλήντας).

ΝΗΣΟΙ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ. Λέσβος. Πάφλα (Π. Ν. Χιωτέλλης). Λέσβος, Μόλιβος (Κα Εὐρυδίκη Ι. Ἐμμανουήλ), Μεγίστη (Κ. Σ. Γούναρης, ὅστις καὶ πολλῶν ἄλλων ἐλληνικῶν χωρῶν μοι ἀνεκοίνωσε γαμήλια ἔθιμα).

ΚΥΠΡΟΣ. (Κωνστ. Ν. Παπαδόπουλος).

Β'

Λέξεις τῆς κοινῆς πρὸς δήλωσιν τοῦ δακτυλίου τοῦ ἀρραβῶνος¹.

Δακτυλίδι, τὸ (δακτυλίδιον). Πελοπόννησος (Τρίκαλα Κορινθίας. Ἀνδρίτσαινα. Καλαμάτα. Οἰχαλία. Μάνη. Λάστα). Τζουμέρκα. Λευκάς. Χωρία τῶν

1. Ἡ σημείωσις τῶν τόπων, ὅπου ἐπιχωριάζει ἕκαστος τῶν τύπων, ἔγινεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐντύπων μαρτυριῶν, τῶν πρὸς με ἀνακοινώσεων καὶ τῶν ἰδίων μου παρατηρήσεων. Ὅθεν δευκνύει μόνον τίς ἢ διάδοσις αὐτῶν, ὅχι δὲ καὶ ποῦ εἶναι ἄγνωστοι ἢ ἀσυνήθεις.

Κυθήρων. Λουλέ Βουργάζ τῆς Θράκης. Κυδωνίαι. Πέργαμος. Λιβήσιον. Κάρπαθος. Κάσος. Κῶς. Λέρος. Ἄλλοι τύποι: δαχτυλίδι (Κύπρος. Νικόπολις τοῦ Πόντου. Λιβαδιά Τραπεζοῦντος. Ἄκ - σου). τὸδ δαχτυλί (Κάλυμνος) κατ' ἀποκοπὴν τῆς τελευταίας συλλαβῆς. δαχτυλὶδ ἐν Μισθία τῆς Καππαδοκίας. δαχτυλὶδ (πολλαχοῦ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Θεσσαλία) κατ' ἐκπτώσιν τοῦ ἀτόνου ι. δαχλὶδ (Σκόπελος. Λέσβος. Σιάτιστα) κατ' ἐκπτώσιν τούτου καὶ ἐνὸς τῶν τριῶν συμπιπτόντων συμφώνων. Παράγωγα: δαχτυλιδώ-νομαι=ἀρραβωνίζομαι. δαχτυλιδωμένη ἡ μνηστή. Κρήτη (Βλαστ., σ. 23). δαχτυλιδωμα, τὸ=ἡ τελετὴ τοῦ ἀρραβῶνος (Καρυὰ Ὀλύμπου. Λιβήσιον).

Ἀρραβῶνας, ὁ (ἀρραβῶν). Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλην. ἐν λ. Κρήτη (Βλαστ., σ. 23). Ἐν δημοτικῷ πατμιακῷ ἄσματι (ΔΙΕ, τ. Γ', σ. 15). Συνηθέστερον εἰς θηλυκὸν γένος ἡ ἀρραβῶνα (Βυζάντιος, ἐν λ. Κέρκυρα, Λιζούρη. Κύθηρα. Σκόπελος. Λέρος. Κῶς. Κάλυμνος) κατὰ συνεκδρομὴν πρὸς τὰ εἰκόνα (εἰκὼν), τρηδόνα (τερηδών), τρυγόνα (τρυγών), Γοργόνα κτλ., ὡς καὶ ὁ στρατὼν ἐγένεν ἡ στρατῶνα· πρβλ. καὶ τὸ ἀρχαῖον ἀγκώνη (ἀγκών). Ἄλλοι τύποι: ἀρραῶνα (Κάρπαθος) καὶ ὁ ἀρραῶνας κατὰ συγκοπὴν τοῦ β μεταξὺ δύο φωνηέντων, ὡς ἐν τοῖς φο(β)έρως, λ(β)ήωμα, βλά(β)ος, βου(β)άλι, ἀ(β)άρετος, ἀθι(β)ολή, ἐν τῷ καταπαθιακῷ καθὼς καὶ ἐν τῷ κυπριακῷ ἰδιώματι ἀρρεβῶνα. Πελοπόννησος (Τρέζα, Μεσσηνία, Μάνη, Ἀνδρίτσαινα, Λασιθίον, Λευκάς. Ἀμαλιάπολις. Κυδωνίαι. Κύπρος (Σακ., τ. Β', σ. 443, αἰτ. ἀρραβῶναν), κατὰ τὴν συνήθη τροπὴν τοῦ α εἰς ε, εἰς τὰ ρεπάνι, κρεβάτι, παρεθύρι. ἀρριβῶνα. Τζουμέρκα, κατὰ τὴν κανονικὴν ἐν Ἡπείρῳ καὶ τῇ ἄλλῃ βορείῳ Ἑλλάδι τροπὴν τοῦ ἀτόνου ε εἰς ι· ἀρβῶνα. Κύζικος. Ἀρτάκη. Πάνορμος, κατ' ἐκπτώσιν τοῦ δευτέρου α ἐξ ἀνομοιώσεως. Παράγωγα: ἀρραβωνιάζω - ομαι, μνηστεύω μνηστεύομαι· ἀρραβωνιασμένος - η=μεμνηστευμένος· Κρήτη (Βλαστ., σ. 23)· ἀρρεβωνιασμένος· Πελοπόννησος κλπ. ἀρραβώνιασμα, ἡ μνηστεία. Πελοπόννησος. ἀρραβωνιαστικός - ἡ, μνηστήρ, μνηστή. ἀρραβωνιασκή ἡ μνηστή. Αἶνος (ΚΠ., τ. Θ', σ. 372) κατὰ συγκοπὴν τοῦ ἀτόνου ι καὶ εἴτα τοῦ ἐνὸς τῶν τριῶν συμπιπτόντων συμφώνων. Ἄλλαι σημασίαι: ἀρραβῶνα ἡ συνηθέστερον εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν οἱ ἀρρεβῶνες=ἡ τελετὴ τῆς μνηστείας. Ἀρραβῶνα ἐν τῇ πρώτῃ καὶ κυρίᾳ σημασίᾳ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καβακλῇ τῆς βορείου Θράκης=τὸ μανδήλιον, ὅπερ χαρίζει ἡ μνηστή εἰς τὸν μνηστῆρα (Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἡθῶν καὶ ἐθίμων, σ. 172). Ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκῃ, Πανόρμῳ ἀρβῶνα μὲν λέγονται πάντα τὰ προσφερόμενα ὑπὸ τοῦ μνηστῆρος εἰς τὴν μνηστήν, ἅτινα εἶναι «ἀμανέτι» (ἐνέχυρον), δηλαδὴ «ἂν τύχη καὶ χωριστοῦνε γυρίζονται πίσω ἀνέγγιχτα καὶ εἰς τὴν ἐγλαβὴ (προικοσύμφωνον) καταχωρίζονται ἓνα ἓνα μὲ τ' ὄνομα»· κατ' ἀντιδιαστολὴν δὲ ὁ κυρίως ἀρραβῶν λέγεται τὰ ξενιάσματα, εἶναι δὲ τὰ δῶρα, ὅσα ρίπτονται εἰς τὸν δίσκον κατὰ τὸ κέρασμα τῆς νύμφης, ἅτινα δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸ προικοσύμφωνον οὐδ' ἐπιστρέφονται, ἂν διαλυθῇ ὁ ἀρραβῶν.

Σημάδι, τό· (σημεῖον, σημάδιον). Κρήτη (Βλαστ., σ. 23). Λακκοβηκία τῆς Μακεδονίας (Ἐθνικὴ ἀγωγή 1901, σ. 123). Τζουμέρκα. Χωρία τῆς Κύπρου. Λουλέ Βουργάζ. Ἄλλοι τύποι : σημαδί, Νικόπολις Πόντου, σμάδ, Σκόπελος, Μόλιβος Λέσβου (κατ' ἐκπτώσιν τῶν ἀτόνων ι). Λογοσήμαδο, τὸ (λόγος + σημάδι, ἦτοι σημεῖον τοῦ δοθέντος λόγου). Κύζικος, Ἀρτάκη, Πάνορμος. Παράγωγα : σημαδεύομαι=μνηστεύομαι, Νικόπολις τοῦ Πόντου, σημαδεμένος=μεμνηστευμένος. Κρήτη (Βλαστ., σ. 23). Σινασὸς (Ἀρχελ., σ. 77). Σύλατα Καππαδοκίας (Ξενοφάνης 1905, τ. Β', σ. 284), σημάδεμα ἡ μνηστεία. Νικόπολις Πόντου. Ἄλλαι σημασίαι : σουμάδ (κατὰ μεταβολὴν τοῦ πρώτου ἀτόνου ι εἰς υ, ὡς εἰς τὸ σουσάμι καὶ ἀποκοπὴν τοῦ ἀτόνου ι τῆς καταλήξεως) ἡ τελετὴ τοῦ ἀρραβῶνος ἐν Ἀμισῷ (ΔΙΕ, τ. Α', σ. 527. Πλάτων 1880, τ. Β', σ. 524)· ὁμοίως ἐν Τραπεζοῦντι, καὶ φρ. ἔγιναν τὰ σουμάδια τ' = ἡρραβωνίσθη. Ἐν Σινασῷ τὸ σημεῖον τοῦ μικροῦ ἀρραβῶνος, τοῦ πρὸ τοῦ μεγάλου γινομένου (Ἀρχελ., σ. 77). Ἐν Λιβησίῳ, σημάδι λέγεται ὁ ἀρραβὼν ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως, ἦτοι τὸ χρυσοῦν νόμισμα (φλουρί), ὅπερ δίδεται ὡς ἀρραβὼν ὑπὸ τοῦ γαμπροῦ εἰς τὸν προζυγιστὴν τῆς νύμφης, ὡς σημεῖον ὅτι δίδει τὸν λόγον του, νὰ μνηστευθῇ τὴν κόρη. Παραπλησία εἶναι ἡ σημασία τῆς λέξεως ἐν Καλύμνῳ, διότι σουμά εἶναι τὸ στέλλομενον ὑπὸ τοῦ μνηστῆρος δῶρον πρὸς βεβαίωσιν τῆς μνηστείας, ἀπὸ πεπελλώμα τοῦ γαμπροῦ, ὃ τῆς νύμφης μπριχοῦ παύσῃ μεσ' ἐς τὸ σπῆναι τῆς. Λέμεν τὸ σουμά, ἐπειδὴ τὸ στέλλει μόνον καὶ μόνο γιὰ νὰ πιστεῖται πῶς εἶναι σσουουῖρος (=βέβαιος, siguro) ὁ γαμπρός, τσ' εἶναι μολιτὸ τίποτε μαντῆλι μεταξωτό, κεντημένο καπνοσάκκουλο, γιὰ τσεμπέρι, γιὰ κανένα ἄλλομ πρᾶμα».

Βέρα, ἡ· κυρίως ὁ ἀπλοῦς ἄνευ πολυτίμου λίθου χρυσοῦς κρίκος, εἰς οὗ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν χαράσσονται ἐνίοτε τὰ ὀνόματα τῆς μνηστῆς ἐν τῷ φορουμένῳ ὑπὸ τοῦ μνηστῆρος καὶ τούτου ἐν τῷ ἑτέρῳ. Πελοπόννησος (Ἀνδρίτσaina, Καλαμάτα, Οἰχαλία, Μάνη). Λευκάς. Λιξούρη· χωρία Κυθήρων. Ἀμαλιάπολις. «Ἀσημένια βέρα» ἐν θηραϊκῷ δημοτικῷ ᾠσμάτι (ΝΑ., τ. Β', σ. 448). «δαχτυλίδι βερωτό» ἐν λευκαδίῳ αἰνίγματι (ΚΠ., τ. Η', σ. 400), ἄλλ' ἐν παιδικῷ ᾠσματίῳ τῆς Καλαμάτας «δαχτυλίδι βεργωτό». Ἐν Κεφαλληνίᾳ φέρεται καὶ τὸ σύνθετον βεργοδαχτύλιδα=τὰ διαφόρων εἰδῶν δαχτυλίδια (ΝΑ., τ. Β', σ. 178) καὶ ἐπίθετον ἐκ τούτου βεροδαχτυλιδένιος, -α, -ο (αὐτ.), τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς σημαῖνον καὶ τὸ ἀπλοῦν δαχτυλιδένιος, εὐχρηστοῦν δ' ὡς ἐπίθετον κοσμητικὸν τοῦ μικροῦ στόματος, τῆς λεπτῆς ὀσφύος κττ. Ἐν ἡπειρωτικῷ ᾠσμάτι εὐρίσκεται ὁ τύπος βίρα (Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημοδῶν ᾠσμάτων, σ. 373). Ἐν Λέρῳ δὲ φέρεται ὁ τύπος βέρρα. Ἡ λέξις εἶναι βενετικὴ (vera), ὁ δὲ τύπος βίρα τοῦ ρωμανιολικοῦ ἰδιώματος, κατὰ τὸν de Gubernatis, Ulsi nuziali 103. Κατὰ τὸν A. G. Meyer, Neugr. Studien IV, 1878, σ. 103, ἡ λέξις εἶναι σλαβικῆς προελεύσεως.

Βεργέττα, ἡ. Σημαίνει ὃ τι καὶ τὸ βέρα. Μεσσήνη. Ἀνδραβίδα. Κούταλη

παρὰ τὴν Προποντίδα. Μόλιβος Λέσβου. Κύζικος, Ἀρτάκη, Πάνορμος. Κυδωνίαι, Πέργαμος. Ἐκ τοῦ ἰταλ. verghetta.

Βοῦλλα=σφραγίς. Ὁ χρυσοῦς δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος, ὁ ἔχων πλατεῖαν σφενδόνην ἐν σχήματι καρδίας, ἐφ' ἧς ἦσαν χαραγμένα ἢ σύμπλεγμα τῶν ἀρκτικῶν γραμμάτων τοῦ φοροῦντος ἢ στέμμα ἢ ζώδιόν τι. Ἡ λέξις (ἐκ τοῦ λατ. bulla καὶ παρὰ βυζαντινοῖς συνήθης) ἦτο εὐχρηστος ἐν παλαιοτέροις χρόνοις ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκῃ καὶ Πανόρμῳ.

Παρόλα δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος ἔχων τὴν σφενδόνην ἐν σχήματι δύο συμπεπλεγμένων δεξιῶν χειρῶν. Καὶ αὕτη παλαιότερον ἦτο ἐν χρήσει εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους, δηλοῦσα ὅτι προσφέρεται ὡς σημεῖον τηρήσεως τοῦ δοθέντος λόγου (ἰταλ. parola) τῆς περὶ μνηστείας ὑποσχέσεως.

Νισάνι γιντζοῦκ (δακτύλιος ἀρραβῶνος, λέξ. τουρκικὴ), Ἰκόνιον, Ἀνδρονίκιον, Ταβλουσοῦνιον Καππαδοκίας.

Γ'

Σχεδὸν πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐπεκράτησε νῦν ἡ χρῆσις τῶν χρυσῶν δακτυλίων, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημασίθη. Ἐν Λακεδαίμονι μέχρι πρὸ τριάκοντα ἐτῶν ἐν μὲν τῇ πόλει χρυσοῖ ὄντες ἐκαστοὶντο διὰ λίθου πολυτίμου μὲν οἱ τῶν πλουσιῶν, εὐτελοῦς δὲ οἱ τῶν πτωχῶν, ἀλλ' ἐν τῇ ἐξοχῇ ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος ἦτο σπανιώτερον μὲν χρυσοῦς ἄνευ κόσμου καὶ μικρᾶς ἀξίας, συνήθως δ' ἀργυροῦς, ἔχων πεπλατυσμένην σφενδόνην, νῦν δὲ γενικεύεται ἡ χρῆσις τῶν κοινῶν χρυσῶν δακτυλίων (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δάλλα). Ἐν Τρικάλῳ τῆς Κορινθίας μέχρι πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν ἀμφότεροι οἱ δακτύλιοι κατασκευάζοντο ἐκ τοῦ αὐτοῦ μετάλλου, ἐκ χρυσοῦ, οἱ δὲ τῶν ἀπορωτέρων ἐξ ἀργύρου· ἔφερον δ' ἐνδεδεμένους πολυτίμους λίθους ἀναγλύφους ἢ ἄνευ τύπου· τὰ ἔχοντα ἀδάμαντα (διαμαντένια δακτυλίδια) ἐπροτιμῶντο, πρὸς κατασκευὴν δὲ τῶν χρυσῶν ἐχώνευον «μαγγυάρικα» (αὐστριακὰ) ἢ «βενέτικα φλωριά» διὰ τὸ ἀμιγρὲς τοῦ μετάλλου (Ι. Σταματούλης). Ἐν Οἰνούντι τῆς Λακεδαίμονος οἱ δακτύλιοι τοῦ ἀρραβῶνος ἄλλοτε ἦσαν ἀργυροῖ, νῦν δὲ χρυσοῖ (Κουκουλέ, Οἰνουντιακά, σ. 94). Ἐν Κρήτῃ συνηθίζονται καὶ δακτύλιοι χρυσοῖ ἐν σχήματι ὄφως (*Βλαστ.*, σ. 23). Ἐν Σιατίστῃ κατασκευάζονται χρυσοῖ, μὲ πέτρες, αἵματοστάδια καλουμένας, ἢ ἐξ ἄλλου μετάλλου, ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε ἀμφοτέρων τῶν μνηστήρων. Ἐν Μολίβῳ τῆς Λέσβου ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος εἶναι εἰς καὶ δίδεται πάντοτε ὑπὸ τῆς μνηστῆς εἰς τὸν μνηστῆρα ὁμοῦ μὲ κεντημένον μεταξωτὸν μανδήλιον· ὃ τε δακτύλιος καὶ τὸ μανδήλιον λέγονται σημάδια. Εἶναι δὲ ὁ δακτύλιος χρυσοῦς (τῶν ἀπορωτέρων ἀργυροῦς) μὲ λίθον οἰουδήποτε χρώματος. Ὁ δὲ μνηστήρ, ἂν εἶναι εὐπορος, κατασκευάζει δύο δακτυλίους χρυσοῦς ὁμοίους καὶ χαράσσει εἰς τὸν ἓνα τὸ ὄνομά του καὶ εἰς τὸν ἄλλον τὸ τῆς μνηστῆς καὶ δίδει τὸν φέροντα τὸ

ὄνομά του εἰς τὴν μνηστήν· οἱ δύο οὗτοι δακτύλιοι λέγονται βεργέττες.— Χρυσοῖ ἢ ἀργυροῖ, ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε μετάλλου ἀμφοτέρων τῶν μνηστήρων εἶναι ἐν χρήσει ἐν Καρπάθῳ, Τραπεζοῦντι, Λιβαδιᾷ Τραπεζοῦντος, Μισθίᾳ, Τοτάμια (Δερὲ-κιοῖ) Καππαδοκίας.

Ἐνιαχοῦ δι' ἔνδειαν τῶν μνηστευομένων κατασκευάζονται οἱ δακτύλιοι ἐξ εὐτελεστέρου μετάλλου, ἀλλ' ἀμφοτέροι ἐκ τοῦ αὐτοῦ (Μεσσήνη, Ἀδραβίδα, Ναυπακτία, Μεγίστη). Ἐν τοῖς χωρίοις τοῦ Λεύκτρου τῆς ἐπαρχίας Οἰτύλου, ἐν Ἀνδριτσαίνῃ δὲν εἶναι σπάνιοι καὶ οἱ ἀργυροῖ δακτύλιοι. Ἐν δημοτικῷ θηραϊκῷ ἄσματι ὁ ἐραστὴς θνήσκων παραγγέλλει νὰ τῷ φορέσωσιν εἰς τὸν δάκτυλον «ἀσημένια βέρα» (ΝΑ., τ. Β', σ. 448). Ἐν Κούταλῃ παρὰ τὴν Προποντίδα εἶναι ἀργυροῖ. Ἐν Ἀκ-σοῦ ἄλλοτε ἦσαν χρυσοῖ, νῦν δὲ κατασκευάζονται ἐκ νικελίου. Ἐν Σπάρτῃ τῆς Πισιδίας συνηθίζονται χρυσοῖ, καὶ τῶν ἀπορωτέρων ἀργυροῖ ἐπὶ χρυσοῖ. Ἐν Ἐδέσῃ τῆς Μακεδονίας κατασκευάζονται οἱ τῶν ἀπορωτέρων καὶ ἐξ ἀργύρου ἢ ἐξ ἄλλου εὐτελεστέρου μετάλλου. Ὁμοίως καὶ ἐν Καρπάθῳ, ἐν Νικοπόλει τοῦ Πόντου. Ἐν δ' Ἀμισῷ τοῦ Πόντου εἶναι συνήθως χαλκοῖ (Πλάτων, τ. Β', σ. 524). Εἰς Πάφλα τῆς Λέσβου εἶναι ἐν χρήσει πλὴν τῶν χρυσοῦ καὶ χαλκοῖ, λεγόμενοι χαλκάδες. Χαλκοῖ εἶναι οἱ δακτύλιοι καὶ ἐν Γαστρά τοῦ Ἰσθμοῦ Ἀρίου. Ἐν Ἀδραβίδᾳ εἶναι ἐν χρήσει καὶ μολύβδινοι δακτύλιοι. Ἐν Σκαστῇ οἱ ἀπορωτέροι ἀντὶ δακτυλίων ἀνταλλάσσουσι μανδήλια. Ἐν Κολομένῳ κατὰ δακτυλίδια μπορεῖ νὰ ναι γκαὶ μαλαματένια, τσαὶ βολιμένα, γὰρ προῦζαν» (χρυσᾶ, μολύβδινα ἢ χαλκᾶ).

Οἱ ἄποροι ἐνίοτε δὲν κατασκευάζουσιν ἰδίους δακτυλίους, ἀλλὰ δανείζονται παρ' ἄλλων (Λιξούρη Κεφαλληνίας, Ἀμισὸς Πόντου [Πλάτων, τ. Β', σ. 524]). Ἐν τοῖς χωρίοις τῶν Κυδωνιῶν τὰ δανεικὰ δακτυλίδια ζητοῦνται ἀπὸ ἀνδρόγυνον ἀμφιθαλές, διότι ταῦτα θεωροῦνται γουρλίδικα (αἴσια). Ἐν Τρικάλαις τῆς Κορινθίας ὁ πρωτότοκος ἀρραβωνίζεται διὰ τῶν δακτυλίων τῶν γονέων του, ἐπίσης δ' ἄλλοτε ἐν Κεφαλληνίᾳ (Λιξούρη) περὶ πολλοῦ ἐποιούντο οἱ ἀρραβωνιζόμενοι νὰ ἔχωσι τοὺς δακτυλίους τῶν γονέων των, ἂν οὗτοι ἔζησαν εὐτυχεῖς.

Ἀλλὰ καὶ ἡ παραδεδεγμένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας συνήθεια τοῦ νὰ φορῇ ὁ νυμφίος χρυσοῦν, ἢ δὲ νύμφη εὐτελεστέρου μετάλλου, δακτύλιον τηρεῖται ἐνιαχοῦ. Ὁ Douglas, σ. 111, παρετήρησεν ἐν ἀρχῇ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτι ὁ τοῦ γαμβροῦ δακτύλιος ἦτο χρυσοῦς, ὁ δὲ τῆς νύμφης ἀργυροῦς. Ὁμοίως ἐν τῇ πόλει καὶ ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Κερκύρας¹. Ἐν Λέσβῳ (Πάφλα)

1. Περὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ ὁ κ. Δημ. Σπίγγος μοι ἀνεκοίνωσε τὰ ἑξῆς. «Τὰ δακτυλίδια τ' ἀρραβωνιάσματος εἶναι γὰρ τῇ νύμφῃ, ἓνα ἀσημένιο κ' ἓνα χρυσόν· ὅσο πλούσιοι καὶ νὰ ναι οἱ νυόπαντροι τ' ἀσημένιο εἶναι καὶ αὐτὸ ἀπαραίτητο νὰ τὸ βάλῃ ἡ νύμφη τὴν πρώτην φοράν, ὅταν θὰ γίνουν τ' ἀρραβωνιάσματα· (τὰ δακτυλίδια τῆς νύμφης τῆς τὰ φορεῖ ὁ παπᾶς, ὅταν διαβάξῃ τὴν εὐχὴν τ' ἀρραβωνιάσματος, ποῦ γίνεται πάντα Παρασκευὴ βράδυ)· ὁ γαμπρὸς

εἶναι μὲν οἱ δακτύλιοι χρυσοῖ ἢ χαλκοῖ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἱερουργίαν τοῦ ἀρραβῶνος τίθενται ἐπὶ τῆς τραπέζης χρυσοῦς μὲν δακτύλιος διὰ τὸν ἄνδρα καὶ ἀργυροῦς διὰ τὴν γυναῖκα. Ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας ὁ τοῦ νυμφίου εἶναι πάντοτε χρυσοῦς, ὁ δὲ τῆς νύμφης ἀργυροῦς ἐπίχρυσος, ἂν οἱ γονεῖς αὐτῆς εἶναι πτωχοί. Ἐπίσης ἐν Κοζάνῃ τῆς Μακεδονίας οἱ δακτύλιοι εἶναι χρυσοῖ ἢ ἀργυροῖ ἀμφότεροι, ἀλλ' ἐνίοτε ὁ τοῦ νυμφίου εἶναι χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς ὁ τῆς νύμφης. Ἐν Ἀνδρονικίῳ καὶ ἐν Ταβλουσούνῳ τῆς Καππαδοκίας εἶναι χρυσοῦς ὁ τοῦ νυμφίου καὶ ἀργυροῦς ὁ τῆς νύμφης. Καὶ ἐν Καλύμνῳ συνηθίζεται ἐνίοτε νὰ εἶναι χρυσοῦς ὁ τοῦ νυμφίου δακτύλιος, ὁ δὲ τῆς νύμφης μολύβδινος ἢ χαλκοῦς. Καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἔποικοι τῆς Σικελίας, οἵτινες καίπερ καθολικοὶ τὸ δόγμα τηροῦσι τοὺς τύπους τῆς λατρείας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τελοῦσι τοὺς ἀρραβῶνάς των διὰ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ δακτυλίου (*Pitré, Usi e costumi del popolo Siciliano*, τ. II, σ. 66).

Δ'

Οἱ ἐκ κλήματος στέφανοι. Ἐν Ἀδριανίῳ, ὅπου νῦν συνηθίζονται στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας, ἐν παλαιότεροις χρόνοις κατασκευάζοντο ἐξ ἀφύλλων κλάδων κλήματος περιτυλισσομένων διὰ ταινιῶν μεταξίνων ἐνίοτε ἀντὶ τῶν ταινιῶν ἐπεκράτησε χρυσοχόλια ἢ καὶ λεπτότατα φύλλα χρυσοῦ (*χρυσάλειψη*). Ὁμοίως καὶ ἐν Οὐγγαρίᾳ ὅχι πρὸ πολλοῦ ἦτο κοινὴ ἡ χρῆσις τῶν ἐκ κλήματος στεφάνων, ἐργαζομένων ταινίας πολυχρώμου χάρτου. Ἐν Ἰθώμῃ τῆς Μεσσηνίας κατασκευάζονται ἐκ κλήματος ἢ σύρματος λευκοῦ στολιζομένου δι' ἀνθέων λεμονέας ἢ πορτοκαλέας. Εἰς τοὺς ἐκ κλήματος στεφάνους ἐπιθέτουσι μικρὰς τούφας βάμβακος, αἵτινες φαίνονται ὡς ἄνθη. Ἐν Οἰνούντι τῆς Λακεδαιμόνος ἡ στέψις πρότερον ἐγένετο καὶ διὰ στεφάνων ἐκ κλήματος περιτυλισσομένου δι' ἀπλοῦ χάρτου (*Κουκουλέ, Οἰουντιακά*, σ. 98). Καὶ ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκῃ καὶ Πανόρμῳ, ὅπου νῦν ἐπίσης συνηθίζονται στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων, εἴτε πορτοκαλέας (Ἀρτάκῃ) εἴτε πολυειδῶν ἄλλων ἀνθέων (ἐν τοῖς χωρίοις), μετὰ ταινιῶν μεταξίνων. Ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Λευκάδος μέχρι πρὸ ἐξήκοντα ἐτῶν ἐπλέκοντο ἐκ κλήματος, ἐπενδυόμενοι διὰ ταινίας μεταξίνης ἢ μαλλίνης. Ἐπίσης ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας μέχρι πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν ἐπλέκοντο ἐκ κλήματος, ἐπενδυόμενοι διὰ ταινιῶν ἐκ χρυσοχάρτου, μετὰ θυσάνων ἐκ χρυσοχάρτου ὁμοίως καὶ συνδεόμενοι διὰ λευκῆς ταινίας. Ἐν τοῖς χωρίοις τῶν Κυδωνιῶν οἱ κλάδοι τοῦ κλήματος περιβάλλονται διὰ βάμβακος, ἐπενδυομένου διὰ χρυσοχάρτου, συνενοῦνται δ' οἱ δύο στέφανοι διὰ ταινίας. Ὁμοίως καὶ ἐν Ἀνδρονικίῳ καὶ ἐν Ταβλουσου-

ποῦ αὐτὸς δὲ βρίσκεται παρὼν'ς τὸ ἀρραβώνιασμα, τὸ φορεῖ μοναχὸς του, ἀσημένιο ἢ χρυσὸ ἀδιάφορο, 'ς τὸ δεῖχτη τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ».

νίῳ τῆς Καππαδοκίας οἱ κλάδοι τοῦ κλήματος περιτυλίσσονται διὰ τουλίου. Κλημάτινοι στέφανοι συνηθίζονται καὶ σήμερον εἰς Βυσωκάν τῶν Καλαβρύτων (ΔΙΕ, τ. Α', σ. 130), εἰς τινὰ χωρία τῆς δυτικῆς Μάνης, εἰς Τζουμέρκα τῆς Ἡπείρου, εἰς Κόνιτσαν τῆς Ἡπείρου¹ καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τόπους, οὓς τοῖς ἐπομένοις ἀναγράφομεν.

Πολλαχοῦ ἡ στεφανηπλοκία γίνεται τηρουμένων κανόνων τινῶν καὶ τύπων ὀρισμένων. Ἐν Κερκύρᾳ ἄλλοτε ὁ κάτω κύκλος τοῦ στεφάνου τοῦ νυμφίου ἦτο ἐκ κλήματος ἐπιχρυσωμένου, ἐξ ἐπηργυρωμένου δ' ὁ τοῦ τῆς νύμφης (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Κ. Σακελλαροπούλου), νῦν δὲ συνηθίζονται ἀκόμη ἐν τοῖς χωρίοις οἱ κλημάτινοι στέφανοι, ἀλλ' οἱ εὐπορώτεροι στέφονται διὰ στεφάνων τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας (κατ' ἀνακοίνωσιν τῆς Κας Εἰρήνης Α. Δενδρινοῦ). Καλοῦνται δ' οὗτοι κλαδιές, καὶ κατασκευάζονται ἐν τοῖς χωρίοις ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ τοῦ παρανύμφου, καὶ περιτυλίσσονται μὲ χρυσόχαρτο οἱ τοῦ νυμφίου καὶ μὲ ἀσημόχαρτο οἱ τῆς νύμφης (κατ' ἀνακοίνωσιν Δημ. Σπίγγου). Ἐν Κυθήροις τὰ πρὸς πλοκὴν τῶν στεφάνων κλήματα κόπτονται ὑπὸ συγγενῶν τῶν μελλονύμφων μετὰ τραπέζης ἐν ἄσμασι καὶ πυροβολισμοῖς. Ἐν Ἀθήναις τὰ στέφανα ἦσαν ἐκ κλήματος, συνήθως ἐκ τῆς ποικιλίας τῆς λεγομένης σιρίκι, ὅπερ ἔχει ὀρισμένον ἀριθμὸν κόμπων, περιετυλίσσοντο δὲ διὰ ταινιῶν καὶ χρυσωμάτων ἢ συνήθως διετρήθη μέχρι τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνος περίπου², κατασκευάζοντο δ' ἐν σχήματι ἐπισκοπικῆς μίτρας. Ἐν Λιβησίᾳ κατασκευάζονται ἐκ κλάδων κλήματος, πλεκομένων, ἀλλὰ μὴ δενομένων, δὲ ἔχοντες δὲ ταινίας³. Ἐν τοῖς πέριξ τοῦ Μοναστηρίου τῆς Μακεδονίας χωρίοις ἐκ τῶν κληματίνων στεφάνων ἐξαρτῶνται προσδεσνόμενοι δι' ἐρυθρᾶς μετάξης σταυροὶ ἐκ κλημάτων ὁμοίων⁴. Πλὴν δὲ τοῦ στεφάνου, ὃν φορεῖ κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ στεφανώματος, ὁ μελλόνυμφος εἶναι ἐστεφανωμένος ἀπὸ τῆς παραμονῆς τοῦ γάμου φορῶν στέφανον χλωρῶν ἀνθέων, τὸν δὲ χειμῶνα στέφανον πυξαρίου καὶ ξηρῶν ἀνθέων· ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης, ὅταν παραλαμβάνωσιν αὐτὴν ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας, ὁ παράνυμφος ἐπιθέτει βαρὺν στέφανον⁵. Ὁμοίως καὶ ἐν Ἐδέσση τῆς Μακεδονίας ἀντὶ ταινιῶν ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν στεφάνων κλημάτινοι σταυροί· πλέκονται δ' οἱ στέφανοι ὑπὸ τῶν παρανύμφων ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ἐκ κλήματος, ὅπερ περιενδύεται διὰ βάμβακος, περικαλυπτομένου διὰ φύλλων χρυσοῦ.

1. Ἀγών, 14 Μαΐου 1899.

2. Ἐστία 1882, τ. ΙΔ', σ. 585. Ἡ χρῆσις τῶν ἐκ τεχνητῶν ἀνθέων στεφάνων ἤρχισεν ἐν Ἀθήναις εὐθὺς μετὰ τὴν ἱδρυσιν τοῦ βασιλείου.

3. Ἀποφεύγουσι τοὺς κόμβους καὶ πάντα δεσμὸν ἐκ δεισιδαιμονίας πρὸς πρόληψιν καταδέσμων καὶ ἄλλων μαγγανειῶν ἐπιφόβων εἰς τοὺς μελλονύμφους.

4. Ἀκρόπολις φιλολογικὴ 1888, σ. 792.

5. Αὐτ., σ. 791.

Γαμήλιον ἄσμα ἁδόμενον ἐν Καρυᾷ τοῦ Ὀλύμπου ἐξαίρει τὸ κλῆμα τῶν γαμηλίων στεφάνων ὥς ἐξῆς :

—Τί στέκεις, νύφη μου καλή;
 τίναν, νύφη μ', καρτερεῖς;
 —Καρτερῶ τὸν σύντικνό μου,
 νὰ πάῃ 'ς τὴν Πόλη κι νὰ ρθῇ
 νὰ φέρῃ κλῆμ' ἀγιόκλημα,
 νὰ φκειάσουμι τὰ στέφανα.

Ἐν Σκοπέλῳ οἱ κλημάτινοι στέφανοι (διότι συνηθίζονται ἐπίσης ἐν τῇ νήσῳ καὶ οἱ στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας) πλέκονται ὑπὸ γυναικῶν στεφανηπλόκων, μετερχομένων τοῦτο τὸ ἐπιτήδευμα ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν, κατασκευάζονται δ' ἐκ κλήματος, περιβαλλομένου διὰ βάμβακος· ἐπενδύεται δ' ὁ βάμβαξ διὰ λωρίδος λευκοῦ ὑφάσματος, ἐφ' οὗ ἐμπηγνύονται συρμάτια, φέροντα ἐπὶ τοῦ ἐτέρου ἄκρου προσδεδεμένα τεχνητὰ ἄνθη ἐκ φύλων λεπτοτάτων χαλκοῦ (κοινῶς τρέ)¹. Ἐν Καρπάθῳ πρωτότοκοι παρθένοι ἀμφιθαλεῖς² πλέκουσι τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου τοὺς στεφάνους³· ὅτι οὗτοι εἶναι κλήματος ἐμφαίνει καὶ τὸ δημῶδες καρπάθιον ἄσμα:

Κι ὅτ' ἔρτ' ἐκεῖνος κ' εὐρημ' ἄντα τὸ θέλω πάρα
 με κλῆμα, με στεφάνι⁴.

Κατὰ δὲ τὴν λεπτομερεστέραν πρὸς με ἀνακρίνωσιν τοῦ κ. Ἀνδρ. Β. Ἀσλανίδη, οἱ κλάδοι ἐκλέγονται ἐκ κλήματος λευκὰς παράγοντος σταφυλάς, κόπτει δ' αὐτοὺς ἀμφιθαλῆς παῖς, ἀπαγγέλλων τρεῖς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως. Πλέκονται δ' οἱ κλάδοι περιελισσόμενοι εἰς χρυσᾶ καὶ ποικιλόχρωμα χαρτία ὑπὸ τῶν παρθένων ἁδουσῶν γαμήλια ἄσματα καὶ στολίζονται διὰ ταινιῶν ἐρυθρῶν καὶ κυανῶν, ἐχουσῶν θυσάνους ἐκ χρυσῶν κλωστῶν⁵. Ἐν Θήρᾳ τὴν προτεραίαν τοῦ στεφανώματος προσκαλοῦνται ὑπὸ τῶν μελλονύμφων καὶ τῶν γονέων αὐτῶν πλὴν τῶν συγγενῶν καὶ πολλοὶ ἄλλοι καὶ συνέρχονται εἰς τὸ νυφικὸν (τὴν οἰκίαν τῶν μελλονύμφων). Ἀφοῦ δὲ συναθροισθῶσι πάντες, ἡγουμένων τῶν ἱερέων τῆς ἐνορίας καὶ τοῦ παρανύμφου, μεταβαίνουν πάντες

1. Ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως τρέ εἶναι δυσεξιχνίαστος· ἴσως εἶναι ἕτερος τύπος τῆς λέξεως τρα ἢ στρά, ἧς ἐπίσης εἶναι ἀμφίβολος ἡ ἐτυμολογία. (Βλ. G. Meyer, Neugriech. Studien III, σ. 66). Συγγενεῖς φαίνονται καὶ αἱ λεσβικαὶ λέξεις τρένα καὶ τράνα.

2. Ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ σήμερον κατὰ τὴν τελετὴν τῶν γάμων πρὸς πολὺς ὑπηρεσίας ἐκλέγονται παρθένοι ἢ παῖδες ἢ ἔφηβοι ἀμφιθαλεῖς.

3. C. Wescher, Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου, μεταφρ. ὑπὸ Ἑμμ. Μανωλακάκη, Ἀθ. 1878, σ. 57.

4. Αὐτ., σ. 77.

5. Ἡ χρῆσις στεφάνων τεχνητῶν ἀνθέων εἶναι ἐν Καρπάθῳ σχεδὸν ἄγνωστος. Μόλις ἐπ' ἐσχάτων ἐκομίσθησαν δύο ἢ τρεῖς.

ἐν πομπῇ εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ κόπτουν δύο κλήματα, τὰ ὅποια φέρουν εἰς τὸ νυφικό, ἐκεῖ δὲ πολλαὶ παρθένοι καθήμεναι παρὰ τράπεζαν, στολίζουν τὰ στέφανα μὲ πολυτελεῖς ταινίας καὶ ἄλλα κοσμήματα, καὶ ἄδουσι δίστιχα γαμήλια ᾠσματα, εὐχετικά τοῦ γαμβροῦ, τῆς νύμφης καὶ τοῦ παρανύμφου· μετὰ δὲ τὸν στολισμὸν τῶν στεφάνων προσφέρουσι διάφορα γλυκύσματα. Ἐν Σάμῳ ἀνεάνιδες ἀμφιθαλεῖς καὶ πρωτότοκοι μεταβαίνουν εἰς ἄμπελον, ἀπαγγέλλουσι τρεῖς τὸ σύμβολον τῆς χριστιανικῆς πίστεως, μεθ' ὃ κόπτουσαι κληματίδας ἐκ κλήματος ἐπτακοίλου συμπλέκουσιν ἐν ᾠσμασι τοὺς στεφάνους, οὓς περικουμποῦσι δι' ἐλασμάτων χρυσῶν προσέχουσαι μὴ ποιήσωσι κόμβον ἐπ' αὐτῶν. Φέρουσι δὲ αὐτοὺς ἐν πομπῇ εἰς τὸν τοῦ μελλονυμφίου οἶκον, τῶν καθ' ὁδὸν συναντώντων αὐτοὺς εὐχομένων, ὅπως ὁ γάμος ἢ αἵσιοι καὶ οἱ μελλονυμφοὶ ζήσωσι στερεωμένοι καὶ καλορίζικοι¹. Ἐν Κερασσοῦντι δὲ τοῦ Πόντου εἰς παλαιότερα ἔτη τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου γυναῖκες συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ ἀπερχόμεναι εἰς τὰς ἀμπέλους ἔκοπτον δύο κλήματα ἄδουσαι:

Τ' εὐλογημένον τὸ βεργὶν τοῦ πάει νὰ στεφανώσῃ.

Ἐπειτα καθήμεναι ἐσχημάτιζον ἐξ αὐτῶν δύο στεφάνους καὶ ἐκόσμουσαν τοὺς διὰ θυράνων ἐκ μετάξης τετρακοδύνας τὸν αὐτὸν στίχον². Εἰς λιζούρην τῆς Κεραυλληνίας εἰς παλαιότερα ἔτη, διότι σήμερον σινηθιστὸν κοινῶς στέφανοι τεχνητῶν ἀνθῶν πορτοκαλέας ἢ λεμονέας, ἐπλέκοντο ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ ὑπὸ παρθένων φίλων τῆς νύμφης ἐκ κλάδων ἀμπέλου, τοῦ εἶδους τοῦ λεγομένου μοσχάτου (*vitis vinifera* L. *acinis viridi - flavescens*), διότι ἐξ αὐτοῦ παράγεται γλυκὺς ἀρωματικὸς οἶνος· περιετυλίσσοντο δὲ διὰ βάμβακος, ἐπενδυομένου διὰ μεταξίνης ταινίας οὐρανόχρου ἢ ἐρυθρᾶς ἢ λευκῆς μήκους 7 μέτρων περίπου, συνδεοῦσης ἀμφοτέρους τοὺς στεφάνους, ἐκ περισσοῦ δὲ ἐκοσμεῖτο μὲ χρυσοκόρδοιο 3 - 4 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου καὶ ἐπετίθεντο εἰς αὐτὴν τεχνητὰ ἄνθη λεμονέας. Ἐν Λέσβῳ (Πάφλα) μέχρι τοῦ 1850 περίπου οἱ στέφανοι κατεσκευάζοντο ἐκ κλάδων ἀναδενδράδος, τεμνομένων ὑπὸ ἀμφιθαλῶν· προετιμᾶτο δὲ μάλιστα ἄμπελος ἀναδενδρουμένη, ἥς οἱ κλάδοι πλεκόμενοι ἐτυλίσσοντο εἰς βάμβακα καὶ ἐστολίζοντο μὲ τρίνας ἢ τεράνας. Ἐνιαχοῦ τῆς Λέσβου (κατ' ἀνακοίνωσιν τῆς Κας Εὐρυδίκης Ι. Ἐμμανουήλ) ἄλλοτε οἱ ἐκ κλήματος διὰ τοιούτων συρματίων ἐστολισμένοι στέφανοι ἐπλέκοντο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ παρανύμφου ὑπὸ νεανίδων, αἵτινες ἐτραγῶδουν κατάλληλα πρὸς τὴν περίστασιν δημῶδη ᾠσματα· σήμερον τὸ ἔθιμον εἰς ὀλίγα χωρία διατηρεῖται, διότι οἱ περισσότεροι ἀγοράζουν ἐτοίμους στεφάνους. Ἐν Σύμῃ πρὸς κατασκευὴν τῶν στεφάνων ἀνὴρ ἀμφιθαλῆς κόπτει ἐννέα κλάδους ἀμπέλου,

1. Σταματιάδου, Σαμιακά, τ. Ε', σ. 274.

2. Πανδ., τ. Θ', σ. 519.

τοῦ εἶδους τῶν λεγομένων ὀπωρικῶν, ἀλλ' οὐδέποτε ἀμπέλου ἐκ τῶν παραγου-
σῶν μέλανας σταφυλὰς· καθ' ἑκάστην δὲ τεμνομένην τριάδα κλάδων ἀπαγγέλ-
λει τὸ σύμβολον τῆς πίστεως· ἔπειτα ρίπτει ἐν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἕτερον πρὸς
δυσμάς, διὰ δὲ τῶν τριῶν ἄλλων πλέκει τὸν στέφανον τοῦ νυμφίου καὶ διὰ τῶν
ὑπολοίπων τεσσάρων τὸν τῆς νύμφης (ἐπειδὴ ἡ γυνὴ ἔχει, λέγουν, μίαν πλευρὰν
πλέον τοῦ ἀνδρός)· τυλίσσει δ' αὐτοὺς διὰ μετὰξῃς ἐρυθρᾶς, χωρὶς νὰ δέσῃ
κόμβον, διὰ νὰ μὴ δεθῇ τὸ ἀνδρόγυνον. Ἄν αἱ ἄμπελοι εἶναι κλαδευμένοι,
εὐρίσκει κλήματα κεκομμένα καὶ ἀποτεθειμένα εἰς σωρούς, ἐκλέγει ἐννέα
καὶ κόπτει τὰς κάτω ἄκρας αὐτῶν (διότι πάντως πρέπει νὰ κόψῃ διὰ μαχαίρας)
ἀπαγγέλλων ἐπίσης τὸ πιστεύω εἰς ἑκάστην τριάδα¹. Ἐν Καλύμνῳ συνηθί-
ζονται καὶ οἱ κλημάτινοι καὶ οἱ ψευδῶν ἀνθέων στέφανοι· ἀλλ' εἰς τούτους
πάντας πρέπει νὰ ἐπιτεθῇ μικρὸν τεμάχιον κλήματος, τεμνομένου ὑπὸ παιδὸς
ἀμφιθαλοῦς, ἀπαγγέλλοντος τρεῖς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως· πρέπει δὲ νὰ εἶναι
ὀξεῖα ἢ μάχαιρα, ὅπως διὰ μιᾶς ἀποκοπῇ τὸ κλῆμα. Οἱ δ' ἐκ κλήματος πλε-
κόμενοι στέφανοι περιετυλίσσοντο διὰ λευκοῦ βαμβακεροῦ ὑφάσματος, ἀπο-
κρύπτοντος ἐξ ὀλοκλήρου τὸ κλῆμα· τὸ δ' ὑφάνημα ἐκεῖνο περιενεδύετο διὰ
πρασίνων, ἐρυθρῶν ἢ καὶ κυανῶν στεγνῶν ταινιῶν, ὧν ὅν προσεδένοντο καὶ τε-
χνητὰ ἄνθη καὶ προσηρμόζοντο προσεῖς εἰς ταῦτα, καὶ λεπτότατα χρυσοειδῆ
συρμάτια. Πῶς παλαιότερα δ' ἔτη, καὶ πάλαι ἄλλα κατὰ τοὺς ἐν σπουδῇ
τεμνομένους γάμους, οἱ κλημάτινοι στέφανοι περιεβάλλοντο προχειρῶς δι' ὑ-
φαντῶν μάκτρων, ὧν αἱ θυσανωταὶ ἄκραι ἐπιπύον ἐπὶ τῶν νώτων τῶν νυμ-
φίων². Ἐν Κάσῳ τὰ κλήματα πρὸς ἀνατολήν τῶν στεφάνων κόπτουσι
νόκτα ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης παρθένης, ἐπιλέγουσαι τρεῖς τὸ Πιστεύω.
Πλέκονται δ' ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης ὑπὸ παρθένων, ἀναγινωσκομένων εὐχῶν
ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ ψαλλομένων θρησκευτικῶν ᾠσμάτων, κοσμοῦνται δι' ἀν-
θέων καὶ ταινιῶν πολυχρώμων. Ἐν Βουρδουρίῳ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ

1. ΖΑ Α', σ. 213.

2. «Τὰ στεφάνια εἶναι γιὰ τὸ ψεύτικους ἀττοὺς γιὰ τὸ κλῆμα· σὰν εἶναιμ τὸ ψεύτι-
κους ἀττοὺς, ἐννοῦμ (=δένουν) πάνω 'ς τὰ στεφάνια ἕναγ κομματάτσι κλῆμα, ποῦ τὸ κόβζει
ἀρσενικόμ παῖ μὲ μάναχ καὶ πατέρα, καὶ λέει μπρί (=πρίν) τὸμ Πιστεύω τρεῖς φορές
τσαὶ πρέπει νὰ 'ναιγ κοφτερό τὸ μασ'αῖρι, γιὰ νὰ τὸ κόψῃ μὲ μιᾶς, γιὰτὶ ἔχομέ-ν-το σὲ κακὸ
ἂ ἐν γκοπῇ μὲ τὸ πρῶτο. - Ἄν εἶναιμ τὸ κλῆμα, τυλίουμ τα μ' ἄσπροχ χάσέ, ὡς ποῦ νὰ
μῆφ φαίνεται καθόλου τὸ κλῆμα· ὕστερις τυλίουμ το πάλι μὲ πράσινες, κότσινες γιὰ
τσαὶ γαλάζες κορδέλλες στενές, καὶ μὲ φτές (=αὐτάς) τίς κορδέλλες ἐννοῦσι ψεύτικα
λουλλούγκια· τυλίουμ γκόμα πάνω τσαὶ χρουσάφσια. - Τὸμ παλιὸγ καιρό (τσαὶ τώρα κόμα
σὰ ζενῇ (=γίνῃ) καένας γάμος κλεψιμιδς) ἡκάμνασι στεφάνια μὲ τίς παλιές φατές (=ὑφαν-
τάς) μεσάλλες· ἡτυλίασι τέτζιονας (=δὸς εἰπεῖν) τὸ κλῆμα μὲ τίς μεσάλλες, τσ' ἡκρέμ-
μουνταν οἱ ἄκιρζ'ιες (=ἄκραι) τῶ μεσαλλιῶ ποῦ 'χαγ καὶ φοῦντες, σὰμ ποῦ κρέμμεται
τώρα ποπίσω ποῦ τὴν νύμφη τσαὶ τὸγ γαμπρό ἢ ἄσπρη πλαγκειά (=πλατεῖα) κορδέλλα,
ποῦ μὲ τίς ἄκιρζ'ιές της ἐννοῦσιγ καὶ τὰ τζυὸ στεφάνια. - Τὰ στεφάνια πλέτσει τα ὄφα
(=ὀποια) τύσ'η κι ὄφα ξέρη». (Κατ' ἀνκοίνωσιν Γιάννη Κλ. Ζερβοῦ).

νεαραί γυναῖκες καὶ παρθένοι στολίζουσι τὰ στέφανα, τὰ ὅποια κατασκευάζουσιν ἐκ κλάδων ἀμπέλου καὶ ποικίλλουσι διὰ φύλλων χρυσοῦ (Ξενοφάνης, τ. Γ', σ. 168).

Ε'

Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ ὁ παράνυμφος ἐκπιὼν ὅλον τὸ ποτήριον θραύει αὐτὸ ἐπὶ τοῦ πατώματος. Ὁμοίως καὶ ἐν Λάστα. Ἐν Μεσσήνῃ καὶ Ἀνδραβίδᾳ (Κ. Σ. Γούναρης) τὸ ποτήριον ἄλλοτε θραύεται καὶ ἄλλοτε ὄχι. Ὁμοίως καὶ ἐν Οἰχαλίᾳ. Ἐν Μολίβῳ τῆς Λέσβου ὁ παράνυμφος, ἀφοῦ ἐκπῆν τὸν ἐν τῷ ποτηρίῳ οἶνον, τὸ πετᾷ ὀπισθέν του καὶ ἂν τὸ ποτήριον (ὅπερ εἶναι μετάλλινον) πέσῃ ἐπὶ τῆς βάσεώς του, τεκμαίρονται ἐκ τούτου ὅτι τὸ πρωτότοκον θὰ εἶναι θῆλυ· ἂν δὲ τούναντίον, θὰ εἶναι ἄρρεν· ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Λέσβου, ὅπου τὸ ποτήριον εἶναι ὑάλινον, θραύεται. Ἐν ταῖς νήσοις τῆς Προποντίδος ὁ ἱερεὺς θραύει τὸ ποτήριον (Μ. Φιλήντας). Ἐν Βουρδουρίῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐσυνηθίζετο ἄλλοτε ἐπίσης νὰ τὸ θραύῃ ὁ ἱερεὺς (Χ. Κ. Ἡλιάδης). Ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας θραύει ὁ παράνυμφος τὸ ποτήριον. Ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Τραπεζοῦντος ὁ παράνυμφος ἐπίσης ἐκπιὼν τὸ ποτήριον τὸ θραύει ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας. Ἐν Ἀκ - σοῦ (Χασὰ-κιοῖ) παρὰ τὴν Μικρασίαν ὁ παράνυμφος θραύει τὸ ποτήριον καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν τεμαχίων αὐτοῦ τεκμαίρονται τὴν εὐτεκνίαν τῶν νυμφίων, διότι ὅσον περισσότερα εἶναι τὰ τεμάχια, τόσο τὰ τέκνα θὰ εἶναι σύμφωνα πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῶν γονέων, ἄρρενα, ὕγιῃ κλπ. Ἐν Μισθίᾳ τῆς Καππαδοκίας ἐπίσης τὸ ποτήριον θραύεται. Εἰς τινὰ τῶν Γραμμενοχωρίων τῆς Ἠπείρου θραύει τὸ ποτήριον ὁ παράνυμφος, δηλῶν οὕτω συμβολικῶς ὅτι εὐχεται νὰ μὴ εὗρεθῇ πάλιν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ στέψῃ αὐτοὺς, ἀλλὰ νὰ εἶναι οὗτος ὁ πρῶτος καὶ τελευταῖος γάμος των. Καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς ὁ ἐφημέριος ρίπτει μεθ' ὁρμῆς τὸ ποτήριον, ἵνα θραυσθῇ, θεωρεῖται δὲ κακὸς οἰωνός, ἂν μείνῃ ἀκέραιον¹.

Τὸ ἔθιμον τῆς θραύσεως τοῦ ποτηρίου ἔχουσι καὶ οἱ Ἑβραῖοι τῆς Κερκύρας καὶ τῆς ἄλλης Ἑπτανήσου, τὴν ὥραν τῆς τελετῆς ρίπτοντες αὐτὸ εἰς τὸ πάτωμα θεωροῦσιν αἷσιον, ἂν θρυμματισθῇ, διότι πιστεύουσιν ὅτι ἄλλην ζημίαν ἢ συμφορὰν δὲν θὰ γνωρίσωσιν οἱ νεόνυμφοι. Ἄν τὸ ἔθιμον παρελήφθῃ παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἢ εἶναι ἀκραιφνῶς ἑβραϊκόν, δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω.

Ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου συνηθίζουσι νὰ θραύωσι τὰ πινάκια καὶ τὰ ποτήρια καὶ τ' ἄλλα ὑάλινα ἢ πήλινα σκεύη τῆς τραπέζης μετὰ τὸ πέρας τοῦ δείπνου, τοῦ ἐπακολουθοῦντος εἰς τὸ στεφάνωμα. Ἴσως θέλουσι διὰ τούτων νὰ δείξωσιν ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνῃ ἄλλη χρῆσις αὐτῶν. Συναφές δὲ ἔθιμον

1. Pitre, Usi e costumi, τ. II, σ. 66.

εἶναι τὸ ἐν Πορταριᾷ τοῦ Πηλίου γινόμενον, ὅπου κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἡ νύμφη ρίπτει ὀπισθὲν τῆς μετὰ δυνάμεως καὶ θρυμματίζει τὸ πινάκιον τοῦ βουτύρου, δι' οὗ ἤλειψε τοὺς παραστάτας τῆς θύρας κατ' ἀρχαιότατον ἔθιμον¹. 'Επίσης κατ' ἔθιμόν τι τῆς 'Αλσατίας, τὸ κατὰ τὴν γαμήλιον πομπὴν προσφερόμενον εἰς τὴν νύμφην ποτήριον οἴνου, ἐξ οὗ πίνει ἡ νύμφη, ρίπτεται κάτω καί, ἂν θρυμματισθῇ, προοιωνίζονται εὐτυχῇ τὸν γάμον².

ς'

'Εκ τοῦ ἐμβαπτιζομένου ἄρτου τρώγουσιν οἱ νυμφίοι μόνοι ἢ μετ' αὐτῶν καὶ ὁ παράνυμφος ἢ οἱ ἄγαμοι τῶν κεκλημένων ἢ οἱ κεκλημένοι πάντες, ἔχει δηλαδή τὸ ἔθιμον τοῦ κοινοῦ ποτηρίου τὸν χαρακτῆρα μεταλήψεως κοινῆς τροφῆς μόνον τῶν νυμφίων ἢ τινων τῶν παρισταμένων ἢ πάντων ὁμοῦ. 'Ανὰ τὰς ἐλληνικὰς χώρας παρατηροῦνται διαφοραὶ τοῦ ἔθιμου, ὧν καταγράφω ὧδε ὅσας περιῆλθον εἰς γυνῶσίν μου.

'Ο ἱερεὺς δίδει εἰς τοὺς νυμφίους, καθὼς καὶ εἰς τὸν κουμπάρον καὶ τὴν κουμπάραν, νὰ πῶσιν οἶνον ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου, καθὼς καὶ νὰ φάγωσι τεμάχιον ἄρτου ἐμβαπτισμένου εἰς τὸν οἶνον (V. 91). 'Εν Πελοποννήσῳ : 'Εν Βυσσῳ τῶν Καλαβρύτων, ἐπὶ ξύλινον βαρέλιον περιέχοντες ἀμύλητον κερὰν θέτουσιν οἱ ἱερεῖς «πλαστήριον» καὶ ἐπ' αὐτοῦ μανδηλαὸν καινούργιον καὶ πολυποίκilon καὶ εἶτα ἐπ' αὐτοῦ τὰ τῆς θρησκείας σύμβολα, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων τὸν ἄρτον, προσφορᾶς σχῆμα ἔχοντα, ἀνευ ὁμῶς τῆς σφραγίδος, ἀλλὰ μόνον ἐν μέσῳ ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐκτέμνονται τρία τρίγωνα, ἅτινα καταλήλως χαραχθέντα σχηματίζουν μεῖγα τρίγωνον οὕτω $\Delta \Delta$. Κάτωθεν δὲ ὑπὸ τὸ πλαστήριον τίθεται οἰνοδόχον ἀγγεῖον ξύλινον (τσίτσα ἢ τσιότρα). Τοῦτο δὲ τίθεται ἐκεῖ πληρὲς οἴνου, εἰς τοῦ μυστηρίου τὴν ἐκτέλεσιν χρησιμεύοντος. "Όταν δὲ ἔλθῃ ἡ ὥρα, κεράννυται ἐν φιάλῃ ἀπὸ τοῦ ἀγγείου ἐκείνου ὁ οἶνος καὶ ρίπτονται ἐντὸς αὐτοῦ καὶ τὰ τρία ἐκεῖνα ἐξ ἄρτου τρίγωνα, ὧν τὸ πρῶτον ὠρίσται διὰ τὸν γαμβρόν, τὸ δὲ δεύτερον διὰ τὴν νύμφην καὶ τὸ τρίτον διὰ τὸν παράνυμφον» (ΔΙΕ, τ. Α', σ. 130). 'Εν Λάστῃ τῆς Γορτυνίας ὁ γαμβρὸς ἐκόμιζεν εἰς τὸν γάμον ἄρτον, οἶνον καὶ ἐν τεμάχιον κρέατος, ἔθετε δ' ἐντὸς τοῦ σάκκου (τράσιτο) καὶ ἐν ποτήριον. 'Ο ἄρτος, ὁ οἶνος καὶ τὸ ποτήριον ἐτίθεντο ἐπὶ τῆς τραπέζης, τὸ δὲ κρέας καὶ τὸ σακκίδιον ὑπὸ τὴν τράπεζαν. Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν δὲ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅταν ἀπηγγέλλετο ἡ φράσις

1. 'Εν Καρυαῖς τῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ (Φυλιππουπόλεως) οἱ Ἕλληνες μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἔθραυον τὸν ἄξονα τῆς ἀμάξης, ἧς ἐπέβαινον οἱ νεόνυμφοι (Λουλουδοπούλου, 'Ανέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν, ἔθιμων κλπ., σ. 184-5). Τοῦτο μαρτυρεῖ περὶ τῶν ἀρχαίων Βοιωτῶν, καίωντων τὸν ἄξονα τῆς ἀμάξης, ὁ Πλούταρχος, Κεφαλ. καταγραφὴ ρωμ. 29, σ. 271 d.

2. Samter, Geburt, Hochzeit u. Tod, σ. 163.

«γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος», εἰς τῶν περισταμένων γεμίζει τὸ ποτήριον καὶ εἶτα ὁ ἱερεὺς ρίπτει ἐντὸς αὐτοῦ τρία τεμάχια ἄρτου· τούτων τὸ ἐν δίδεται εἰς τὸν νυμφίον, τὸ ἄλλο εἰς τὴν νύμφην, ἀφοῦ πίωνσι πρότερον ὀλίγον οἶνον ἐκ τοῦ ποτηρίου. Τὸ τρίτον τρώγει ὁ παράνυμφος, ὅστις ὑποχρεοῦται νὰ κενώσῃ τὸ ποτήριον καὶ εἶτα νὰ τὸ θρυμματίσῃ ρίπτων κατὰ γῆς. Ἐν Τρικάλαις τῆς Κορινθίας ἐμβάλλονται ἐκ τοῦ παρατιθεμένου ἐπὶ τῆς τραπέζης ἄρτου τρία τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον, ἅτινα τρώγουσιν οἱ νυμφιοὶ καὶ ὁ παρά- νυμφος πίνοντες καὶ τὸν οἶνον. Ὁμοίως ἐν Ἀνδριτσαίνῃ, ἐν Μάνῃ. Ἐν τῷ δήμῳ Εὐας καὶ ἀλλαχοῦ τῆς ἐπαρχίας Μεσσήνης κατὰ τὴν στέψιν φέρεται ὑπὸ τῶν συγγενῶν τοῦ γαμβροῦ ἄρτος μέγας καὶ δοχεῖον πλήρες οἶνου (τσίτσα ἢ μπλόσκα ἢ μπρίκα)· ὁ ἱερεὺς κόπτει ἐκ τοῦ ἄρτου μικρὸν τριγωνικὸν τε- μάχιον, ὅσον τὸ ἀντίδωρον τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐμβάλλει εἰς τὸ ποτήριον, τὸν δὲ λοιπὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον παραλαμβάνει εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἐκ τοῦ πο- τηρίου πίνουσιν οἱ νυμφιοὶ, ὁ δὲ παράνυμφος μόνον ἂν εἶναι ἀμφιθαλῆς, ἄλ- λως δίδεται ὁ οἶνος εἰς ἀμφιθαλῇ παῖδα, ἵνα ἐκπῇ αὐτὸν (παρὰ Κ. Σ. Γού- ναρη). Καὶ ἐν Οἰχαλίᾳ τῆς Μεσσήνης τὰ αὐτὰ τηροῦνται· ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος κομίζονται ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ νυμφίου, ἐμβάλλονται τεμάχια ἄρτου εἰς τὸ ποτή- ριον, ὁ παράνυμφος δὲν πίνει, ἀλλὰ δίδεται εἰς ἀμφιθαλῇ παῖδα τὸ ὑπόλοιπον

τοῦ ποτηρίου. Ἐν Κερκύρᾳ παρατίθεται καὶ ἄρτος μετὰ τοῦ κοινῶς ποτηρίου καὶ ἐμβά- λονται ἐξ αὐτοῦ τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον. Ὁ παράνυμφος δὲν πίνει. Εἰς τὰ χωρία τῆς Κερκύρας, ἀφοῦ πῇ ἡ νύμφη καὶ ὁ γαμβρός, τὰ γραμματικουδία ἀδειάζουν τὸ ποτήρι, ἂν ζοῦν ἀμφοτέρω οἱ γονεῖς των, διότι ἄλλως δὲν εἶναι αἷσιον. Εἰς ἄλλα δὲ χωρία μὲ τὸ κρασί, τὸ ὁποῖον εἶναι πάντοτε μαῦρον, ἔχουν καὶ τρεῖς φέτες ψωμί, καὶ ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, ὁ ἱερεὺς ἐμβαπτίζει τὸ ψωμί εἰς τὸ κρασί καὶ δίδει εἰς αὐτοὺς καὶ τρώγουν ἐξ ἐκάστης φέτας, πρῶτον τοῦ νυμ- φίου καὶ ἔπειτα τῆς νύμφης· ἔπειτα τοὺς δίδει νὰ πίωνσιν ἐκ τοῦ ποτηρίου ὁ γαμβρός πρῶτον, εἶτα ἡ νύμφη καὶ τελευταῖον πάλιν ὁ γαμβρός. Ὁ παράνυμφος δὲν πίνει, καὶ τὸν ὑπόλοιπον ἄρτον καὶ οἶνον ὁ ἱερεὺς δίδει νὰ φάγῃ παῖς ἀμφι- θαλῆς. Ἐν Λευκάδι ἐνέβαλλον ἄλλοτε τρεῖς φέτες ἄρτου εἰς τὸν οἶνον, καὶ ὁ ἱερεὺς ἔδιδε νὰ πῇ καὶ φάγῃ πρῶτος ὁ νυμφίος, εἶτα ἡ νύμφη, τρεῖς, καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἔδιδε νὰ πῇ εἰς τῶν παρισταμένων νεανίσκων (*Papadopoulo Vreto*, Memoria su di alcuni costumi tuttora esistenti nell' isola di Leu- cada, Napoli 1835, σ. 35 - 36). Καὶ σήμερον δὲ τηροῦνται τὰ αὐτά· μετὰ δὲ τὴν μετάληψιν ἐκ τοῦ ποτηρίου καὶ τὴν βρῶσιν τοῦ ἄρτου γίνεται ἀγὼν τῶν ἀγάμων νέων περὶ τῆς ἀρπαγῆς τοῦ ποτηρίου μὲ τίς φέτες. Ὁ κατορθώσας νὰ γίνῃ κύριος τρώγει τὸν ἄρτον καὶ πίνει τὸν οἶνον, πιστεύεται δὲ ὅτι ταχέως θὰ νυμφευθῇ. Τὸ ποτήριον δὲ πρέπει νὰ λάβῃ πάντοτε νέος ἀμφιθαλῆς, διότι ἄλλως δὲν θὰ βγῇ σὲ καλό.—Ἐν Λιζούρῃ τῆς Κεφαλληνίας παρατίθενται καὶ τρεῖς φέτες ἄρτου, ὁ δ' ἱερεὺς ἐμβαπτει εἰς τὸ ποτήριον μίαν φέταν καὶ δίδει

πρῶτον εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ εἶτα εἰς τὴν νύμφην νὰ φάγωσιν, εἶτα δὲ δευτέραν, ἣν δίδει πρῶτον εἰς τὴν νύμφην, καὶ τὴν τρίτην πρῶτον εἰς τὸν γαμβρὸν. Τὸ ποτήριον δίδει ὁ ἱερεὺς εἰς τοὺς ἀγάμους κεκλημένους ἢ εἰς ἓνα μόνον ἐξ αὐτῶν, ἵνα πίνοντες νυμφευθῶσι ταχέως· ἂν ὁ παράνυμφος εἶναι ἄγαμος, φυλάττουσιν ἵνα πῖνῃ καὶ αὐτός. Τὸ ποτήριον μετὰ τοῦ ἄρτου λέγεται σουῖπα.—'Εν Ζακύνθῳ ἐμβάλλονται εἰς τὸ ποτήριον τεμάχια ἄρτου, ἅτινα τρώγουσιν οἱ νυμφῖοι. Ὁ παράνυμφος πίνει ἐπίσης καὶ περιέρχεται τὸ ποτήριον εἰς τοὺς παρεστῶτας ἀγάμους, ἵνα κολλήσουν, ἥτοι ἵνα νυμφευθῶσι καὶ αὐτοὶ (παρὰ I. Καμπίτση). 'Εν Κυθήροις παρατίθεται καὶ ἄρτος, ὃν εὐλογεῖ ὁ ἱερεὺς· τὸ ποτήριον παραλαμβάνει ὁ παράνυμφος καὶ ἂν μὲν εἶναι ἄγαμος, πίνει καὶ αὐτός, ἂν δ' ἔγγαμος, δίδει εἰς πάντας τοὺς ἀγάμους νέους καὶ νέας, ἵνα πίνοντες νυμφευθῶσι ταχέως.

'Εν Μεσολογίῳ καλοῦσι τάισμα τὴν μετάληψιν ταύτην τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου (παρὰ Σ. Παγώνη).—'Εν Τζουμέρκις τῆς Ἡπείρου δίδεται εἰς τοὺς νυμφίους ὁ ἐμβαπτιζόμενος εἰς τὸ ποτήριον ἄρτος, ἐκ τοῦ οἴνου δὲ πίνει καὶ ὁ παράνυμφος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἄρτου δίδεται εἰς παῖδα ἀμφιθαλῆ. Πολλαχοῦ τῆς Ἡπείρου παρατίθεται εἰς τὴν τράπεζαν μετὰ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ ἄρτος σφηνοειδὴς κεκοιμήσας. Ἀφοῦ δὲ γευθῶσιν οἱ νυμφεῖοι πρῶτον τὸν οἶνον, τρώγουσιν ἔπειτα ἀμφότεροι τὸν ἄρτον. Οὐμῶν καὶ ὁ παράνυμφος. 'Εν πολλοῖς ὁμοῖς πεδιναῖς χωρίοις τῆς Ἡπείρου ἀντὶ ποτηρίου οἴνου τ.αρεῖχεν ἄλλοτε ὁ παράνυμφος δοχεῖον πλήρες μέλιτος καὶ ἄρτου, ἐξ οὗ ἔτρωγον οἱ τε νεόνυμφοι καὶ ὁ παράνυμφος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἔτρωγον οἱ καλύτεροι τοῦ γαμβροῦ φίλοι, οἱ καλούμενοι βλάμηδες. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Κοντοθανάση).—'Εν Σκοπέλῳ παρατίθεται ἐν τῇ τραπέζῃ κατὰ τὸ στεφάνωμα καὶ ἄρτος καὶ ἐπὶ ἀβαθοῦς δισκοειδοῦς ἀγγείου μέλι μετὰ καρύων· ἐκ τοῦ ἄρτου ἐμβάλλονται δύο τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον, ἅτινα ἐσθίουσιν οἱ νυμφῖοι· ἀνὰ ἓν κάρυον δὲ μετὰ μέλιτος ἐσθίουσιν οἱ νυμφῖοι, ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ παράνυμφος. Τὸ ποτήριον εἶναι ἀργυροῦν τῶν εὐπόρων, ὑάλινον δὲ μετὰ ποικιλιμάτων τῶν ἀπόρων.

'Εν Νέᾳ Μιτζέλα τῆς Φθιώτιδος (ἐποικήσει τῶν Μακεδόνων) πίνει καὶ ὁ παράνυμφος τελευταῖος ἐκ τοῦ οἴνου, καὶ τρώγει ἐν τῶν ἐμβαλλομένων ἐν τῷ ποτηρίῳ τριῶν τεμαχίων ἄρτου. Παραδίδει δὲ τὸ ποτήριον εἰς τὸν μπράτιμον ἢ βλάμην, ὅστις ἐκπίνει ὅλον τὸν οἶνον εὐχόμενος εἰς τοὺς μελλονύμφους νὰ ζήσουν.—'Εν Κοζάνῃ τῆς Μακεδονίας τίθενται τεμάχια ἄρτου ἐν κοίλῳ ἀργυρῷ δίσκῳ τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ δὲ διὰ τοῦ κοχλιαρίου δοθῇ τρίς εἰς τοὺς νυμφίους, λαμβάνει τὸ ποτήριον καὶ πίνει τὸν ὑπόλοιπον οἶνον ὁ παράνυμφος (νοῦννος).—'Εν Ἐδέεσση ὁ ἄρτος ἐμβάπτεται εἰς τὸν οἶνον καὶ προσφέρεται εἰς τοὺς νυμφίους· πίνουν οὗτοι καὶ οἶνον ἐκ τοῦ ποτηρίου, τὸν δ' ὑπολειφθέντα πίνει ὁ νοῦννος. 'Εν Σιατίστῃ ὁ ἄρτος λαμβάνεται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκ προσφορᾶς, ἐμβάλλονται δὲ τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον, ἐξ οὗ πίνει καὶ ὁ παράνυμφος.

Ἐν Λουλὲ Βουργάζ τῆς Θράκης ἐμβάλλεται τεμάχιον ἄρτου εἰς τὸ ποτήριον, πίνει δὲ καὶ ὁ παράνυμφος. Ὁμοίως καὶ ἐν Κούταλῃ παρὰ τὴν Προποντίδα.

Ἐν Λέρῳ πίνει ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ ὁ παράνυμφος, ἀλλὰ δὲν παρατίθεται ἄρτος ἐν τῇ τραπέζῃ, οὐδ' ἐμβάλλονται τεμάχια αὐτοῦ. Ὁμοίως καὶ ἐν Μολίβῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Λέσβου, καὶ ἐν Κῷ. Ἐν Κάσῳ παρατίθεται ἄρτος, ἐξ οὗ κόπτονται μικρὰ τεμάχια ἴσα τὸν ἀριθμὸν πρὸς τοὺς νυμφίους καὶ τοὺς παρανύμφους· ἕκαστον τεμάχιον ἐμβαπτεται εἰς τὸ ποτήριον καὶ προσφέρεται μετὰ τοῦ οἴνου εἰς τοὺς νυμφίους καὶ τοὺς παρανύμφους. Ἐκ τοῦ ἄρτου κόπτονται ἄλλα τεμάχια, ἅτινα ἐμβαπτόμενα εἰς μέλι δίδονται ὑπὸ τοῦ ἱερέως εἰς τοὺς παρισταμένους, καλοῦνται δὲ μελόπιττα. Ὁμοίως ἐν Καρπάθῳ ἐμβάλλονται ἐκ τοῦ ἄρτου εἰς τὸ ποτήριον τεμάχια καὶ τρώγουσιν αὐτὰ προτοῦ νὰ πῶσι τὸν οἶνον οἱ νυμφεῖοι καὶ ὁ παράνυμφος. Ὁ δ' ὑπόλοιπος ἄρτος κόπτεται εἰς μικρὰ τεμάχια, ἐμβαλλόμενα εἰς ἀγγεῖον πλήρες μέλιτος καὶ οἴνου· ταῦτα διανέμει ὁ ἱερεὺς εἰς πάντας τοὺς προσκεκλημένους λαμβάνων κερμάτια· τὸ δ' ἀγγεῖον δίδεται εἰς τὸν παράνυμφον.—Ἐν Καλύμνῳ δὲν παρατίθεται ἄρτος, ἐκ δὲ τοῦ ποτηρίου πίνουνσι πρῶτος ὁ νυμφεὺς, ἔπειτα ἡ νύμφη καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ κουμπάροι καὶ οἱ κουμπάρες· τὸ ὑπόλοιπον πίνει ὁ τυχών.—Ἐν Πάτμῳ πίνουνσι τὸν ὑπολειφθέντα οἶνον οἱ ἄρχοντες, ἵνα σταχέως νυμφευθῶσι (ΔΙΕ, τ. Γ' σ. 334).

Ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκη, Περγάμῳ ὁ ἱερεὺς ἐμβάλλει εἰς τὸ ποτήριον τρία τεμάχια ἐκ προσφορᾶς διὰ τοὺς νυμφεῖους καὶ τὸν παράνυμφον, ὅστις πίνει καὶ ἐκ τοῦ οἴνου. Μετὰ τὴν τελετὴν κατακοιματιάζουν τὴν προσφορὰν, ἐξ ἧς ἐξήγαγεν ὁ ἱερεὺς τὰ τεμάχια καὶ λαμβάνων ἀπὸ ἑν μικρὸν τεμάχιον οἱ κεκλημένοι· ἀλλὰ τοῦτο νῦν μόνον εἰς τὰ χωρία γίνεται.—Ἐν Κυδωνίαις καὶ Περγάμῳ δὲν παρατίθεται ἄρτος, τὸν δ' ὑπόλοιπον οἶνον πίνει ὁ παράνυμφος. Ὁμοίως ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας πίνει ἐκ τοῦ ποτηρίου καὶ ὁ παράνυμφος καὶ ἡ παράνυμφος. Ἐν Σπάρτῃ τῆς Πισιδίας παρατίθεται εἰς τὴν τράπεζαν ἄρτος, ἀλλὰ δὲν ἐμβάλλονται τεμάχια αὐτοῦ εἰς τὸ ποτήριον· πίνουνσι δὲ οἶνον ἐκ τοῦ ποτηρίου πλὴν τῶν νυμφέων καὶ ὁ παράνυμφος καὶ ἡ παράνυμφος.

Ἐν Ἰκονίῳ δὲν παρατίθεται ἄρτος, τὸ ποτήριον δ' ἀνήκει εἰς τὴν ἐκκλησίαν· μετὰ τοὺς νυμφεῖους ὁ παράνυμφος ἐκπίνει τὸν οἶνον. Ἐν Ἀχ-σοῦ (Χασά-κιοῖ) πλησίον τῆς Μαλακοπῆς ὁμοίως μόνον οἶνος τίθεται ἐν τῷ κοινῷ ποτηρίῳ, ἐξ οὗ πίνει καὶ ὁ παράνυμφος. Ἐν Μισθίῳ τῆς Καππαδοκίας πίνουνσιν ἐκ τοῦ οἴνου τρεῖς οἱ νυμφεῖοι, μετ' αὐτοὺς δὲ οἱ γονεῖς ἀμφοτέρων καὶ εἶτα ὁ παράνυμφος. Ἐν Ἀνδρονικίῳ καὶ Ταβλουσούνῳ τῆς Καππαδοκίας δὲν παρατίθεται ἄρτος, ἀλλὰ τίθενται ἐπὶ τῆς τραπέζης κουφέττα, ἐκ τῶν ὁποίων δίδονται τινὰ εἰς τοὺς νυμφεῖους, τὰ δὲ λοιπὰ διανέμονται εἰς τοὺς παρεστῶτας· ἐκ τοῦ ποτηρίου πίνουνσι μόνον οἱ νυμφεῖοι.

Ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Τραπεζοῦντος μόνον οἶνον περιέχει τὸ ποτήριον, ἐξ οὗ πίνουνσι τρεῖς οἱ νυμφεῖοι, καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἐκπίνει ὁ παράνυμφος, ὅστις καὶ

θραύει τὸ ποτήριον. Ἐν Λιβαδιᾷ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ ὁ παράνυμφος πίνει τρεῖς ἐκ τοῦ ποτηρίου. Ὁμοίως καὶ ἐν Νικοπόλει.

Εἰς τινὰ χωρία τῆς Κύπρου, οἷον εἰς τὰ τῆς ἐπαρχίας Ἀμμοχώστου, παρατίθεται ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ ἄρτος, ἐξ οὗ ἐξάγονται ἀνὰ ἓν τεμάχιον διὰ τὸν γαμβρόν, τὴν νύμφην, τὸν παράνυμφον καὶ τὴν παράνυμφον· ἐμβάλλεται δὲ ἀνὰ ἓν ἐκάστοτε εἰς τὸ ποτήριον, ὅταν προσφέρεται τοῦτο εἰς τὸν μέλλοντα νὰ πῇ. Εἰς τὸν Κάμπον τοῦ διαμερίσματος Λεύκας πίνει καὶ ὁ παρά- νυμφος, ἀλλ' ὅχι ἡ παράνυμφος· ἔπειτα δίδεται τὸ ποτήριον εἰς συγγενῇ τοῦ παρανύμφου.

Καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς τῆς Σικελίας εἰς κρυστάλλινον ἢ ὑάλινον ποτή- τιον πλήρες οἴνου ἐμβάπτει ὁ ἱερεὺς τεμάχιον ἄρτου ἢ παξιμάδιον καὶ δίδει τρεῖς εἰς τοὺς νυμφίους νὰ φάγωσι καὶ νὰ πῶσι, καὶ ἀφοῦ ψάλλῃ «ποτήριον σωτηρίου λήψομαι καὶ τὸ ὄνομα κυρίου ἐπικαλέσομαι» (*prendero il calice salutare, ed invocho il nome del signore*), ρίπτει μεθ' ὁρμῆς κατὰ γῆς τὸ ποτήριον, ἵνα συντριβῇ (*Pitrè, Usi e costumi*, τ. II, σ. 67). — Παρὰ τοῖς Βουλγάροις πρὸ τῆς εὐλογίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ Κούμ (ὁ προεστὼς) καλύπτει διὰ πέπλου τὰς κεφαλὰς τῶν μνηστέρων καὶ κοραίων ποτήριον οἴνου ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχει τεμάχιον ἄρτου, εὐλογεῖ αὐτοὺς καὶ καταχέει αὐτοῖς τὸν οἶνον (*Strauss, Die Bulgaren*, σ. 325).

Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ τὴν ἐπομένην τοῦ στεφανώματος συνεσθίουσιν οἱ νεό- νυμφοι ἀλέκτορα, οὐδενὸς ἄλλου τῶν οἰκείων μετέχοντος τοῦ γεύματος.

Ἐν Γορτυνίᾳ ἄλλοτε τὴν νύκτα τῆς Κυριακῆς τοῦ γάμου, μικρὸν πρὸ τοῦ μεσονυκτίου, ὅτε ἐγίνοντο τὰ πιστρώφια, ἤτοι ἐπέστρεφεν ἡ γαμήλιος συνοδεία εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ἡ μήτηρ ταύτης παρέθετεν εἰς τοὺς νεο- νύμφους ἀλέκτορα κεκαρυκευμένον, τὸν κόκορα τῆς πεθερᾶς λεγόμενον (Πζ., σ. 48). Καὶ ἐν Καλαμάτᾳ ἄλλοτε παρετίθεντο εἰς τοὺς νεονύμφους τὴν πρωίαν τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου ὁπτὰ περιστέρια. Ὁμοίως καὶ ἐν Λιξούρῃ τῆς Κεφα- ληνίας οἱ νεόνυμφοι συνεσθίουσι περιστέρια, «διὰ νὰ εἶναι ἀγαπημένοι». Ἐν Σκοπέλῳ οἱ νεόνυμφοι τρώγουσι τὴν ἐπαύριον τὸν ὑπολειφθέντα ἄρτον, ἐξ οὗ ἐλήφθησαν τὰ εἰς τὸ κοινὸν ποτήριον τεθέντα τεμάχια. Ἐν Καρυαῖς τῆς ἐπαρ- χίας Καβακλῆ (Φιλιππούπολις) κατὰ τὴν παραλαβὴν τῆς νύμφης ἐκ τῆς οἰ- κίας τῆς οἱ νυμφεῖοι τρώγουσιν ἰδιαίτερος κάτι τι (Λουλουδοπούλου, Ἀνέκ- δοτος συλλογὴ ἡθῶν καὶ ἐθίμων κλπ., σ. 188). Εἰς τὰ χωρία τῆς Κυζίκου εἰς κοινὸν γεῦμα τῶν νεονύμφων παρατίθεται γεμιστὴ ὄρνις. Ὅπτὸν δὲ περιστέ- ριον παρατίθεται εἰς τοὺς νεονύμφους ἐσθίοντας αὐτὸ κατὰ μόνας καὶ ἐν Ἀι- δινίῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (*W. Paton, ἐν Folk-Lore*, 1891, σ. 192). Ἐν Καρ- πάθῳ τὴν ἐπομένην τοῦ γάμου τρώγουσιν οἱ νεόνυμφοι ὄρνιθα ἐν τῷ αὐτῷ

πινακίῳ. Ὁμοίως καὶ ἐν Κάσῳ. Ἐν Ἀγιάσῳ τῆς Λέσβου οἱ νεόνυμφοι τρώγουσι μετὰ τῆς μητρὸς τῆς νύμφης ὄρνιθα, ἣν αὕτη μοιράζει δίδουσα τοὺς πόδας εἰς τὸν γαμβρόν, συμβολικῶς σημαίνουσα ὅτι εἶναι ὁ στῦλος τοῦ σπιτιοῦ. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Γ. Λαμέρα).

Εἰς τὰ περὶ τὴν Πύλον χωρία οἱ νεόνυμφοι κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τῶν ὀφείλουσι νὰ φάγωσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ τεμαχίου ἄρτου, ὅπερ παρουσιάζει συνήθως εἰς αὐτοὺς ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ. Ὁμοίως ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις τῆς Θράκης κατὰ τὴν εἴσοδον τῶν νεονύμφων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ προσφέρονται εἰς ἀμφοτέρους ἄρτος μετὰ ἄλατος, ἐξ οὗ ὀφείλουσι νὰ φάγωσιν ἀνὰ μίαν δακνιὰν (Θρακικὴ ἐπετηρὶς 1897, σ. 193). Πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας μετὰ τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ γαμήλιον συμπόσιον καὶ τὸν ἐπακολουθοῦντα χορὸν κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς Κυριακῆς συνδειπνοῦσιν ἐν ἰδίῳ δωματίῳ οἱ νεόνυμφοι μετὰ τῶν παρανύμφων (τοῦ καλιτάτα καὶ τῆς καλιμάννας)· ἐπικρατεῖ δ' ἐνιαχοῦ συνήθεια νὰ τρώγωσι κατὰ πρῶτον αὐγὰ καὶ παρασκευασμὰ τι ἐξ ὀρύζης (Ἐθνικὴ ἀγωγή 1901, σ. 157). Πρὸ τούτου δ' ἀμέσως κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς γαμηλίου συνήθειας εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, παρὰ τὴν αὐλειὸν θύραν ὁ καλιτάτα σπάζει τὸ κλίκι ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης καὶ διανέμει αὐτὸ εἰς τοὺς συνωθουμένους, οἵτινες συνωθοῦνται ποῖος νὰ πρωτοπάρῃ ἢ μᾶλλον ν' ἀρπάξῃ τὸ κλίκι αὐτοῦ. Εἶναι δὲ τὸ κλίκι ἄρτος περιφερῆς, τὸν ὁποῖον ὁ παράνυμφος παρασκευάζει, κατὰ δὲ τὴν ἐτέστιν φέρει διαπερασμένον εἰς τὸν λαιμὸν τῆς κλητῆρας του ἥτις εἶναι πλήρης οἴνου².

Παραπλήσιαί συνήθειαι ἐπικρατοῦσιν καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐν δήμῳ Ἀβίας ἡ μήτηρ τῆς νύμφης κόπτει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ταύτης ἄζυμον ἄρτον (τουρέκι), ὃν ἐκόμισεν ὁ γαμβρὸς κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου. Ἐν Μαλιτζίνα τοῦ δήμου Μελιτίνης τῆς Λακεδαιμόνος κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ κόπτουν μίαν πίτταν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς καὶ τὴν διαμοιράζονται οἱ προσκεκλημένοι, εὐχόμενοι καλορίζικα. Ἐν Ἀρτάκῃ, Κυζίκῳ, Πανόρμῳ κατὰ τὸ στόλισμα τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης σπάζουν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἑκατέρου ἀνὰ ἓνα πλατὺν ἄρτον ἐπὶ τούτῳ πλασμένον. Ἐν Καρυᾷ τοῦ Ὀλύμπου, ὅταν ἡ γαμήλιος πομπὴ φθάσῃ πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ ἵσταται· τότε δ' ἐξέρχεται τῆς οἰκίας ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ βαστάζουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἄρτον καὶ εἰς τὴν χεῖρα κρατοῦσα ἀγγεῖον οἴνου· ὀρχομένη χαιρετᾷ πρῶτον τοὺς ἱερεῖς, ἔπειτα τὸν νουννὸν (παράνυμφον) καὶ τελευ-

1. Ἦτοι κολλίκιον ἐκ τοῦ κόλλιξ. «Κόλλιξ δὲ ἐστὶν εἶδος ἄρτου περιφεροῦς, ἐξ οὗ τὰ παρ' ἡμῖν κολλίκια» (Γρηγορ. Κορινθ., σ. 549 καὶ Schaefer, αὐτ.). Συνήθης καὶ ὁ πληρέστερος τύπος κολλίκι (βλ. Κοραῖ, Ἀτακτα, τ. Α', σ. 153, τ. Γ', σ. 62 καὶ τὰς ἐμὰς Παροιμίας, λ. μέλλω 2).

2. Ἐθνικὴ ἀγωγή 1901, σ. 156. Κλυνηρὰ=στάμνος, τὸ κοινῶς λεγόμενον κρονηρί, ἐκ τοῦ κρωστήριον (βλ. Kretschmer, Der heutige lesbische Dialekt, σ. 118).

ταῖον τὸ ἀνδρόγυνον· μετὰ τὸν σύννηθι χαιρετισμὸν («καλῶς ὠρίσατε, στερεωμένοι»), θέτει τὸ ψωμίον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης ἀνὰ τρεῖς φορές, εὐχομένη νὰ στερεώσῃ ὁ γαμπρὸς καὶ ἡ νύμφη· ὅταν δ' ἔλθουν οἱ μπράτμοι, λαμβάνουν τὸν ἄρτον παρὰ τῆς μητρὸς τοῦ γαμβροῦ καὶ τὸν σπάζουν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης καὶ τὸν διαμοιράζουν ὅλοι.

Ἐν Λευκάδι τὴν δείλῃν τῆς δευτέρας (τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου) ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ ἀφαιροῦσιν ἐκ τῶν στρωμάτων τὰ τραγήματα καὶ πάντα τὰ καταχύσματα ἐν γένει, δι' ὧν ἐπλήρωσαν αὐτὰ προσωρινῶς ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης, καὶ τὸν ἄρτον τὸν ὅποιον ἐνέβαλον εἰς αὐτὰ κόπτοντες εἰς μικρὰ τεμάχια διανέμουν εἰς τοὺς προσκεκλημένους.

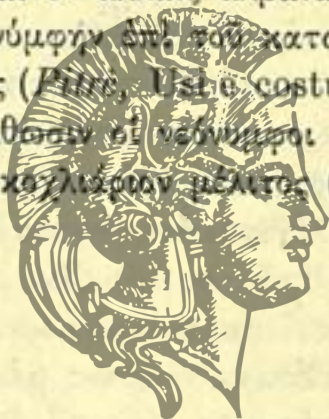
Η'

Ἐν Ἀθήναις ἄλλοτε προσεφέρετο εἰς τὴν νύμφην ὑπὸ συγγενοῦς τοῦ γαμβροῦ παρθένου κατὰ τὴν εἴσοδον αὐτῆς εἰς τὴν οἰκίαν τούτου ἐπ' αὐτοῦ τοῦ κατωφλίου πλακοῦς ἐκ σησάμου καὶ μέλιτος καὶ καρύων. Ἡ προσφορά αὕτη ἐθεωρεῖτο ὡς ἐμφαίνουσα εὐχὴν πολυτελείας καὶ ἡδέος βίου (Θεοδос. Β. Βενιζέλου, Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ἀθ. 1873, σ. 38-9). Ἐν Πορφυρίᾳ προσφέρεται ὑπὸ τοῦ παρὰ νύμφου εἰς τοὺς νεόνυμφους μέλι ἢ ἄλλο γλύκυσμα. Καὶ λέγεται ὅτι γίνεται διὰ νὰ περάσουν γλυκισμένοι καὶ ἄλυποι τὴν ζωὴν των (Ππζ., σ. 46). Ἐν Σαποτῶ τοῦ δήμου Ἀροανίας ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ ἢ ἡ τοῦ παρὰ νύμφου κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ δίδει ἀπὸ κυθήσκου πλήρους μέλιτος ἀνὰ μίαν κουταλιὰν εἰς τοὺς νεόνυμφους καὶ τὸν παρὰ νύμφου. Ἐν τῷ δήμῳ Ἀβίας τῆς Μάνης μόλις εἰσέλθουν οἱ νεόνυμφοι εἰς τοῦ γαμβροῦ, θὰ τοὺς ταῖσουν μέλι καὶ καρύδι. Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ προσφέρεται ὑπὸ τῆς πενθερᾶς εἰς τοὺς νεόνυμφους δι' ἀργυροῦ κοχλιαρίου γλυκὸ τῆς κούπας. Ἐν Λάστᾳ «ἀφοῦ ἐμπαίνανε μέσα στὸ σπίτι, ἤφερνε ὁ παπᾶς ἡ ἐλλείψει ὁ κουμπάρος ἓνα ποτήρι μέλι με κολλίνες ἀπὸ μύγδαλα κ' ἔδινε πρῶτα στὰ νιογάμπρια καὶ στερνὰ 'ς ὅλους τοὺς ἄλλους» (Ν. Λάσκαρη, Ἡ Λάστα, σ. 108). Ἐν Ζακύνθῳ, ὅταν φθάσουν οἱ νεόνυμφοι εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, ἴστανται πρὸ τῆς θύρας· τότε δ' ἐξέρχεται ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ, ἂν ἔχῃ, ἢ μία συγγενής, ἂν δὲν ἔχῃ μητέρα, με ποτήριον μέλιτος καὶ λεπτὰς φέτας ψωμιοῦ, ἐμβαπτίζει τὸ ψωμί εἰς τὸ μέλι καὶ ταῖζει τὸν γαμβρὸν καὶ τὴν νύμφην τρεῖς φορές (παρὰ Σ. Καλογεροπούλου). Ἐν Σκοπέλῳ κατὰ τὸ στεφάνωμα παρατίθεται εἰς τὴν τράπεζαν ὅπου οἱ στέφανοι ἐπὶ ἀργυροῦ δισκοειδοῦς ἀγγείου μέλι μετὰ καρύων· μετὰ δὲ τὴν μετάληψιν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου τρώγουσιν ἀνὰ ἓν κάρυον οἱ νυμφίοι, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ παρὰ νύμφου. Εἰς τινὰ πεδιναὶ χωρία τῆς Ἡπείρου, κατὰ τὴν μετάληψιν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου ὁ παρὰ νύμφου προσέφερε δοχεῖον πλήρες μέλιτος καὶ ἔτρωγον ἐξ αὐτοῦ οἱ νυμφίοι, αὐτὸς

οὗτος ὁ παράνυμφος καὶ οἱ βλάμηδες τοῦ γαμβροῦ. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Κοντοθανάση). Ἐν Κονίτση τῆς Ἡπείρου «μετὰ τὸ πέρας τοῦ μυστηρίου ἡ νουνὰ διανέμει εἰς ὅλους τοὺς παρευρεθέντας εἰς τὴν στέψιν τεμάχιον προσφορᾶς ἐντὸς μέλιτος βουτηγμένον»¹. Ἐν Σιατίστῃ τῆς Μακεδονίας οἱ συνοδοὶ τοῦ γαμβροῦ (μπράτιμοι) μετὰ τὴν τελετὴν τοῦ στεφανώματος θέτουσιν ἐπὶ τῶν γονάτων τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης τεμάχια σακχάρου καὶ τρώγουσι ταῦτα οἱ νυμφιοί, λαμβάνοντες τὰ τοῦ γαμβροῦ ἢ νύμφης καὶ ταύτης ὁ γαμβρός. Ἐν Ἐδέσση τῆς Μακεδονίας τὴν ἐπομένην τοῦ στεφανώματος προσφέρονται εἰς τοὺς νεονύμφους πίττα καὶ γλυκύσματα κομιζόμενα ὑπὸ τῶν συγγενῶν τῆς νύμφης. Ἐν Κοζάνῃ μετὰ τὸ στεφάνωμα γίνεται ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ γαμβροῦ τὸ λεγόμενον *θρέψιμο*· μικρὸς παῖς δίδει τρεῖς εἰς τοὺς νεονύμφους, ἵνα φάγωσιν ἐξ αὐτῆς. Εἰς τὰ χωρία τῆς Κυζίκου μετὰ τὴν μετάληψιν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου ὁ ἱερεὺς ἐμβάλλει εἰς τὸ στόμα τῶν νυμφίων καὶ τοῦ παρανύμφου μίαν δακτυλιὰν μέλι.

Ἐν Piana de Greci καὶ ἐν ἄλλαις ἀλβανικαῖς ἀποικίαις τῆς Σικελίας ἡ πενθερὰ ἀναμένουσα τὴν νύμφην ἐπὶ τῷ κατωφλίῳ τῆς θύρας προσφέρει εἰς αὐτὴν κοχλιάριον μέλιτος (*Pire, Usi e costumi*, τ. II, σ. 76). Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Σικελίας, ἀφοῦ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν οἰκίαν, οἱ συγγενεῖς προσφέρουσιν εἰς αὐτοὺς ἐν κοχλιάριον μέλιτος (αὐτ. σ. 75-6).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1. Ἀγών, 14 Μαΐου 1899, σ. 3.